

**BRIEF AAN DEN
GOUVERNEUR-GENERAAL IN-RUSTE.**

1 *) Tot vervelens toe heb ik gezegd geen *schryver* te zyn. Om
duidelyk te maken waarom ik deze kwalifikatie ver van my werp,
behoef ik slechts te wyzen op 't verdriet dat my de opgang van den
5 *Havelaar* heeft veroorzaakt. Het, „mooi vinden” van dat boek is
door de Natie gebruikt als huichelachtig voorwendsel om zich te
onttrekken aan de *zaak* die daarin behandeld wordt. Men zie
hieromtrent de vertellingen over den *Impresario*, over CHRESOS,
over DIMANCHE, in *de Minnebrieven*. Ik weet niet wat verachte-
lyker is, DON JUAN's laaghartig vleien, of de plumpe wraakzucht
10 van SCHMOEL.

Om evenwel den „mooivinders” hun voorwendsel te ontnemen,
volge hier de herdruk van een stuk, waarin een brief voorkomt
aan den Gouverneur-Generaal in-ruste. Deze brief ging den *Ha-*
velaar ruim twee jaren vooraf, en is eerst nà 't verschynen van
15 dat boek gepubliceerd. Wanneer letterkundige roem of de begeerte
om opgang te maken, m'n doel ware geweest, zou ik m'n grie-
ven niet zoolang in stilte hebben behandeld.

't Spreekt vanzelf dat de ellendeling aan wien 't gemoedelyk

20 *) (*Noot van 1875.*) Deze inleiding tot den brief aan den G. G. in-ruste
is van 1865.

~~~~~

schryven gericht was, daarop niet heeft geantwoord. Hy rustte!
Ik hecht er aan dat dit stuk bewaard blyve, opdat men later
in-staat zy met nuchterheid te oordeelen over m'n goed recht, en
over de gegrondheid myner grieven tegen nederlandsche schelmery
25 die in dat zwygen berust heeft.

Men bedenke toch by 't lezen, dat ik schreef aan den man
wien de zaak rechtstreeks aanging, en die door de hem aange-
boden bylagen werd in-staat gesteld, elke bewering te toetsen
aan de bewyzen die ik overlegde. Men vergelyke overigens alles
30 wat ik omtrent die treurige Lebaksche geschiedenis meedeel, met
de stukken waarvan ik afschrift geef in den *Havelaar*, met de
„Vraagpunten aan den controleur" die ik publiceerde in de *Minne-
brieven*, en met den specifiekten staat van gestolen buffels.

Hoe toch moet ik 't aanleggen, om m'n lezers optewekken tot
35 het beoordeelen der *zaken* die ik behandel? Ik geloof niet dat
de straks volgende brief aan DUYMAER VAN TWIST zoo byzonder
mooi is, en hierom juist wil ik dat hy bewaard blyve. Als de
„mooiheid" van den *Havelaar* zal versleten zyn, wordt er mis-
schien eenmaal op dat stuk recht gedaan aan m'n kinderen!

Wie 't vreemd vindt dat ik hier over my en de mynen spreek,
40 en niet over de zaak der Javanen, bedenke dat ik de vertegen-
woordiger van die zaak ben. Ik heb deze eer veroverd door wat
ik om hunnentwil opofferde. Wie meent meer recht te hebben
op 't reprezenteeren van *rechtdoen* in INDIE, gelieve z'n geloofs-
45 brieven overteleggen. Wanneer die in orde zyn, zal ik terstond
m'n plaats afstaan, en waarlyk met groot genoegen!

Tot zoolang echter blyf ik beweren dat de Nederlandsche Re-
geering geen herstel van grieven beoogt, dat ze geen rechtvaar-
digheid *wil*, indien ze voortgaat my te miskennen. Ik alleen tot-
50 nog-toe heb door daden bewezen, rechtvaardigheid te willen. Wie
my ter-zyde schuift, wil onrecht. De tegenwoordige Minister had
de impudentie my te zeggen dat ik niet den minsten invloed

had uitgeoefend op indische zaken. *Hy* zeker, toen-i in den Javaschen oosthoek fortuin maakte met de kruieniery! Ik ontken
 55 dien invloed niet. Juist de som van zülke invloeden zal bewerken dat de Javaan ons eindelyk wegjaagt. Maar wel ontken ik dat de waardigheid der Natie gediend zou wezen met de resultaten van,„invloeden” die uitvloeien van zülke bron! Dat de chefs der
 60 huizen in de rotterdamsche zandstraat invloed oefenen op moraal en gezondheid, is zeker. Maar niet goed zou ’t wezen die heeren – na gemaakte zaakjes – te benoemen tot opzichters over zeden en hygiène. Ik kan verzekeren dat de Javaan zulke benoemingen schandelyk vindt. *Hy* begrypt zulke,„*accommodements avec la morale*” nog altyd niet!

65 Nog-eens, ik heb *metterdaad bewezen* rechtvaardigheid te willen. En, wie hoogmoed, eerezucht of eigenwaan meent te ontdekken in deze bewering... *hy* neme myn plaats in! Maar: *met de lasten*, en onder ’t overleggen van behooryke *lettres de créance*. Men mag geen aanspraak maken op *rem et pretium* te-gelyk. Dit is, meen ik,
 70 ’n regel in rechten, en, wat meer zegt: ’n regel van Recht!

*) MAX HAVELAAR aan MULTATULI.

Waarde MULTATULI! TINE is vry wel, maar MAX is aan ’t vechten met ’n kies. Hoe komt het toch, dat de Natuur, die

75 *) (*Noot van 1875.*) Dit stuk verscheen eenige maanden na den *Havelaar*, doch vóór de *Minnebrieven*. Deze opmerking diene tot opheldering van den toon. In diepen kommer zaten ik en de mynen te wachten op den uitslag van m’n bitter protest. In-plaats daarvan vernam ik dat de *Havelaar* zoo,„mooi” was. Dat men dien,„*met byzonder genoegen gelezen had.*” En... we leden gebrek! Toch zal men in ’t nu volgende
 80 stuk nog altyd meer droefheid ontwaren, dan verachting. Hiertoe namilyk meende ik eerst gerechtigd te zyn, nadat ik ondervonden had. dat ook de uitgave van dezen brief aan VAN TWIST zonder ’t minste gevolg was gebleven. Vandaar de toon der inleiding van de *Minnebrie-*

~~~~~

sedert duizende jaren zich bezig-houdt met het leveren van iets
 85 meer dan één mensch in de sekonde, na zoo lange oefening nog
 niet geleerd heeft zoo 'n mensch *d' emblée* compleet te maken? Weet
 ge ook, of honden en katten last hebben van 't tanden-krygen?
 Ik zie niet in waartoe het dient? Ik had 'n meester die be-
 weerde dat alles z'n doel had – als kind kon ik hem hierin nog
 90 niet tegenspreken – maar hy wilde dat doel aanwyzen, uitleg-
 gen, verklaren... en dan bemerkte ik dat hy dikwyls misschoot.
 Wenkbrauwen: zweet des aanschyns. Goed! Knevels? Op deze
 vraag werd hy vies., „En de vrouwen dan, vroeg ik verder, als
 ze verkouwen zyn?” Maar hy, zei dat ik pedant en lastig was.
 95 Hierin had hy gelyk., „Maar: meester, hoe komt het, dat ik zoo
 pedant en lastig ben?” Toen werd ik gerelegeerd by de absente
 knevels van de vrouwen. En thans weet ik waarachtig noch het
 een, noch het ander. Één van beide: de Natuur is volmaakt en
 weet wat ze wil, of zy is *niet* volmaakt, en weet *niet* wat ze wil.
 100 Of ik voldoe aan m'n bestemming door m'n lastigheid, of 't is
 'n fout van de dames dat ze geen knevels dragen.

Denk hierover eens goed na, MULTATULI, en deel me den
 uitslag mee. Ik vind zoo 'n onderzoek nuttiger dan dat uitschryven

ven. Men meene evenwel niet dat ik beweere in deze weinige woorden
 105 m'n verachting voor PUBLIEK *volkomen* gerechtvaardigd te hebben. Mis-
 schien is dit zoo, doch waarlyk ik voel me in-staat méér te leveren! Het
 relaas der schurkeryen waarmee men geslaagd is, zooveel jaren lang m'n
 pogingen te verydelen, zou boekdeelen vullen. De oorzaak die me terug
 houdt van volledige openbaring, ligt... in kunstbesef. 't Zou me on-
 110 mogelyk wezen 'n „mooi boek" samentestellen uit 'n eentonige aaneen-
 schakeling van *vilénie*, als die welke my van de Nederlandsche Natie
 te-beurt viel. Er ware veel goeds te bereiken geweest met 'n klein
 deel der inspanning die van officieelen en partikulieren kant is aan-
 gewend om my 't leven – d. i. den arbeid I – onmogelyk te maken.
 115 Tot zulke openbaring voer ik thans – 1875 – te minder lust, om-
 dat ik, na de edele poging van den heer MR VOSMAER, meen gegronde
 hoop te mogen voeden op verandering. Het boekjen: „*Een zaaier*” is 'n
 GOEDE DAAD, waarvoor de Natie niet minder dan ikzelf den moedigen
 dichter grooten dank verschuldigd is.

~~~~~

120 van verzen, die je uit m'n pak haalt. Laat dat na! Hierby zal
ieder winnen: jy, 't publiek, en ik.

Maar 't zou my innig spyten, wanneer je tot het besluit kwam
dat ik m'n pedanterie moest opgeven. Het is m'n lievelingsondeugd,
en, entre-nous, ik geloof dat er onder de lieden die daarover
125 klagen " velen zyn die 't van me winnen in pedanterie. Ik heb 'n
chef gehad, die eenmaal, na me vaderlyk berispt te hebben over
m'n verwaandheid, z'n toespraak sloot met de woorden: „zie naar
my, m'n jongen: ik ben zóó knap, en toch ben ik altyd modest
gebleven.”

130 Zoo knap als hy ben ik nooit geworden – hy was namelyk
Staatsraad in ik weet niet welke soort van dienst – maar *en*
revanche heb ik me ook nooit schuldig gemaakt aan zooveel mo-
destie. Ik geloof dan ook dat modestie – even als eerlykheid
en neusdoeken – 'n menschelyk uitvindsel is, en dat de waar-
135 heid, de zuivere, naakte waarheid – onverschillig of ze ons baat
of schaadt... vernedert of verheft – den grondtoon moet aan-
geven van ons spreken en schryven. Er blyft nog altyd genoeg
onwillekeurige leugen in dien toon over, helaas! Ik heb uitge-
rekend dat men op dertien verschillende manieren, en met dezelfde
140 woorden toch, zeggen kan dat men z'n vader vermoord heeft, of
makaroni gegeten.

„*Le ton fait la chanson.*” Uw, „*ton*” deugt niet! Neem me niet
kwalyk dat ik je rond-uit m'n meening zeg, en wyt het aan de
gemeenzaamheid die 't gevolg is van onzen langdurigen omgang.
145 Wat al water zou er gestroomd zyn door de grachten van Amster-
dam – àls dat water stroomde – sedert ik u het eerst ontmoette
met wat kennis. Ik herinner me dien dag, als ware 't gister!
Je beet op je duim, en maakte je hof aan 'n oude vrouw,
op wier schoot je lag met je beenen omhoog. En je hebt haar
150 recht hartelyk geschopt! En ze scheen niet ongevoelig voor die
bewyzen van je genegenheid, want ze noemde je 'n lieve jongen,

~~~~~  
 en kuste je. Maar ze belette je 't verder schoppen, door je-
 intespelden in 'n luur.

155 Wat heb ik veel met je uittestaan gehad, sedert die eerste
 liefde! Ik hield niet van je, en offerde je op *au premier venu*. Zelfs
 was 't me dikwyls 'n genoegen op je te smalen en te schimpen, en
 toch, toch kon ik me niet afscheiden van u, dien ik zoo lang en
 zoo intiem gekend had, Ik was aan je gehecht als 'n kind aan
 z'n katje, en vermaakte my vaak met je op den staart te trappen,
 160 en te doen schreeuwen, En ik legde je 't zwygen op, als je
 geschreeuw me verveelde. Maar je was niet altyd gehoorzaam...
 neen, dit was je zelden! En zelfs als ik je 't schreeuwen toe-
 stond, was meestal je *toon* niet naar m'n zin.

165 Daar heb je nu, byv. dat boek over de koffieveilingen, waarin
 je zooveel over my schreef... is dat nu 'n manier om my geno-
 egen te doen? Je vertelt aan de heele wereld dat ik verzen ge-
 maakt heb, en steelt me het brood uit den mond. Ik was juist
 in onderhandeling over 'n betrekking by de Inkomende-Rechten.
 Ik meende er op te kunnen rekenen, en had al aan kleinen
 170 MAX 'n paar schoentjes beloofd. Maar toen men van u vernam
 dat ik dichter was...

175 Is dit nu fraai van je? O, ik weet wel dat je met satanieke
 filosofie me zult antwoorden, dat Inkomend-Recht 'n misbruik
 is, 'n schandelyk, schadelyk misbruik, 'n overblyfsel uit de mid-
 deleeuwen. Dat het afkoop is van roof, en gereglementeerde af-
 zettery... dat men de wachthuisjes van de douane gebouwd heeft
 van 't materiaal der ingevallen roofsloten...

Dit wil ik wel aannemen, maar de schoentjes van MAX dan?

„O, zeg je, er zyn zooveel volken die geen schoenen dragen...

180 O god, o god, wat moet ik m'n kind antwoorden, als het me
 vraagt waarom ik hem geen schoenen koop?

~~~~~  
Ik ben afgedwaald. 't Is dan ook moeielyk niet aftedwalen,
als 'n kind om schoentjes vraagt te-vergeefs!

Maar 't zal me niet weer gebeuren... in dezen brief niet!

185 Ik zei dat je toon niet deugde. Waarom gaf je niet liever,
in-plaats van dat boek te maken, eenvoudig den brief dien ik
schreef aan den Gouverneur-Generaal in-ruste? Heb je dien niet
gevonden in m'n pak? Zoek er eens naar. Hy ligt, als ik wel.
190 heb, tusschen JOB en VAUVENARGUES. En kyk met-een VAUVE-
NARGUES eens in... maar JOB hoeft niet. Want dan ga je weer.
aan 't verzen uitschryven, en er is proza noodig, anders begrypen
ze je niet. Lees liever eens na wat LE MAISTRE aan zyn gouver-
nement schreef, aan *het gouvernement dat niet verwonderd wilde*
zyn. En tracht eens te zien te krygen wat CHARLES LAVOLLEE
195 over *China* zei... en doe er niets by van jezelf, want dan bederf
je 't weer.

Als je nu niet letterlyk doet, wat ik je verzoek, breek ik met
je voor altyd. En als je weer uitstrooit dat ik 'n dichter ben.
doe ik je 'n proces van injurie aan. Want je zou me schaden
200 in de opinie myner medeburgers, en ik hecht byzonder veel aan die
opinie. Er kon weer 'n betrekking openkomen by de Rechten!

En zoo'n proces zou je verliezen. Want ik heb getuigen!
Vraag eens aan den Minister van Kolonien, of ik niet 'n goed
bureau-man was in 1848 en volgende jaren? Vraag hèm of er
205 *poezie* was in m'n *statistieken*? Hy zal zeker party voor me trek-
ken, en woedend boos op je wezen, want onwaarheid duldt hy
niet! Beter dan iemand, weet *hy* dat ik 'n man van cyfers en.
staten ben. Ja, gaarne zal hy getuigen dat hy eens zoo verliefd
is geweest op m'n *proza*, dat hy beloofd heeft my tot z'n parti-
210 kulieren sekretaris te verheffen, wat dan ook nooit geschied is.

Geef iets aan de oude jodin, die zoo tragisch roept: „got se-
gent jedle heer, wâ sieje bleek!" Maar zeg haar dat er 'n fout


~~~~~  
 is in haar *modus* van 't zegenen, en let eens op de schoentjes
 van háár kleinen jongen.

215 En als ze vraagt naar *myn* kind, keer u dan af, en schrei niet!

MAX HAVELAAR.

Ik heb die jodin niet gezien. Maar in de buurt van JOB, vond
 ik werkelyk den brief waarvan hy spreekt. Ik zal dien meedeelen,
 na eerst verteld te hebben wat ik vond van VAUVENARGUES, van
 220 CHARLES LAVOLLEE en van JOSEPH LE MAISTRE*) Ik houd alle
 kommentaar terug, want ik wil geen twist met hem hebben. Maar
 lastig en pedant is-i, dit wil ik toch even zeggen.

~~~~~

VAUVENARGUES.

Tout ce qui sort de la route ordinaire des usages, effraie ou
 225 choque ceux qui, favorisés par ces usages mêmes, n'ont jamais
 eu besoin de les braver; et voilà pourquoi les gens de la cour ob-
 servent d'ordinaire, à l'égard des gens en place, une beaucoup
 plus grande circonspection, que ceux qui, placés dans les rangs
 inférieurs, ont beaucoup moins à perdre, et par cela même peuvent
 230 risquer davantage.

VAUVENARGUES, malheureux par sa santé, par sa fortune, et sur-
 tout par son inaction, sentait qn'il ne pouvait sortir de cette si-
 tuation pénible, que par une résolution extraordinaire. Les carac-
 teres timides en société, sont souvent ceux qui prennent le plus
 235 volontiers des partis extrêmes dans les affaires embarrassantes:
 privés des ressources habituelles que donne l'assurance, ils cher-
 chent à y suppléer par l'élan momentané du courage; ils aiment
 mieux risquer une fois une démarche hasardée, que d'avoir tous
 lesjours quelqne chose à oser.

240 VAUVENARGUES, étranger à la cour, inconnu du ministre, dont
 il aurait pu solliciter la faveur, privé du secours du chef qui au-

*) (Noot van 1865.) Het zal wel onnoodig wezen, uittewyden over de
 toepassing der aangehaalde stukken. Ik hoop lezers te vinden, die deze.
 toepassing weten te maken zonder myn hulp. Zeer dikwyls echter
 245 werd m'n hoop te dien aanzien teleurgesteld. Ervaringen van dezen
 aard gaven my de verdrietige IDEEN 502 en 623 in de pen.

rait pu appuyer sa demande, prit le parti de s'adresser directement au roi, pour lui témoigner le désir de le servir dans les négociations. Dans sa lettre, il rappelait à Sa Majesté, que les hommes
 250 qui avaient eu le plus de succès dans cette carrière: étaient *ceux-là mêmes que la fortune en avait le plus éloignés*. Qui doit, en effet, ajoutait-il, servir Votre Majesté avec plus de zèle, qu'un gentilhomme qui, n'étant pas né à la cour, n'a rien à espérer que de son maître et de ses services?"

255 VAUVENARGUES avait écrit en même temps à M. AMELOT, ministre des affaires étrangères. Ses deux lettres, comme on le conçoit aisément, restèrent sans réponse. LOUIS XV n'était pas dans l'usage d'accorder des places sans la médiation de son ministre, et le ministre connaissait trop bien les droits de sa place, pour favoriser
 260 une démarche, où l'on croyait pouvoir se passer de son autorité.

VAUVENARGUES, ayant donné, en 1744, la démission de son emploi dans la régiment du roi, écrivit à M. AMELOT une lettre que nous croyons devoir transcrire ici.

„Monseigneur,

265 „Je suis sensiblement touché que la lettre que j'ai eu l'honneur de vous écrire, et celle que j'ai pris la liberté de vous adresser pour le roi, n'aient pu attirer votre attention. Il n'est pas surprenant peut-être, qu'un ministre si occupé ne trouve pas le temps d'examiner de pareilles lettres, mais, monseigneur, me permettez-vous de vous dire, que c'est cette impossibilité morale
 270 où se trouve un gentilhomme qui n'a que du zèle, de parvenir jusqu'à son maître, qui fait le découragement que l'on remarque dans la noblesse des provinces, et qui éteint toute émulation? J'ai passé, monseigneur, toute ma jeunesse loin des distractions du monde, pour tâcher de me rendre capable des emplois, où j'ai cru que mon caractère m'appelait; et j'osais penser qu'une
 275 volonté si laborieuse me mettrait du moins au niveau de ceux qui attendent toute leur fortune de leurs intrigues et de leurs plaisirs. *) Je suis pénétré

*) (Noot van 1865.) Ou – voeg ik er by – qui doivent toute leur considération à leur fortune, bien ou mal acquise" 't Is inderdaad schandelyk, dat juist zulke personen in NEDERLAND geëerd zyn, die aan
 280 de misbruiken welke bestreden moeten worden, hun fortuin, en de daaruit voortvloeiende verheffing te danken hebben. DUYMAER VAN TWIST zou niet gekozen kunnen worden tot lid der Eerste-Kamer, als-i niet behoorde tot de hoogstaangeslagenen, dat is: tot de ryksten in den lande. En dat hy ryk is, heeft-i te danken aan de lautheid der
 285 Natie, die 't duldt dat hy z'n overgespaard geld behoudt, in-stee van 't hem aftenemen ter gedeeltelijke vergoeding van de schade die zoo velen hebben geleden onder en door zyn wanbestuur. Erger nog: FRAN-

~~~~~

monseigneur, qu'une confiance que j'avais principalement fondée sur l'amour
de mon devoir, se trouve entièrement déçue. Ma santé ne me permettant plus
290 de continuer mes services à la guerre, je viens d'écrire à M. le duc DE
BIRON, pour le prier de nommer à mon emploi. Je n'ai pu, dans une situa-
tion si malheureuse, me refuser à vous faire connaître mon désespoir. Par-
donnez-moi, monseigneur, s'il me dicte quelque expression qui ne soit pas
assez mesurée.

295 „Je suis, etc.”

~~~~~

Ziehier het tweede stuk dat-i me opdroeg in z'n pak te zoeken.

CHARLES LAVOLLEE – over China.

Pour administrer tant de provinces, plus grandes que des royaumes,
il fut que l'empereur et ses ministres soient assurés d'une obéis-
300 sance passive, et qu'ils comptent sur l'exécution immédiate de l'ordre
une fois donné. Les observations, les conseils même, sont mal ac-
cueillis, et taxés de révolte. Mais alors qu'arrive-t-il? C'est que les
fonctionnaires, moins peut-être par adulation que par crainte, en-
voient dans les momens critiques des rapports incomplets ou inex-
305 acts, dissimulent les petites difficultés, amoindrissent ou dénaturent
les difficultés sérieuses, se décernent des triomphes diplomatiques
et militaires, imaginés pour l'entière satisfaction de leur cour, en-
fin saturent leurs dépêches de toutes les exagérations, de tous les
mensonges que peut contenir un récit officiel. Trompé par leurs
310 rapports, et conservant ses illusions, le cabinet impérial s'obstine
dans le vieux système; il repousse toute idée de concession, et les
affaires s'agitent dans une sorte de cercle vicieux, où s'accumulent
les malentendus et les embarras. *)

~~~~~

SEN VAN DE PUTTE, de ryk geworden kontraktant en vry-arbeider – men
315 zegt, dat-i drie millioen wist te halen uit Javanen-arbeid, in slechts
elfjaren tyds, en al zy 't iets minder, toch is 't zeker dat het *zeer veel*
is – die v. D. PUTTE is *Minister van Kolonien!*

*) (Noot van 1865.) 't Is om jaloers te worden op CHINA! Daar im-
mers zou voor den naïven menschenvriend *hoop* kunnen bestaan op
320 verbetering, indien hy slagen mocht in 't doordringen tot den Keizer,
die slechts bedrogen is door „leugenachtige rapporten” en misschien
zich zou verplicht voelen iets te doen tot herstel, indien men hem het
leugenachtige van die rapporten had aangetoond. Ik denk dat de druk-
pers in CHINA niet vry is. Dit is 'n bemoedigend denkbeeld voor 'n

325 JOSEPH LE MAISTRE *aan zyn Gouvernement.*

Ja, MAX, 't is volstrekt noodig dat ik hier wat by zeg, of:
 „ZE begrypen je niet.” Ik vind dat „ze” onhoffelyk, en scherper
 dan de uitvallen die je zoo afkeurt in *my*. Hoe dit zy, ik ben
 aan de nagedachtenis van LE MAISTRE verschuldigd, te zorgen
 330 dat men hem niet behandle als 'n verzenmaker. Ik houd veel
 van LE MAISTRE. Hy had *overtuiging*, hy was *geheel* wat-i was.

De onttroonde koning van Sardinie wachte op Sicilie den loop
 der gebeurtenissen af. De kolos die hem ter-zy geschoven had, kon
 sterven. Misgewas kon ontevredenheid wekken, en ontevreden-
 335 heid, onwil. Onwil, machteloosheid, en machteloosheid, neerlaag.
 „Alles verandert – zoo redeneerde waarschyglyk die koning *in*
partibus – het kan niet altyd blyven zooals 't is. Wie weet
 hoe spoedig ik m'n koninkschap weer aanvaarden kan.” Ja, men

chineschen menschenvriend. Hy kan zich troosten met de gedachte:
 340 *Als* de Keizer 't wist, wie weet òf er geen recht geschiedde!

Maar wat men te denken hebbe van 'n land, waar de gansche Natie
rikt, zonder dat iemand 'n hand uitsteekt tot herstel, ook *hy* niet, die
 volgells alle mogelyke grondwetten van eerlykheid en menschelyk ge-
 voel zou geroepen zyn om z'n onderdanen geluk te geven zooveel in
 345 z'n vermogen is... och, 't is te verdrietig om er aan te denken!

Wat helpt 'n vrye drukpers, als men niet leest? Wat helpt het le-
 zen, als men slechts *rikt*? Wat helpt het rillen, als men niet handelt?

Maar ik dacht hieraan niet, toen ik den Havelaar schreef! Ik bedroog
 my met de chinesche hoop: dat het „Keizerlyk kabinet” bedrogen was
 350 door valsche rapporten, en met dankbaarheid de gelegenheid zou aan-
 grypen om eens iets wáárs te vernemen.

Ik heb 't niet verder kunnen brengen dan den minister THORBECKE
 te dwingen tot de erkenning: „*dat er besmetting heerschte in de politiek*
van den Staat.” Zoo 'n verklaring is niet zeer aangenaam voor den pa-
 355 tient! Vooral wanneer hy daarna zoo zorgvuldig wordt verpleegd ter
 genezing, als we na 't oprichten van de liberale-malzapotheek onder-
 vonden hebben!

Ik ben zoo vry te gelooven dat er zelfs in China iets anders zou
 gevolgd zyn op zoo 'n rilling, dan 't verruilen alleen van m'nheer MALZ-
 360 BRUGGEMAN, tegen m'nheer MALZ-HOFF en konsorten.

~~~~~  
 zegt dat hy zich reeds bezig-hield met het herscheppen van de uitmonstering der kragen van de garde, die hy zou laten exerceren, exerceren...

Maar JOSEPH LE MAISTRE, die voor half geld... neen, nage-  
 365 noeg zonder bezoldiging – hy deelde het middagmaal met z'n knecht – de betrekking waarnam van resident zyner onttroonde Majesteit, aan het Russische hof... JOSEPH LE MAISTRE verzuimde geheel-en-al de zoo noodige studie der uitmonstering van de garde. Hy was excentriek genoeg om niet de minste sympathie te  
 370 voelen voor ministers die de kleermakery verhieven tot *zaken van staat*, en, onbekwaam als z'n groote tegenstander – die by z'n geëskorteerd bezoek te Berlyn, zoo onnoozel stond te kyken toen de koning van Pruissen hem toonde hoe er zeven rok-rugbanen te snyden waren uit één breedte – ergerde hy zich over de fai-  
 375 néantise van z'n gouvernement *at home*. Want hy was 'n man van *handeling*, Het verdroot hem te wachten tot de kolos zou gelieven te *vallen*... hy wilde hem omstooten: *'n koalitie!* Hy dacht hieraan met al de kracht van zyn zoo krachtig denkvermogen, en na lang beraad, na véél inspanning, na z'n pogen te  
 380 hebben betaald met het beste van z'n ziel, riep hy uit: „*ik heb het gevonden!*”

NAPOLEON zou niet op z'n gemak zyn geweest, als hy gehoord had dat LE MAISTRE meende het middel gevonden te hebben om hem te doen vallen. Want NAPOLEON kende LE MAISTRE.

385 En toch had diezelfde NAPOLEON weer gerust kunnen wezen, want LE MAISTRE had 'n *gouvernement*... er was 'n *kabinet* op Sicilie!

LE MAISTRE nu schreef aan zyn Sardinische Majesteit. Hy schreef duidelyk, uitvoerig, overtuigend. Hy boog zich neer tot  
 390 de vatbaarheid van ministers, en misschien heeft hy, als HAVE-LAAR, gezegd: „*anders begrypen ze 't niet!*”

Nu moet ik erkennen dat er in het plan van onzen diplomaat

wel iets was dat afkeuring verdiende: 't was eenvoudig. De koning verlangde naar 'n garde, naar z'n kroon, en naar wat  
 395 daarby behoort. Er was weinig kans tot een-en-ander te geraken, want NAPOLEON behield gewoonlyk die dingen, wanneer ze eens in z'n macht waren, voor zichzelf. Men wachtte dus op 'n ommekeer van 't lot, op *Himmels einfallen*, en zie, daar komt'n man op half traktement, die niet eens rang van *Excellentie* had,  
 400 met 'n plan voor den dag, dat, dat... kort-om, hy bracht het verloren speelgoed weer, en de goddelyke légitimiteit zou zegepralen over 't ondragelyk parvenuschap van den gehaten indringer die niet wist hoe men 'n militairen rok snydt.

Natuurlyk werd het plan van LE MAISTRE verworpen.

405 Deze verzocht versoeking voor z'n verkeerdheid, en wat nu volgt, is 'n uittreksel uit den brief waarin hy dit deed. Met onzen MAX ben ik van meening dat deze weinige regelen opheldering geven van veel wat anders onverklaarbaar schynt.

410 Comment donc cette idée a-t-elle été si mal accueillie à *Cagliari*? Je crois que vous m'en dites la raison, sans le savoir, dans la première ligne chiffrée de votre lettre du 15 février, où vous me dit que la mienne *est un monument de la plus grande surprise*. Voilà le mot, monsieur le ministre: *le cabinet est SURPRIS*... tout est perdu. *Envain le monde croûle, Dieu nous garde d'une idée IMPREVUE*. \*) Et  
 415 c'est ce qui me persuade encore davantage, que je ne suis pas votre homme, car je puis bien vous promettre de faire les affaires de S. M. aussi bien que tout autre, mais je ne puis vous promettre, de ne jamais vous SURPRENDRE. C'est un inconvénient de caractère, auquel je ne vois pas trap de remèdes!

~~~~~

420 *) (*Noot van 1865.*) Toen ik DUYMAER v. TWIST in de gelegenheid stelde te weten wat hy sedert lang had moeten weten – daarvoor betaalde hem de Natie! – was hy verrast, en: *Dieu nous garde d'une idée imprévue!* Ik ben zoo vry te gelooven wel eens meer denkbeelden te hebben gehad, die verrassend zouden wezen voor zoo'n ordinair wezen. Toch
 425 liet ik die verrassing gelden als verlichtende omstandigheid. Voor twee tonnen gouds in 't jaar kan men geen held verlangen! In-weerwil van

~~~~~

En nu:

HAVELAAR *aan den* GOUVENEUR-GENERAAL IN-RUSTE. *)

Brussel, Januari 1858.

430 *Excellentie!*

Voor negentien jaren trad ik in dienst van het Nederlandsch-Indisch gouvernement. Ik ging by myn chefs door voor yverig, wèl-opgevoed en bekwaam. De bewyzen daarvan bevinden zich in de archieven, en moeten Uwe Excellentie voorgelegd zyn,

435 Ik heb vele en velerlei betrekkingen vervuld. Ik was successief geplaatst te *Batavia*, op *Sumatra*, te *Poerwakarta*, in *Baglen*, te *Menado*, op *Amboina*, en laatst te *Lebak*.

Sommige dier betrekkingen waren moeielyk.

440 Op *Sumatra*, waar ik in 1843 de afdeeling *Natal* bestuurde, vond ik de bevolking in gisting, ten-gevolge van den sedert kort geëindigden oorlog tegen de Padries, en van de, door den gouverneur te *Padang* genegeerde, maar niettemin bestaan hebbende,

z'n allergemeenste ordinairheid, hield ik VAN TWIST voor *eerlyk*. Men ontwaart dit uit het stuk dat nu volgt. En zelfs nog in den *Havelaar* heb ik den man met meer versooning behandeld dan hy verdiende. Wat men te denken hebbe van de eerlykheid des mans die na 't ontvangen van den bovenstaanden brief, nà 't verschynen van *Havelaar*, *Vry-Arbeid* en *Minnebrieven*, geen aandrang voelde tot herstel – voor zoo-veel mogelyk althans! – van wat hy misdreven had, dit laat ik over van 't oordeel van elken lezer... die lezen kan.

450 *) (*Noot van 1865.*) Het uitgeven der bylagen die dezen brief vergezelden, is me op dit oogenblik te omslachtig, En ze zyn niet noodig, vind ik, na 't zwygen van VAN TWIST. Durft hy beweren dat die bylagen niet aantoonde wat ik daarvan opgeef, welnu, dan zal ik altyd lust en gelegenheid vinden om ze later te publiceeren. Het beste justificatoir bewys voor al m'n beweringen, levert VAN TWIST zelf, door z'n prachtige redevoering in de Tweede-Kamer – waar-i zeide dat hy zweeg uit vrees voor partydigheid – en dóór dat zwygen!

~~~~~  
samenzwering van JANG-DI-PERTOEAN in de Battahlanden. De
460 processtukken over den aanslag van den Maleyer SI-PAMAGA
tegen het leven myns voorgangers, en dat van den *Toeankoe*
van *Natal*, leveren daarvan het bewys.*)

Te *Menado*, waar ik drie jaren sekretaris was, heb ik naar
myn beste krachten medegewerkt tot de reorganisatie der resi-
465 dentie. By schryven van 6 Augustus 1851 N^o 476, beval de re-
sident my dringend tot zyn opvolger aan.

Iets later werd ik benoemd tot adsistent-resident, magistraat
en kommandant der burgery te *Amboina*. Die benoeming was van
beteekenis en eervol.

470 *Amboina* toch was in onrust en spanning. Men had ter voor-
koming van konflikten noodig gevonden het inlandsch bestuur met
het burgerkommando te vereenigen. Het gezag, zoowel van den
gouverneur der *Molukken*, als dat van den adsistent-resident was
ondermynd. Myn voorganger was feitelyk aangerand. Oproerige
475 troepen volks bedreigden den gouverneur op *Batoe-Gadjah*.

Ik herhaal dus dat myn benoeming tot adsistent-resident, onder
die omstandigheden, vereerend was. En dit nog te meer, daar
ik de eerste adsistent-resident van *Amboina* wezen zou, die ter
vermyding van een gezagstwist, als er plaats had na den dood
480 van den generaal CLEERENS, den gouverneur der Molukken by
ontstentenis of onvermogen zou vervangen, gelyk by het besluit
myner benoeming bepaald was.

Ik heb te *Amboina* niet kunnen doen wat ik wilde. Ik bad te
kampen met oproer onder my, met lauwheid of timiditeit boven

485 *) (*Noot van 1875.*) De hier bedoelde oorlog tegen de Padries – ten-
rechte: *Pedirezen* – leverde het voorspel van den tegenwoordigen oor-
log met Atjin. Ook de andere hier aangehaalde byzonderheid, waarvan
ik in den *Havelaar* iets meer zeg – schoon alles niet! – staat in nauw
verband met onze zeer wrakke politieke verhoudingen in Sumatra's
490 Noordhoek.


~~~~~  
 my. Ergernis over het laatste heeft me ziek gemaakt. Ik werd
 in 1852 bewusteloos ingescheept naar Europa.

495 De toenmalige gouverneur bad later de eer Uwe Exc. op een
 reize in de Molukken te vergezellen. Als er op dien tocht, onder
 hooger belangen, tyd mocht overgeschoten zyn ook myn persoon
 te gedenken, kan hy aan Uwe Exc. niets dan goeds van my ge-
 zegd hebben.*) My althans heeft by, ook na myn vertrek nog,
 vereerd met vele bewyzen van hoogachting.

500 En ten-laatste blykt er uit een zinsnede der kabinetsmissive van
 Uwe Exc. van 23 Maart 1856 N°. 54, dat zich, gedurende de
 zeventien jaren die ik toen het gouvernement diende, de goede
 meening over my heeft staande gehouden. Uwe Exc. zelf verklaart
 daar, dat ik by het gouvernement gunstig genoteerd stond. †)

505 Ik had dus by den aanvang en het vervolgen myner loopbaan,
 gegronde uitzichten op een goede carriere.

Die uitzichten zyn niet verwezenlykt.

510 En de verydeling myner hoop is niet als van velen, die zich
 beklagen over eenigen rang lager, of eenig inkomen minder dan
 dezen of genen... neen, de schipbreuk van m 'n leven is totaal.
 Ik ben armer dan de armste daglooner. Het papier waarop ik
 schryf, is geborgd. Meermalen had ik geen plaats om het hoofd
 ter-ruste te leggen. Myn vrouwen kinderen heb ik moeten op-
 dragen aan het medelyden myns broeders.

515 Op die mislukking myner uitzichten heeft Uwe Exc. een nood-
 lottigen invloed uitgeoefend.

Ik heb Uwe Exc. een verzoek te doen. Haar antwoord daarop
 zal misschien beslissen over myn leven en dat van myn gezin. De
 wyze waarop ik dat verzoek inkleed, is dus voor my van het

---

*) (Noot van 1865.) Ontken eens, m'neer VAN TWIST!

520 †) (Noot van 1865.) Spreek eens tegen, m'nheer VAN TWIST!

~~~~~  
 hoogste belang. En toch, toch moet ik alle *captatio benevolentiae* versmaden, en aanvangen met de uitdrukkelijke verklaring die deze alinea voorafgaat.

525 Want ik geloof dat ik aan iemand schryf, die een hooger rang heeft dan koningen geven of ontnemen kunnen, ik geloof dat Uwe Excellentie eerlyk man is. Ik geloof dat Uwe Excellentie onwetend en onwillens onrecht deed... maar onrecht *was* het!

530 Ik meen Uwe Exc. en myzelf te vereeren, als ik ronduit de waarheid zeg, ook waar ze onaangenaam klinken moge. En al ware het dat ik me weder bedroog, ik kan niet anders!

Meermalen als ik dezen of genen aantoonde hoe de stand der zaken was in de afdeeling *Lebak*, vraagde men verbaasd, of Uwe Exc. dat *wist*? Of, ik dat aan Uwe Exc. *geschreven* had?

535 Neen, Uwe Exc. wist het *niet*. Ik had het Uwe Exc. niet geschreven. Maar Uwe Exc. had het *kunnen* weten!

Ik geloof dat Uwe Exc. het had *moeten* weten!

Ik had verzocht: *gehoord* te worden. Officieele missive 28 Februari 1856, N^o 93, geheim.*)

Aan dat verzoek is niet voldaan.

540 Te Batavia heb ik door den adjudant baron VAN HEERDT laten verzoeken Uwe Exc. eenige oogenblikken te naderen.

Uwe Exc. had een *abcès* aan den voet. Ik werd niet toegelaten.

545 Andermaal liet ik, toen ik vernam dat Uwe Exc. hersteld was, om gehoor verzoeken. Ik bekwam van den adjunkt-sekretaris HOOGEVEEN ten antwoord, dat Uwe Exc. door de drukte van Haar aanstaand vertrek, verhinderd was my te ontvangen.

*) (*Noot van 1875.*) Deze brief komt in den *Havelaar* voor.

~~~~~

Den avond vóór uw afreise bad ik weder, en zeer dringend,
550 om gehoor, ditmaal schriftelyk.*)

„Zy het dezen avend, schreef ik, zy het heden nacht, zy het morgen vroeg...

Ik bekwam geen antwoord.

Waarom wilde Uwe Exc. my niet hooren?

535 Gesteld dat al myn meeningen onjuist waren, dat *ik* alles verkeerd inzag, en dat *zy* recht hadden die my tegenwerkten... gesteld, dat *ik* in alles dwaalde: *dit* wist Uwe Exc. toch, *dat ik in die dwaling eerlyk was! Dat ik myn bestaan had opgegeven voor een principe.*

540 Vond Uwe Exc. dusdanige personen in Indie vele?

Waren er *velen* zoo. onder de audientie-loopers die bedelen kwamen om traktements-vermeerdering, of hooger rang?

Ik geloof het niet, Excellentie!

En wat ik dan toch Uwe Exc. te zeggen had?

545 Het staat geschreven in myn brief van 15 April 1856 n° 153, den brief waarin ik het bestuur der afdeeling *Lebak* overgaf.†) Dààr staat het, waarom ik Uwe Exc. spreken wilde:

550 „*Dadelyk kan ik u (de arme verdrukte bevolking) niet helpen. Doch ik zal naar Batavia gaan, ik zal den grooten Heer spreken over uw ellende. Hy is rechtvaardig, en Hy zal u bystaan. Gaat voorloopig rustig naar huis! Verzet u niet, verhuist nog niet... wacht geduldig af... ik denk... ik koop, dat er recht geschieden zal.*”

---

*) (Noot van 1875.) Ook het stuk waarin dit geschiedde, is in den
555 *Havelaar* opgenomen.

†) (Noot van 1875.) Men zie alweer den *Havelaar*.

Zóó schreef ik, ofschoon ik Uw afkeurende kabinets-missive*) ontvangen had! Ik hield Uwe Exc. voor misleid. Ik bouwde vast op uw rechtvaardigheid.

560 En nog heb ik myn woord aan de arme bevolking van *Lebak* niet kunnen inlossen. *Nog* moet ik antwoorden op de vraag: wist Hy dat alles?" Neen, Hy wist het niet!

Maar had ik niet recht, toen ik zeide: Uwe Exc. had het kunnen, had het *moeten* weten?

565 Waarom wilde Uwe Exc. my niet hooren?

Het oogenblik is gekomen, waarop Uwe Exc. het weten zal, en ik hoop dat het Haar na het lezen van dezen brief zal bevreedden dat ik niet *eer* schreef.

570 Ik wilde vóór alles beproeven, wat ik voornam in myn schryven van 28 Februari 1856 N°. 93, geheim:

Al ware het zelfs dat een hogere macht dan die van UWEd.G. – des residents van Bantam – iets afkeurde in wat ik deed... al ware het, dat... doch neen, dit *kan* niet zyn – maar al *ware* het zoo – *ik heb myn plicht gedaan!*

575 Wel doet het my – zonder bevreemding niettemin – leed, dat UWEd.G. hierover *anders* oordeelt, en wat myn persoon aangaat, zou ik terstond berusten in wat my een miskennis toeschynt, maar er is een principe in het spel, en ik heb gewetensredenen die eischen dat uitgemaakt worde, welke meening juist is, die van UWEd.G.

580 of de myne.

Anders dienen, dan ik te *Lebak* diende, *kan* ik niet. Wenscht dus het Gouvernement anders te worden gediend, dan moet ik als eerlijk man eerbiedig verzoeken my te ontslaan.

585 Dan moet ik, op zes-en-dertigjarigen leeftyd, trachten op-nieuw een loopbaan aantevangen. Dan moet ik, na zeventien *zware moeilyke dienstjaren*, na myn beste levenskrachten te hebben ten-offer gebracht aan wat ik voor plicht hield, op-nieuw aan de maatschappy vragen of ze my brood wil geven voor vrouw en kind, brood in ruil voor myne denkbeelden, brood wellicht in ruil voor arbeid

---

590 *)(*Noot van 1875.*) In den *Havelaar*.

~~~~~  
 met kruiwagen of spade, als de kracht van myn arm meer waard
 wordt gekeurd, dan de kracht myner ziel.

Maar ik kan, ik wil niet gelooven dat de meening van UWEd.G.
 door den gouverneur-generaal gedeeld wordt...

595 Helaas!

Ik heb gedaan, wat ik daar schreef. Er ligt een lange odyssee
 van jammeren tusschen dien brief en heden. Wat een gezin ly-
 den kan!

600 Meermalen heb ik vluchtig den wensch in my voelen opkomen,
 dat ik my iets mocht te verwyten hebben. Dan toch ware het
 me licht gevallen, een schuldbekentenis interuilen voor brood. Ik
 had vrouwen kind kunnen kleeden met de opbrengst der schil-
 dering hunner naaktheid. Maar Uwe Exc. weet immers hoe BAR-
 NEVELD's weduw genade vraagde voor de schuldige zonen, zy die
 605 geen genade gevraagd had voor den onschuldigen vader?

Ik vraag *Uw genade, Uw medelyden niét*, Excellentie!

En mocht Uwe Exc. meenen de zaken vergeten te hebben,
 waarover ik schryf, ik zal ze duidelyk in haar geheugen terug-
 roepen. Ik zal afschriften overleggen van de gewisselde stukken.
 610 Ik za zorgen dat Uwe Exc. weder wete wat Haar ontging, en
 wete wat zy niet wist.

En zegge Uwe Exc. niet:, *dit gaat my niet meer aan: ik ben
 niet meer Gouverneur-Generaal*"... want ik zou antwoorden met
 een zinsnede uit bylage H²: „*Bedenk dat uw geweten niet van
 615 verplaatsing of ontslag afhankelyk is.*"*)

~~~~~

Gedurende myn Indische loopbaan was ik ruimschoots in de
 gelegenheid de wyzen nategaan, waarop door beambten, zoo Euro-

---

*) (Noot van 1865.) De hier bedoelde bylage bevatte de vraagpunten
 aan den kontroleur, die later zyn gepubliceerd in de Minnebrieven.

~~~~~

620 pesche als inlandsche, misbruik wordt gemaakt van de bevolking. Dit geschiedt in meerder of minder mate *overal*. Wèl wordt in het Regeerings-reglement den Gouverneur-Generaal uitdrukkelijk aanbevolen daartegen te waken... wèl vordert men van de be-
625 ambten met binnenlandsch bestuur belast – boven den gewonen ambtseed – den eed, de bevolking te zullen beschermen tegen uitzuiging en knevelary... wèl wordt van-tyd tot-tyd iemand bestraft, die meer, of liever: die *anders* misdeed dan de gewoonte meebrengt, maar de hoofdzaak blyft wat ze was. Ik zou hiervan treurige. voorbeelden kunnen meedeelen, en heb onder
630 myn Indische herinneringen stof voor boekdeelen, doch wensch my in dit schryven striktelyk te bepalen tot hetgeen myn verzoek om ontslag onmiddelyk voorafging, en veroorzaakte.

Ik knevelde niet. Ik had een afschuw van onbetaalden arbeid. Ik gaf zooveel ik kon waar het noodig was... en het was dik-
635 wyls noodig. Ik was, in weerwil van eenig vermogen dat myn vrouw my aanbracht, arm. Zelfs had ik schulden toen ik de dienst verliet.

De getuigenis die ik hier myzelf geef, wordt voor waar gehouden door ieder die my kent, en ik hoop dat ieder my kent,
640 die dezen brief ten-einde leest.

Dikwyls had ik stryd over dit punt. Overal yverde ik voor billykheid, rechtvaardigheid, menschelykheid. De gronden die men tegen my aanvoerde, waren gewoonlyk: de *algemeenheid* van het kwaad, de *gewoonte*, en vooral: "*de geest des Gouvernements*"
645 die – heette het – niet wilde dat men in dusdanige zaken al te scherp zag, dewyl zulks eene het budget bezwarende traktementsvermeerdering zou ten-gevolge hebben.

Ik loochende het bestaan van dien *geest des Gouvernements*. Ik ontkende dat het de bedoeling wezen zou, op *onwettige* wyze te doen aanvullen, wat aan *wettig* inkomen te-kort kwam. Ik wilde
650 my houden aan den geschreven letter der wetten, en aan het ge-

~~~~~  
 zond verstand, dat toch nooit kan toelaten dat uitzuiging systeem worde. Ik wilde my houden aan rechtvaardigheid en eergevoel.

655 Hoe voorts andere ambtenaren den eed uitleggen, – dien zy deden, begryp ik niet. De *gewoonte van ket kwaad*, en de *algemeenheid* daarvan; maakt, meen ik, de noodzakelykheid tot toegang des te grooter.

Ik weet dat er in een der vele konduite-rapporten over my, staat aangeteekend: „*maar hy is eenigszins excentriek.*”

660 Dit vereert me zeer, Excellentie! Meer dan: de lof die dat „*maar*” voorafgaat.

665 Ja, ik *was* excentriek! Ja, ik vond het schandelyk, als woekerplanten te zuigen aan de armoede des Javaans! Ja, ik vond het schandelyk, myn tuin te mesten met het zweet dat den braakliggenden akker behoorde, myn paarden te doen voeden door lieden die hongerden. Schandelyk, te koopen tegen gedwongen prys, te doen arbeiden *om-niet!*

670 Ja, ik *was* excentriek! Ik vond het stelen schande... en dubbel schande waar het den arme treft, die niets te missen heeft! Honderdvoud schande, als hy steelt, die geroepen is tegen diefstal te waken!

~~~~~

675 Vóór ik de afdeeling *Lebak* betrad, wist ik wat daar gaande was. Reeds in 1845 en 1846 had ik in de residentie *Krawang* hooren gewagen van de ontzettende armoede die daar heerschte, en hoe de bevolking stelselmatig werd uitgezogen. Ik kende de familie des Regents van *Lebak*, en wel vele leden daarvan niet van een gunstige zyde. Het is die Regent, over wien sedert onheugelyke jaren in de konduite-rapporten, als ware het een eigenschap van verstand of hart, wordt vooropgesteld: „*hy heeft*
 680 *een groote familie die hy onderhoudt.*” Dit is overal de eerste „hoedanigheid” die men dezen Regent toeschryft, en voor ieder

~~~~~

die de euphonie kent, welke de ambtenaren meenen in hun korrespondentie met het bestuur te moeten in acht nemen, heet dit
 685 vertaald: „*een menigte nietsdoende vagabonden gebruikt hare verwantschap met den Regent, om ten-koste der bevolking te bestaan.*”

Door velerlei relatien was ik reeds lang in de Bantamsche afdeelingen geen vreemdeling. Ik wist hoe de later uitgebroken onlusten in de *Lampongs*, door *Bantamsche* uitgewekenen waren voorbereid, gevoed en versterkt, en ik kende de oorzaken van dat
 690 uitwyken. Ik wist hoe ongaarne eenige *Bataviasche* en *Buitenzorgsche* landheeren een intègre bestuur in het *Bantamsche* zagen..
 „Als er in *Bantam* niet gekneveld wordt, hebben wy volk gebrek” heb ik een hunner te *Buitenzorg* hooren zeggen. Ik wist dat, onder anderen, een groot gedeelte der opgezetenen van het
 695 partikulier land *Djassinga*, uit gevluichte *Bantammers* bestond. Ik wist dat in *Lebak* sedert ruim twintig jaren veestapel en zielental nagenoeg onveranderd waren staan gebleven. En eindelijk, dat dáár – waar de ryst zoo goedkoop is in den oogsttyd, dat men *de helft* van het gewas voor snyloon betaalt – dat dáár
 700 *geregeld alle jaren hongersnood heerschte!*

By aankomst te *Serang*, sprak ik over dit alles met den resident, die ’t *beaamde*, doch de gewone gronden ter berusting uit-een zette, en als vermaning om niet te streng tegen de daar heerschende misbruiken te-velde te trekken, onder anderen aanvoerde: „*dat dit alles in een andere Bantamsche afdeeling – Tjiringien – nog erger was.*”
 705

De kalmte en eenvoudigheid waarmee hy dit zeide, als sprak hy van iets dat hem niet aanging, overtuigde my al terstond dat er van hem niets te verwachten was. Dit bevreemde my echter
 710 niet. Ik wist hoe de meeste residenten, met het oog op ’t aanstaand pensioen, zich tevreden stellen de zaken gaande te houden, er geschiede dan later wat er wil. *)

---

*) (*Noot van 1865.*) De resident van Bantam – sedert, naar ik vernomen heb, krankzinnig overleden – was niet slechter, luier of bedorve-

~~~~~

715 By aankomst te *Lebak* vond ik in den Regent iemand die my
in den omgang zeer goed beviel. Ook is er tusschen hem en my
nooit iets onaangenaams voorgevallen. Ik moet dit laten vooraf-
gaan, omdat men later de zaak heeft willen verdraaien, als be-
stond er een veete tusschen hem en my. Reeds dit is een treurig
720 teeken, dat men niet aan plichtsvervulling gelooven kon, zonder
te denken aan vyandschap tegen den aangeklaagde. By my bestond
juist het tegendeel. Ik had medelyden met den Regent, en trachtte
hem te helpen. Het was niet dan myns ondanks dat ik hem
aanklaagde. Dit alles blykt ten-duidelykste uit de beantwoording
725 der door my aan den kontroleur gestelde vragen, en bovendien
uit het slot myner eerste aanklacht tegen den Regent. *)

Dit inlandsch Hoofd erkende dat er veel misbruiken plaats
vonden, doch gaf voor, daartegen te waken. Ik bemerkte aldra
dat hy my hierin bedroog. Want het is een axioma van inlandsch
730 bestuur, dat er niet kan gekneveld worden zonder dat de Re-
gent er van weet. Een gering Javaan beklagt zich niet gaarne
over zyn hoofd, en toch duurde het niet lang, voor men zich
by my over weggenomen buffels en onbetaalden arbeid beklagde.

In den aanvang bevreedde het my dat men meestal *des avends*

735 ner dan de meeste anderen. Integendeel. Zyn fout was alleen dat hy
nooit op de gedachte was gekomen dat er hooger beginsel kon bestaan,
dan eerbied voor den – nergens omschreven –, „*geest van 't Gouvernement.*”

Nadat ik myn ontslag had bekomen, zeide hy my met aandoening:
„*waarlyk, ik moet u hoogachten, maar... maar... ge hadt geen ambtenaar*
740 *moeten worden!* Ik vroeg hem, of dan 't Nederlandsch Gouvernement
alleen zulke lieden kon gebruiken, die *geen* hoogachting verdienen? Hy
sloeg de oogen neer. En dit moest wel, want na die tegenstelling van
ambtenary en hoogachting, voelde hy schaamte over z'n bruikbaarheid.
Kort daarop werd hy ridder. Deze onderscheiding moet hem zéér ge-
745 daan hebben, want slecht was hy niet.

(*Noot van 1875.*) Later kwamen me walgelyke byzonderheden ter-oore,
waaruit bleek dat ik dien man altyd te goed beoordeeld had. Zoodra
men de Havelaarszaak de eer der discussie waard keurt, zal ik ze open-
baren.

750 *) (*Noot van 1865.*) Officieele missive 24 Februari 1856. Zie *Havelaar*.

om gehoor verzocht. Maar weldra – vooral daar ook de kontroleur en de Djaksa buitengewone omzichtigheid aan den dag legden – werd ik gewaar, dat er, te *Lebak*, meer dan elders, reden tot zulke – omzichtigheid bestond. Zonder wellicht zelf de

755 strekking te begrypen, verhaalde my de militaire kommandant, hoe hy eenmaal des morgens het lyk van een inlander voorby het fort de rivier zag afdryven, dien hy zich den vorigen avond met een klacht tot den adsistent-resident had hooren wenden. *)

Ik ging niettemin met zachte vriendelyke vermaningen voort.

760 Ik hield den Regent zelf niet voor slecht, en er waren veel redenen die zyn positie moeielyk maakten. Het was misschien niet *altyd* met zyn medeweten, dat z'n „talryke familie” de bevolking afnam wat haar aanstond. Daarby was hy uiterst devoot, en gaf meer dan goed was, aan *Mekka*-gangers, of voor het oprichten

765 van bedehuizen, enz. uit. Hy had bovendien een voorschot aan het Gouvernement te betalen, waardoor zyn maandelyksche ontvangst tot een, voor een hoofd van zyn rang, onbeduidend cyfer werd teruggebracht. En de ongelukkige afdeeling *Lebak* bracht hem aan kultuur-emolumenten niets op. Daarby kwam de weelde

770 der Regenten van *Bandong* en *Tjanjor*, die hy uit valsche schaamte meende te moeten navolgen, omdat hy het hoofd was der familie waarvan de Regenten te *Tjanjor* en te *Buitenzorg* leden zyn. En eindelyk de slechte voorbeelden die hy dikwyls voor oog en had gehad. †)

775 Het bewys dat geen vyandschap tegen den Regent my bezielde, ligt in het slot van myn brief van 24 Februari 1856, N°. 88:

*) (*Noot van 1875.*) In het vyftiende hoofdstuk van den *Havelaar* komen eenige woorden voor, die hierop doelen. Heeft men die voor 'n auteurs-greep gehouden? Voor 'n poging om effekt te maken? Welnu, ik zeide

780 niets dan de eenvoudige *waarheid*. Waarom riep VAN TWIST me niet op, tot *bewys*? De kommandant van *Lebak* was 'n eerlyk man, en zou ongetwyfeld z'n getuigenis hebben afgelegd. Zelfs *nu* nog neem ik des gevorderd op my, al m'n beweringen te staven.

†) Ook dit alles is in den *Havelaar* behandeld.

~~~~~

785 „Ik heb de kracht tot het vervullen van dezen moeielyken plicht
– myn aanklacht – gedeeltelyk geput uit de hoop dat het my
vergund zal zyn later een-en-ander ter versooning van den ouden
Regent bytebrengen, met wiens pozitie, hoezeer door eigen schuld
veroorzaakt, ik diep medelyden gevoel.”

790 De klachten duurden altyd voort, en kwamen hoofdzakelyk uit het
distrikt *Parang-Koedjang*, waar des Regents schoonzoon hoofd was.

Ik bied Uwe Excellentie extrakt uit de konduitestaten van
1855 aan. Zy gelieve daaruit te zien met welk een zwarte kool
deze schoonzoon van den Regent daar staat aangeteekend, en te
795 bedenken dat niet *ik* daarvan de schryver ben.

De konduite-staten zyn vol beteekenis, en zouden stof opleveren
tot vele opmerkingen, vooral door aantetoonen wat men daarby
door, „*kleine willekeurige handelingen*” verstaat. Ik durf bovendien
vragen aan ieder die ooit in Indie binnenlandsch bestuur uitoefende,
800 of het mogelijk is dat de schoonzoon eens Regents, in zyn hoe-
danigheid van distriktshoofd *steelt* en *roof*t, zonder dat de Re-
gent daarin betrokken is? Het was in *Lebak* van publieke bekend-
heid, dat de *Dhemang* alleen dáárom zoo „*ongevoelig was voor*
vermaningen” gelyk de berichtgever in de konduite-staten zich uit-
805 drukt, omdat ieder wist dat hy *voor, van-wege, en ten-behoeve*
van den Regent handelde, en dat hy er op vertrouwde dat men
„*dezen niet aandurfde.*”*)

Als het door my gevraagde onderzoek ware toegestaan, zou er
gebleken zyn, dat het distrikt *Parang-Koedjang* werd uitgezogen
810 ten-behoeve van den Regent.

Gedurig zag ik troepen volks voorby myn deur gaan, die door

---

*) (*Noot van 1875.*) Na het onderzoek *in loco* door den heer PAHUD,
is dit Distriktshoofd ontslagen, De man had niet te klagen, dunkt me,
dat-i hierdoor in gelyke konditie kwam als HAVELAAR zelf, De Regent
815 echter kreeg... vermeerdering van traktement!

den Regent van mylen ver waren opgeroepen om voor hem te arbeiden. Daaronder waren *zwangere vrouwen, vrouwen met zuigelingen, kinderen*. Deze lieden *bekwamen geen betaling en geen voedsel*. Men vond ze des avends op den weg liggen. Ze leefden van boombladeren en aardwortelen, en er waren er die zand aten.*) Velen kwamen om.

825 De Regent, die my eenmaal in geschrifte plechtig had verzekerd het hem toegekend getal heeredienstplichtigen niet te overschryden, dreef de onbeschaamdheid en het vertrouwen op zyn straffeloosheid zóó ver, dat hy my eenmaal – even-eens in geschrifte: ik bezit dat stuk – durfde voorstellen zeker stuk gronds door die onwettig gepreste lieden te doen bewerken. En zelfs de zeer vreesachtige controleur drong er op aan, den Regent over zyn wyze van handelen te onderhouden. Ook het billet waarin
830 dit geschiedde, kan ik produceeren, en opmerkelyk is het daarby gedaan verzoek, toch vooral den Regent niet te doen blyken dat hy controleur my dit gerapporteerd had, alsof hy daarin niet zyn bezworen plicht deed!†)

Maar het was te *Lebak* gevaarlyk, zyn plicht te doen.

835 Ik had evenwel de rapporten, noch van den controleur, noch van den *Djaksa* noodig.

Integendeel, nadat eenmaal de controleur op myn vraag naar de oorzaken zyner schuwheid, had geantwoord: „*dat hy de eenige steun was zyner twee zusters*”§) heb ik hem verboden my iets te rapporteeren. Myn woorden waren: „*het is goed, myn jongen! Niet ieder is voor held of martelaar geboren: ik zal je niet meer beknorren over je halfheid.*”

*) (*Noot van 1875.*) Wil men dit voor een schryvers-fraze houden... ik kan er niet aan doen! Ik betuig dat ik ook hier de zuivere waarheid zeg. En misschien zelfs zou ik nog in staat zyn het te bewyzen.

†) (*Noot van 1875.*) Nog heden ben ik in 't bezit van de in deze alinea aangehaalde bewysstukken.

§) Zie de „*Vraagpunten aan den Controleur,*” in de *Minnebrieven*.

~~~~~

850 Van dat oogenblik af heb ik alles op *my* genomen, zoo zelfs dat de kontroleur van den resident *zelf* voor het eerst vernam dat ik den Regent had aangeklaagd.

Hoe ik echter vóór die aanklacht te-werk ging, blykt uit de mondelinge boodschap die ik eenmaal den kontroleur opdroeg, toen deze naar *Serang* zou vertrekken:

855 „Zeg den resident dat hy, hoorende van de vele misbruiken die hier plaats hebben, niet van my denke dat ik daaromtrent onverschillig ben, maar dat ik eerst, voor ik officieel rapporteer, pogen wil den Regent met zachtheid tot zyn plicht te brengen.”

860 Waarschynlyk zou ik op die wyze nog eenigen tyd zyn voortgegaan, meer uit afkeer van wat te krimineel klinkt, dan uit de meening dat ik slagen zou – daartoe toch was het kwaad te diep geworteld! – toen het volgend voorval my tot *handelen* noodzaakte.

865 De weduw myns voorgangers was zwanger, toen ik te *Lebak* aankwam. Zy verzocht, met haar gezin, hare bevalling ten-mynent te mogen afwachten, hetgeen ik natuurlyk toestand. Reeds terstond bespeurde ik dat zy met byzondere opmerkzaamheid iedere persoon gadesloeg, die het erf myner woning betrad. Haar antwoorden op myn vragen naar de redenen hiervan, waren langen tyd ontwykend. Eindelyk vernam ik dat zy een oppasser last gaf, onder
870 geen voorwendsel te gedoogen, dat iemand, buiten hare of myne bedienden, de keuken naderde. Ik drong nu iets sterker op verklaring aan, en eindelyk bekende ze my, *dat ze haar man voor VERGIFTIGD hield*. Hy was van een inspektiereis, *na gegeten te hebben by den Dhemang van Parang-Koedjang, den schoonzoon des Regents*, onverwachts in een deerlyken toestand te-huis gekomen. Hy riep op de maag wyzende: „vuur, vuur!” en weinige oogenblikken daarna was hy dood.*)

880 *) (*Noot van 1865.*) Later is me gebleken dat hy niet op dienzelfden dag gestorven is. Hy heeft – als ik goed geïnformeerd ben – nog an-

Ik liet den controleur roepen, en vraagde: waaraan myn voorganger gestorven was? Hy betuigde dit niet te weten, doch bevestigde de ziektegeschiedenis, zooals die my door de weduw was meegedeeld, en voegde er by: „*zeker zou hy vergiftigd geworden zyn, als hy langer geleefd had, want hy maakte veel werk van het tegengaan van knevelary.*”*)

Ik vond werkelyk onder de papieren van myn voorganger, twee kladnota's, bevattende blykbaar punten waarover hy met den resident te spreken had. Ik bezit die stukken *in originali*, en heb daarop door twee klerken laten certificeeren dat ze van de hand myns voorgangers zyn. Op de eene komt voor:

„*Over het misbruik dat de Regenten en mindere hoofden van de bevolking maken.*”

De andere bevat de volgende aanteekening:

„*Parang-Koedjang. De verloop van volk is alleen toe te schrijven aan het VERREGAAND MISBRUIK dat van de bevolking wordt gemaakt.*”

Hy had dus zyn plicht gedaan! Hy had *geaboucheerd* met den resident van *Bantam*! Hy heeft zelfs gedreigd dat, als er geen verandering kwam, hy zich op ultimo 1855, met voorbygang van den resident van *Bantam*, rechtstreeks zou wenden tot den Gouverneur-Generaal...

derhalf etmaal geleefd. Hoe dit zy, de weduwen kinderen van den man die vermoord werd *omdat hy zyn plicht wilde doen*, wachten nog altyd op recht, of althans op onderzoek. Over 't feit zelf, de VERGIFTIGING, bestaat in *Lebak* en in de omliggende landstreken, waar men vaak beter dan op de plaats zelf geïnformeerd is, geen twyfel. Spreek me toch eens tegen, m'n heer VAN TWIST! Die man is vermoord onder uw bestuur! De moordenaars zyn ongestraft gebleven, onder uw bestuur! Gaat u dit niet aan? De Natie betaalde u immers behoorlyk dáárvoor dat zulke zaken u wel zouden aangaan?

*) (Noot van 1865.) Zie: *Vraagpunten Controleur*, in de *Minnebrieven*.

~~~~~  
*Maar een maand vóór dien, tyd is hy ellendig omgekomen, Excellentie!\*)*

915 Ik erken dat de geneesheer – die hem trouwens slechts weinig oogenblikken behandelde – aan de ziekte van myn voorganger een anderen naam heeft gegeven, dan z'n arme weduw en de publieke opinie te *Lebak*. Op het oogenblik toen ik van het bestuur werd ontheven, lag er een voorstel gereed om het lyk myns  
 920 voorgangers te doen opgraven. De beslissing is niet aan *my*, of hy omkwam als offer zyner plichtsvervulling, doch *zeker* is 't, dat *velen in Lebak hem voor vergiftigd* HOUDEN, en dat de omzichtige kontroleur durfde zeggen en schryven: „*hy zou vergiftigd geworden zyn, want hy trachtte knevelary te-keer te gaan.*”

925 Myn aandoeningen by het vernemen hiervan, waren onbeschryfelyk. Ik had *Lebak* betreden met het heilige voornemen myn plicht te doen. Ik had dit met *zachtheid* gedaan: ik vond de korrespondentie myns voorgangers te hard, te scherp. Ik wilde helpen, terechtbrengen, niet verderven, maar nu...

930 Vrouwen en kinderen volgden schreiend den laatsten buffel... geheel *Parang-Koedjang* stond op het punt te verhuizen... geheele dorpen waren uitgeroofd... en *my* wachtte een lot als dat myns voorgangers, als ik myn plicht deed...

Toen deelde ik myn vrouw 't gehoorde mede. Ik verzocht haar  
 935 zich te verwyderen met ons kind. Zy antwoordde met heldhaftige eenvoudigheid: „*wel neen, ik blyf! Wy eten en drinken te-zamen.*”

Daarop klaagde ik den Regent aan, van misbruik van gezag en knevelary.

940 \*) (*Noot van 1875.*) Zou niet die moord in elk ander land 'n *cause célèbre* geworden zyn? In Nederland is de invloed van schelmen – als ze maar geld hebben! – zóó groot, dat geen tydschrift of courant 'n woord van deernis aan 't overlyden van dien armen martelaar besteed heeft. De laaghartige VAN TWIST had er belang by dat de zaak gesmoord werd, en ze wèrd gesmoord!

945 Excellentie! Ik weet dat men geneigd is zichzelf te hoog te schatten, maar ik bid U, heb ik verdiend arm en ellendig rondtedolen, ver van de mynen, en vruchteloos zoekende naar brood?

Beloont men de schildwacht niet, die alarm roept, met het vyandelyk wapen op de borst?

950 En wat heeft Uwe Exc. *my* gedaan?

Ik ben afgewezen aan de poorten van Uw paleis, toen ik – geen belooning vroeg – neen, toen ik om recht kwam smeecken voor de arme bevolking van *Lebak*.

En wat heeft Uwe Exc. *my* gedaan?

955 Uwe Exc. heeft een kabinetsbrief geteekend, waarin ik berispt werd! Waarin het als hooge gunst werd voorgesteld, dat ik langer het Gouvernement dienen mocht.

960 En toen Uwe Exc. dien brief schryven deed – of liever, toen men Uwe Exc. dien brief liet teekenen – had zy voor zich liggen, myn stukken van 24, 25 en 28 Febr. N<sup>o</sup>. 88, 91 en. 93, waaruit ik zoo gemakkelyk te beoordeelen was.\*) Of is er in die brieven niet iets mannelyks, iets kordaats? Iets dat den eerlyken, standvastigen man aantoonst? Iets dat denken doet aan het *justum ac tenacem*?

965 Excellentie, toen ik voor weinige dagen – voor het eerst sedert lang! – die brieven weder ter-hand nam, maakten ze op my dien indruk.

970 Maar Uwe Exc. wist niet dat ze geschreven waren in doodsgevaar! In grooter gevaar, dan dat van den schildwacht van wien ik sprak *omdat ik niet alleen was*. Gevoelt Uwe Exc. den angst die my bezielde by de minste ongesteldheid van vrouw of kind? Was er geen heldhaftigheid in die plichtsvervulling?

---

\*) (*Noot van 1865*.) Men vindt al de hier genoemde stukken in den *Havelaar*.



~~~~~

975 En wat was het antwoord van den resident op myn aanklacht?

Hy klaagde in een brief dien ik nog toonen kan: „*dat ik hem stoorde in zyn drukke bezigheden.*”

980 Excellentie, kan het scherper afgeteekend worden, dat onderscheid tusschen die vereerders van den „*geest des Gouvernements*” en *my*, dan door die brieven – de mynen en dien des residents van *Bantam* – te plaatsen naast elkander?

~~~~~

985 Op myn aanklacht volgde alzoo van den resident van Bantam een berisping omdat ik niet eerst *partikulier* had geschreven. een klacht over storing in drukke bezigheden, en het bericht dat hy ten-mynent komen zou, om over de zaak te *konfereeren*,

Het was juist een dusdanige konferentie die ik vreesde, Myn voorganger had zoo dikwyls „gekonfereerd!,,

Myn antwoord teekent de positie duidelyk, Het is een *verzoek om de schuldigen niet tegen my in bescherming te nemen.**)

990 Het was in 't belang van den resident, myn aanklacht *onwaar* te maken. Uwe Exc, toch zou, wanneer het door my gevraagd onderzoek had aangetoond hoe deerlyk de toestand der bevolking was, *daarvan aan den resident van Bantam rekenschap gevraagd hebben, die dat alles vroeger had behooren te weten*, Dáárom was
995 me zyn komst zoo onaangenaam. Ik vreesde dat by in zyn

1000 *) (*Noot van 1875.*) De hier bedoelde brief van 25 februari 1856, n° 91, komt almede in den *Havelaar* voor. Dat het daarin gedaan verzoek om den beschuldigde „noch direkt, noch indirekt te waarschuwen” reellen van bestaan had, blykt juist hieruit dat daaraan door den resident niet voldaan is. Uit den *Havelaar* kan men zien hoe die hoofdambtenaar, den „geest des Gouvernements” in 't oog houdende, den misdadiger waarschuwde, en daardoor niet alleen HAVELAAR's ambtelyke positie onhoudbaar maakte, maar tevens z'n leven en dat van z'n gezin op het spel zette.

1005 belang den Regent zou waarschuwen, en in de gelegenheid stellen om lastige getuigen omtekoopen of uit den weg te ruimen.

„By de minste verdenking, schreef ik, zendt de regent eene expresse naar zyn neef, den regent van Tjanjor, die herwaarts op weg is, en belang heeft by zyn maintien. Hy vraagt, ten-koste van wat
1010 ook, geld, deelt het met kwistige kand uit aan ieder dien hy in den laatsten tyd heeft te-kort gedaan, en het gevolg zou wezen dat het schynen zou alsof ik een lichtvaardig oordeel had geveld, alsof ik een onbruikbaar ambtenaar ware, om niet erger te zeggen.”

Ja, dan ware ik een *lasteraar* geweest!

1015 „Myn verzoek om de schuldigen niet tegen my in bescherming te nemen, moet overtollig en zelfs belachelyk schynen aan ieder die onbekend is met den tegenzin der meeste *Indische* autoriteiten, om het, „*Gouvernement te bemoeielyken met onaangename berichten*” en zichzelf vóór het pensioens-uur „*soessah*” op den hals te halen.

1020 En dat die bede *niet* overtollig, *niet* belachelyk was...

Excellentie, weinige uren na het ontvangen van dien brief, heeft de resident den regent geld gegeven, en getracht hem te bewegen iets tegen my in te brengen!*)

Dàt is de hoofdamtenaar, op wiens rapporten moeten geba-
1025 zeerd zyn de berispingen in Uwer Excellentie's kabinetsmissive, die my drongen myn ontslag te vragen!

Het was de vraag niet of er iets tegen *my* kon gevonden worden, en al hadde ik, ik weet niet wat, misdreven, dit zou toch niet hebben af- of toegedaan tot de schuld of onschuld des Re-
1030 gents. Hy was door my *R. O.* aangeklaagd: die klachte moest onderzocht worden, en niet de eventueel tegen *my* bestaande bezwaren.

---

*) (*Noot van 1865.*) By den brief aan VAN TWIST was overgelegd een afschrift van de verklaring des controleurs, waarin dit gestaafd wordt,

1035 Spreek me eens tegen, m'nheer VAN TWIST!

~~~~~  
 Maar er bestonden geen bezwaren tegen my. Want wat antwoordde de Regent op de insidieuse vraag: „of hy iets tegen my had” waar- door de resident hem zoo duidelyk tegen my zyn steun aanbood?

1040 „Neen, ik heb niets tegen den adsistent-resident, volstrekt niets, dit kan ik bezweren!”*)

En toch heeft men middel gevonden, Uwe Exc. dien kabinets- brief te doen teekenen, dien brief vol berisping en verwyf! Toch heeft men het U weten te doen voorkomen, alsof ik, *ik die stipt myn plicht had gedaan*, de schuldige was!

1045 Waarom wilde Uwe Exc. my niet hooren?

Ik had *goed* gehandeld. Ik geloof dat ik *edel* gehandeld heb. Maar al ware dit niet zoo, het recht om gehoord te worden heeft zelfs de *misdadiger!* En ik had het zoo uitdrukkelyk gevraagd in myn brief van 28 Februari N^o. 93, waarvan ik ten-overvloede
 1050 Uwe Exc. afschrift aanbood, uit vrees dat de resident van *Ban- tam*, wiens belang meebracht dat ik *niet* gehoord werd, myn ver- zoek zou achterhouden.

Bovendien, Uwe Exc. had kunnen weten, dat hare afkeuring niet my *alleen* trof, maar het *principe: of liet Gouvernement al dan*
 1055 *niet wilde, dat men wèl deed zonder omzien?*

Te-gelyk met de kabinetsmissive van 23 Maart 1856 N^o 54, ontving ik een partikulier schryven van een ambtenaar uit de om- geving Uwer Exc., met wien ik vroeger nooit had gekorrespon- deerd. Hy raadde my dringend aan, *op de kabinetsmissive niet*
 1060 *te antwoorden.*

Men scheen dus intezien dat er iets te antwoorden viel! "

Hy wenschte my voorts geluk met den „*goeden afloop der Le-*

*) (Noot van 1865.) Ook hiervan legde ik 't bewys over. Spreek me toch eens tegen, m'nheer VAN TWIST!

1065 *baksche zaken*” en zegt: „*dat ik dien grootendeels aan de gunst Uwer Exc. te danken had!*”

Dit was – al bedoelde de schryver het zoo niet – dit was een *bedreiging!* Het beduidde: „*als ge niet zwygt, zal het nog erger voor u afloopen.*”

1070 „*Après tout, staat er, zyt ge er toch eervol afgekomen!*”

Myn god, alsof er kwestie van oneer geweest was!

O, hadde Uwe Exc. de verontwaardiging gezien van iemand die ten-mynent was, toen ik dien brief ontving! Iemand die zeven jaar in *Bantam* de gruwelen had bygewoond, waaraan ik een
1075 eind wilde maken!

Maar ik beweerde dat men Uwe Exc. misleid had.

Myn overplaatsing naar *Ngawie* kon ik echter niet aannemen. Ik wist niet hoe ik daar te handelen had. Anders dienen dan te *Lebak*, konde en wilde ik niet!

1080 Bovendien zag ik in, dat ik Uwe Exc. *als ambtenaar* niet kon naderen. Ik gevoelde dat ik te kiezen had tusschen myn bestaan en myn plicht. Want ik hoopte dat Uwe Exc. den *partikulier* zou vergunnen, wat my den *ambtenaar* geweigerd had: een *oogenblik gehoor*. Ik hoopte dat myn verzoek om ontslag, eenvoudig als het
1085 is, maar een scherp afgedrukt zegel zettende op myn vorige brieven, Uwe Exc. zou hebben doen inzien dat ik geen gewoon ambtenaar was, geen frazenschryver, geen ambtsbejager, maar iemand die – al meende dan Uwe Exc. dat ik dwaalde – toch getoond had in die dwaling eerlyk te zyn.

1090 Na myn bekomen ontslag, overlaadde men my te *Serang* met eerbewyzingen. De resident zeide: *my te bewonderen*, en bood me zyn huis aan. Maar ik moest naar Batavia, *om Uwe Excellentie te spreken*.

~~~~~  
 1095 Wat ik na dien tyd en ten-gevolge van dat alles geleden heb,
 ga ik voorby. Ik vraag Uw medelyden niet, Excellentie.

Maar ik verzoek Uwe Exc. de moeite te willen nemen, de by-
 lagen dezès aandachtig doortelezen, en vooral te letten op de
 beantwoording der aan den kontroleur voorgelegde vraagpunten.

1100 Die ambtenaar *wist* dat hy op dat oogenblik niets van my
 te hopen of te vreezen had. Ikzelf herinnerde hem daaraan. Er
 behoorde voor hem moed toe om verklaringen aftegeven, die ge-
 tuigden *vóór* zyn *afredenden* chef, *tegen* den resident die zyn
 chef *bleef*. *Tegen* het Gouvernement zelfs, dat getoond had my
 niet te beschermen.

1105 Om nog ten-overvloede de zedelyke waarde van de getuigenissen
 des kontroleurs aantetoonen, neem ik de vryheid hierby overte-
 leggen afschrift eener korrespondentie, die vreemd schynen moge
 aan de behandelde zaak, maar in het algemeen aantoot hoe ik
 myn verplichting opvatte. Ik durf vragen of ik op 29 en 30

1110 Maart *onwaarheden* in myn belang eischen kon van den ambtenaar,
 wien ik op den 5^{den} te-voren den brief *Nº 97* schreef?*)

Het zou me licht vallen, punt voor punt de beschouwingen te
 ontzenuwen, waarop de afkeuring myner handelingen gebazeerd
 was. Ik kan bewyzen dat ik *niet* onberaden ben te werk gegaan.

1115 Dat er *niet* altyd gunstige rapporten omtrent den regent van *Le-
 bak* zyn uitgebracht. Dat myn houding tegen-over den resident
 van *Bantam* is geweest respektueus. Dat ik *niet* geweigerd heb
 hem inlichtingen te geven. En eindelyk, dat er in de konferentie,
 tusschen hem en my volstrekt geene spraak geweest is over

1120 de GEGRONDHEID DER AANKLACHTEN – *dit was een uitgemaakte*

---

*) (*Noot van 1865.*) Dezen brief van 5 Maart vind ik in den *Havelaar*
 niet, en ik heb geen lust hem optezoeken. Bovendien, de geest die
 daarin heerscht – en dáárom is 't hier te doen – blykt uit het stuk
 van 15 Maart, nº 114, dat wèl in den *Havelaar* is opgenomen.

~~~~~

1125 *zaak!* – maar over het principe OF HET GOUVERNEMENT GAARNE
ZAG DAT MEN DUSDANIGE ZAKEN BY DEN NAAM NOEMDE.

Daarop toch doelt myn geheele missive van 28 Februari die door den resident nooit beantwoord is. *)

1130 Als Uwer Ex. na de lezing der stukken, eenigen twyfel over. blyft, ben ik bereid ten klaarste aan te toonen:

Dat er werkelyk in *Lebak* gekneveld werd.

Dat ik myn plicht deed, door daarvan aan myn chef kennis te geven, en wel op de wyze zooals ik het deed.

Dat ik niet verdiende daarvoor te worden berispt en gestraft.

1135 Dat eindelyk die berisping, tegen de bedoeling Uwer Exc. voorzeker, heeft doen zegevieren de noodlottige meening des residents van *Bantam*, en van de meeste O. I. ambtenaren: *dat het gouvernement niet wil dat men strikt uitlegge en, nakome den eed: de bevolking te beschermen tegen mishandeling en knevelary.* †)

~~~~~

1140 Tallooze malen heeft men my aangeraden me tot den Minister van Kolonien te wenden, tot de Staten-Generaal, of tot Zyne Majesteit den Koning. Tot nu toe deed ik noch het een, noch

---

*) (*Noot van 1865.*) De resident van *Bantam* zou tegen dien brief terstond geprotesteerd hebben, indien er protest mogelyk geweest ware.

1145 Daarin immers wordt de met hem gehouden konferentie behandeld als wisseling van gevoelen over de vraag: *of men de waarheid mocht zeggen aan 't Gouvernement?* en geenszins over de kwestie: of het door my beweerde waarheid was?

1150 †) (*Noot van 1865.*) Juist! En zoolang de VAN TWISTEN en. konsorten worden geëerd, terwyl men HAVELAAR met slyk werpt... zoolang blykt er dat ook de NEDERLANDSCHE NATIE dit niet wil. Ieder die niet, binnen den kring van zyn vermogen, meewerkt om een eind te maken aan den schandelyken triomf van onrecht, dat we sedert het verschynen van den *Havelaar* beleven, is medeplichtig aan de schelmery waartegen
1155 ik opstond.

~~~~~

het ander. Na myn verzoek om ontslag, heb ik over deze zaak geen letter geschreven. Dit moge Uwer Exc. een bewys zyn dat ik niet heb getracht opzien te baren door reklame of schandaal. Ik poogde eenvoudig te doen wat ik schreef op 28 Februari 1856.

1160 en zocht een ander middel van bestaan.

Tot-nog-toe is me dit niet gelukt.

1165 Thans ben ik in Belgie, en zal trachten my eenigen tyd staande te houden door letterkundigen arbeid. Ik geloof echter niet dat ik slagen zal. En al ware het dat ik voor myn behoeften het noodige wist te verkrygen... myn vrouwen kinderen hebben aanspraak op ander voedsel, dan wat hun gereikt wordt door het medelyden myns broeders. Bovendien geloof ik dat ook ikzelf niet verdiend heb zonder have of huis rond te zwerven, dagelyks in angst voor het hoognoodige.

1170 En men heeft my opmerkzaam gemaakt dat ik verkeerd deed, uit tegenzin in rekriminatiën of publiek effekt, my te bepalen tot het zoeken naar een bestaan voor *myzelf*. Myn lot toch is een afschrikkend voorbeeld geworden voor de weinigen die in Indie myn voorbeeld zouden willen navolgen, en thans zou er – meer
1175 nog dan vroeger! – moed noodig zyn om iets te pogen tot tegen-gang der gruwelen die in Indie den *Nederlandschen* naam schande aandoen. Vooral is dit het geval, omdat het met my gebeurde voorviel onder het bestuur van UWE EXCELLENTIE, die in Indie als strikt rechtvaardig geroemd werd.*)

1180 *) (*Noot van 1875.*) De zeer gewone fout die ook ik maakte. Dorheid, droogheid, deugdzaamachtigheid, worden, vaak voor deugd aangezien. Thans ben ik minder naïf op dit punt. De VAN TWISTEN hebben me genezen. Hoe lang zal 't nog duren voor de meerderheid des Nederlandschen Volks begint te walgen van de vuile tartufferie die ons arm
1185 land verpest?

Doch ook vóór 't doorbreken van 'n beetje verlichting, hoe is 't mogelijk dat het Volk maar altyd door genoeg neemt met de uitgaven voor 't onderhoud van den zwerm gauwdieven die, al geven onze wetten dan geen middelen aan de hand om hen voor 't Gerecht te roepen,

1190 Deze omstandigheid werkt noodlottig op den indruk dien de
my te-beurt gevallen behandeling gemaakt heeft.

„Hy heeft het zelfs onder dien Gouverneur-Generaal niet kunnen bewerken dat er verbetering kwam” heet het, en nu zou men ieder een dwaas noemen, die het onder een anderen Gouverneur-

1195 Generaal weer beproefde.

Niet ieder acht zich geroepen, de martelaar te zyn eener goede zaak. Men laat de zaken zoo als ze zyn, houdt, zoo men het noemt „den boel met *schipperen* gaande” tracht alles te dekken en te dempen, wat de leugenachtige berichten van tevredenheid
1200 en welvaart weerspreken zou, en de een vóór, de ander na, geniet in vrede en rust het onverdiend pensioen*) latende den last der ongerechtigheid drukken op de toekomst...

Op de toekomst, die schrikkelyk wezen zal!

1205 Want er is in Indie meer publiek leven dan de *Raden van Indie* weten. Maar het openbaart zich niet voor de explosie.

toch waarlyk geen aanspraak kunnen maken op *belooning*? Ons leger, onze vloot, onze kolonien, onze nyverheid... alles verkeert in slechten staat. En toch gaat men maar voort met het opbrengen der belastingen: 1° om dien toestand te perpetueeren, 2° om de ellendelingen in 't leven te houden die – vooral sedert 1848! – door onbekwaamheid, plichtverzuim en baatzucht, de bewerkers waren van dien algemeen achteruitgang!

1210 Dat het peil der publieke zedelykheid laag staat, kan nu eenmaal niet anders. Het is 'n onmisbaar gevolg van tien eeuwen demoralizerende goddienery. Maar eilieve, 't *belang*? Sedert jaren peins ik over de oorzaak van dat zonderling gebrek aan verzet, en kan alweer geen andere verklaring vinden dan de bekende onbekwaamheid in de kunst van *lezen*. Heeft men ook den hier – gewis reeds voor den tienden keer gepubliceerden – brief aan V AN TWIST niet begrepen?

1220 *) (*Noot van 1865.*) En leeft daarvan rustig op z'n Buitenplaats by Deventer, en koopt landeryen, en behoort onder de hoogst-aangeslagenen, en wordt gekozen tot lid van de Eerste-Kamer, en spreekt mee over dingen welker beoordeeling kunde, eer en integriteit vorderen, en laat zich benoemen tot lid in 't bestuur van *Mettray*, en blyft by.

1225 voortdoring “zeer geacht” in 't goddienend Nederland!

Daarom is het myn plicht terugtekomen op de zaken die ik behandelde, en ik geloof Uwer Exc. een bewys van hoogachting te geven, door my tot niemand anders te wenden, dan tot *Uwe Excellentie zelf*.

- 1230 Het verzoek dat ik Uwer Exc. te doen heb, is dit: de herhaling myner bede om dezen brief en de daarby gevoegde stukken aandachtig te lezen, en my wel te willen antwoorden op de vraag: of Uwe Exc. daarin niet aanleiding vindt, my te ondersteunen in de pogingen die ik wil aanwenden, om *op de meest eervolle*
- 1235 wyze weder te mogen intreden in Nederlandsch-Indische dienst.

MAAR, EXCELLENTIE, ANDERS DIENEN DAN IK DIENDE TE LEBAK
KAN IK NIET!

BRIEF AAN D^s. FRANCKEN.

1 *) Na 't verschynen van den Havelaar, publiceerde de heer W.
FRANCKEN AZ., directeur van het zendingsgesticht te Rotterdam,
een brief die hierby wordt gevoegd om 't antwoord begrypelyk
5 te maken, dat in dezen bundel „*Verspreide Stukken*” wordt op-
genomen.

't Zal weloverbodig zyn hier de opmerking te maken, dat ik
– als in 't naschriftje van *Wys my de plaats, enz.* – berouw
voel over de naïve gemoedelykheid waarmee ik FRANCKEN'S aan-
merking heb opgenomen. Ik blyf 't schoon vinden dat hy party
10 trok voor wat hem eerbiedwaardig toescheen. Maar dat ik een
oogenblik gelooven kon, van *Christenen* hulp te zullen ontvangen
in myn heilige zaak, is een bewys te-meer van HAVELAAR'S verre-
gaande onnoozelheid.

Zoodra de Christenen inzagen dat myn streven slechts mensche-

15 * (*Noot van 1875.*) Deze inleiding tot den brief van Ds. FRANCKEN, is
van 1865.

~~~~~

16 lykheid en recht ten doel had, en dat er niets te winnen viel
voor hun *geloof*, hebben ze my alleen gelaten en gemeene zaak
gemaakt met:

20 Behouders, Liberalen, mannen van de beurs-
En van de balie of den kansel! Kontraktanten
En vry-arbeiders! Oppozitie en ministers!
Met leden van de Tweede-Kamer in den Haag...
En wie er rusten kan, na slecht regeeren...

Ja, en vooral met den edelen SCHMOEL!

~~~~~

25 AAN DEN SCHRIJVER VAN „MAX HAVELAAR.”

WelEdele Heer!

Met levendige belangstelling heb ik kennis genomen van
geschrift; niet maar alleen, ja! niet in de eerste plaats als uit-
stekend litterarisch product, maar vooral omdat mij èn als Ne-
30 lander èn als Christen de toestand onzer koloniën ter harte gaat
Doch juist, omdat het u niet maar te doen was om een boek
te schrijven ; dat gij veeleer wenscht de oogen te openen voor
schromelijke misbruiken in het koloniaal regerings-organisme,*) en

*) (Noot van 1875.) „Misbruiken?” Ja! „In het organisme der Regeering?”
35 Neen! Het organismus van 't Nederlandsch bestuur in Indie was be-
wonderenswaardig vóór de baarsche inmenging der Tweede-Kamer,
vóór het tal van desorganizeerende wetten waarmee we werden opge-
scheept door 'n half dozyn onbekwame – en vooral: *niet intègre!* –
40 ministers, vóór den invloed van allerlei ziekelyke en belangzuchtige
filanthropie! *Bewonderenswaardig*, zeg ik, en – na de katholieke hier-
archie altoos – een der schoonste politieke kunstgewrochten die de
Geschiedenis oplevert. (Men zie hierover: *Nog-eens Vrye-Arbeid*, Delft
by J. Waltman Jr.) Het boek *Havelaar* was, als HAVELAAR's daad, 'n
45 protest tegen 't moedwillig vernielen van dat organismus door 'n plicht-
verzuim dat in medeplichtigheid overging. Er werd geroofd en vermoord.
Dáártegen verzette ik my naar den eisch en binnen de grenzen myner
instruktie. Ik zie niet in dat dit iets te maken heeft met Regeerings-

~~~~~

harten te stemmen tot een werkzaam medelijden met de Javanen, smart het mij, tegen een gedeelte van uw boek, als tegen eene
 50 onwaarheid te moeten opkomen. Begrijp mij wel: ik beweer niet dat gij *opzettelijk* onwaarheid zoudt schrijven. Neen! met de zaak, waarop ik het oog heb, gaat het u, naar ik meen, als het naar uwe voorstelling gelegen is met velen, ook hooggeplaatsten, die over Indische zaken oordeelen, zonder ze goed en van nabij te
 55 kennen, of die ze slechts uit zeer verdachte bronnen en eenzijdig kennen. Ik bedoel de preek, die gij Ds. WAWELAAR in een zendingsoordond in den mond legt, de preek over een oud-testamentischen tekst, van welke de quintessence hierop neerkomt: 't is Gods wil, dat wij Nederlanders de Javanen zoo hard mogelijk, tot onmenselijkheid toe, laten werken en hun dan wat
 60 Bijbels enz. toezenden. Deze voorstelling noem ik onwaar. 't Spreekt van zelf, er voor instaan kan ik niet, dat er onder alle predikanten van ons vaderland niemand zou worden gevonden, die zulken dwazen en onchristelijken onzin zou verkondigen. Maar al
 65 waren er zoo meer dan een, gij moogt de preek van Ds. WAWELAAR niet geven als de *type* van den geest en beschouwingswijze *der zendingsvrienden*. Gij zelf weet al te goed wat onder eene *type* te verstaan is; gij geeft daarvan bewijs in de verdediging van uw gefingeerd maar daarom niet onwaar verhaal omtrent *Saidjah*. Voordat gij dus dien Ds. WAWELAAR als *type*
 70 gingt teekenen, moest gij kunnen bewijzen, dat de doorgaande geest van het Nederlandsche en andere zendinggenootschappen in ons midden, de geest die spreekt uit de zendingsoordonden en geschriften die de gemeente worden in handen gegeven, vooral

75 systemen, of met de politiekery die daarvoor doorgaat. Dat de Have- laarszaak met succes geëxploiteerd werd en wordt door allerlei slag van volk, om op 't kussen of *en evidence* te geraken, is myn schuld niet. Wanneer de Natie had kunnen *lezen*, zou dit ginds misbruiken van *myn* offer, van *myn* leed, van *myn* arbeid, niet gelukt zyn. *On l'a voulu*, en 't eind zal den last dragen. Waar zullen dan de VAN DE PUTTE's zyn? En de DE WAAL's? En de VAN TWISTEN? En de Javaannutman-
 80 nen, die „boerenbedriegers” volgens den heer HEEMSKERK en my?

~~~~~

dat de geest onzer zendelingen zelven, in de door u gefingeerde
 preek als beligchaamd was. Maar dat kunt gij niet, en als gij
 85 de moeite neemt u in genoemde zaken eenigzins grondig in te
 werken, dan zult gij kunnen bemerken, dat ons, die de zaak
 der zending voorstaan, de menschenliefde dringt, die wij bij
 Christus geleerd hebben*) en die, juist omdat zij den mensch in
 alle menschen, zwarten, bruinen of blanken om 't even, lief heeft,
 90 ook den Javanen wil gebracht zien tot het Evangelie; eene menschen-
 liefde, die even sterk als gij, wenscht op te komen tegen ver-
 drukking, uitzuiging en mishandeling der inboorlingen ; maar die
 tegelijk óvertuigd is, dat christenpligt nog iets hoogers vraagt,
 de vorming van mohammedanen en heidenen tot christenen. Ik
 95 verwacht dat, gij mijne aanmerking mij niet euvel zult duiden.
 Neen! gij zult haar goedkeuren: want gij gevoelt zelf wel, al-
 leen de waarheid kan overwinnen. Waar gij dus tegen uwe be-
 doeling van haar zijt afgeweken, zult gij de eerste zijn om die
 dwaling te erkennen. Toch spijt het mij, juist om de goede zaak
 100 die gij voorstaat, en ik met u, het spijt mij zeer dat die preek
 en die telkens voorkomende „Seitenhiebe” op de zaak der zen-
 ding, in uw boek een plaats hebben gevonden; en nog meer,
 dat enkele passages voor vele lezers den sterken schijn zullen heb-
 ben van spot met het heilige. Niemand betreurt het dieper dan
 105 ik, dat er onder evangeliedienaren mannen gevonden worden
 van de snede van Ds. WAWELAAR. Maar de rol die zijn persoon
 in uw boek speelt, is juist geschikt, om velen het christendom
 zelf in een belagchelijk en verachtelijk licht te stellen, en waar-
 lijk vrome, eenvoudige christenen, die anders om uwen mensch-
 110 lievenden geest u de hand zouden drukken, van u te vervreem-
 den. Lach niet om dat, „vrome, gemoedelijke, eenvoudige christe-
 nen.” Want ik durf u verzekeren, zoover mijne ervaring reikt, dat

*) (*Noot van 1875.*) Een liefde die men ergens „geleerd” heeft? En
 „by” iemand, nog-al? Men moet dommer zyn dan ik, om van zulke
 115 praatjes iets te begrypen. Vandaar dan ook dat ze zoo algemeen voor
 goede munt worden aangenomen.

~~~~~

bij hen in ons vaderland nog de meeste harten gevonden worden,
 die van medelijdende liefde kloppen voor Javaan, Maleijer en
 Amboinees. Niet uit de hoogere standen der maatschappij, – maar
 120 uit den burgerstand, waar 't meest godsdienst woont, komen onze
 zendelingen, zij die niet naar de Oost gaan om geld of eere,
 maar uit menschlievendheid. Niet uit die kring en der maatschappij
 waar schatten verdiend worden door onze Oost, maar uit die kring-
 125 gen, die niet onmiddellijk in de baten onzer koloniën deelen, ko-
 men betrekkelijk de meeste giften. Wilt gij den geest van ons
 volk uit den slaap opwekken voor het waarachtig welzijn der Ja-
 vanen, gij zult er u op moeten toeleegen, om niet van u af te
 stooten die kern der christengemeente, die, gelukkiger dan uw
 Javaan, die geen bidden had geleerd, van den Heiland heeft
 130 leeren bidden: uw koninkrijk (dat een koninkrijk is van waar-
 heid, gerechtigheid, liefde) kome.

Ach! wanneer zal de tijd aanbreken, dat residenten en prac-
 tijken als gij ons beschrijft tot de onmogelijkheden zullen behooren?
 Volgens mijne overtuiging eerst dan, wanneer de geest van Chris-
 135 tus door een ootmoedig en krachtig geloof in *Hem zelf*, meer
 het bezielend beginsel zal geworden zijn van de regering en volks-
 vertegenwoordiging, van hoogere en lagere beambten in onze ko-
 loniën, van het Nederlandsche volk. Maar de christelijke zending
 wacht daarop niet. Biddende*) dat ook pogingen als uw geschrift
 140 er eene is, mogen leiden tot ontdekking der waarheid en bevor-
 dering van het goede, gaat zij haren stillen weg, om menschlievend
 te zijn in den hoogsten zin des woords†) en met hare kleine krach-

---

*) (Noot van 1875.) Dat „bidden” voor 't succes van den *Havelaar* is
 grappig. De „Heer” schynt er niet veel notitie van genomen te hebben.
 145 Misschien gelooft hy niet aan de oprechtheid van de gebeden der
 Christenen, die beter zouden gedaan hebben my 'n handje te helpen
 in m'n pogen. Indien dit de oorzaak is van z'n hardhoorigheid, ben
 ik 't ditmaal volkomen met den „Heer” eens.

†) (Noot van 1875.) Menschlievendheid „in den hoogsten zin des
 150 woords” bestaat in *handeling*, in 't brengen van *offers* aan 't goede.
 niet in bidden of preeken. Minder nog in 't verdacht-maken, uitschel-

~~~~~  
 ten te doen, wat hare hand vindt om te doen.

Hoogachtend heb ik de eer te zijn

Rotterdam,
 155 20 Junij 1860.

Uw. dv. dienaar
 W. FRANCKEN, AZ.

AAN DEN WELEERWAARDEN HEER W. FRANCKEN Az.,

DIREKTEUR VAN HET ZENDELINGGESTICHT TE ROTTERDAM.

Weleerwaarde Heer!

Ik had liever „waarde broeder” geschreven, maar... die vormen!

160 Ik wenschte in-staat te zyn u de aandoeningen meetedeelen, die,
 me bezielde by het lezen van uwen brief in het Augustusnummer
 van dit Tydschrift. Ik had ’n boek geschreven vol bitterheid –
 ’t lykt wel ’n onweersbui met weerlicht hier-en-daar, en ’n don-
 derslag op ’t eind – gy antwoordt met ’n zachtmoedigheid die
 165 myn hevigheid beschaamt! Gy brengt in myn buijg stukjen een
 zonnestraal, die liefelyk aandoet...

Ge beweegt me byna een Christen te worden.

Want... ik ben geen Christen! Maar – of want – ik tracht
 ’n goed mensch te zyn, en hierom gevoel ik my verplicht op
 170 uw loyale dagvaarding te antwoorden:

*„dat ik inzie onrecht gepleegd te hebben, door het opwekken of
 dulden der meening dat die WAWELAAR de type zou wezen van de
 voorstanders der zendingenzaak.*

175 WAWELAAR is ’n karikatuur, en staat tot den vromen gemoede-
 lyken verstandigen Christenleeraar, als DROOGSTOPPEL tot ’n flink
 handelaar, of tot ’n fatsoenlyk man.

den en tegenwerken van iemand die *metterdaad beweest* het goede lief
 tehebben.


~~~~~

180 In myn *gemoed* bestond die valsche voorstelling niet. M'n indruk was, meen ik, juist, maar de uitdrukking deugde niet, en ik zie ook hieruit alweder, hoeveel ik nog zou te leeren hebben om 'n kunstenaar in 't boekenschryven te worden, of 'n bekwaam leverancier van gedrukte aandoeningen.

185 Wat er goeds moog wezen in m'n boek, had ik maar te kopiëren naar de waarheid die voor me lag. Waar ik *schiep*, deugde m'n schepsel niet. Vindt ge fouten in de weinige lynen waarmee ik 't beeld schetste van TINE? Dat beeld was fotografie en *waarheid*. WAWELAAR is fictie en *leugen*.

190 Maar ik hecht er aan dat ge my vryspreekt van booze bedoeeling, al veroordeelt gy de verkeerdheid myner voorstelling.

Jacht op geestigheid – in-plaats van *geest*, helaas! – voert wel eens beteren dan my van den grooten weg af. „Pikant zyn” is de eisch van den dag, en de „dag” heeft niet zoo geheel onrecht in dezen eisch, mits hy 't zoo gewild pikante niet vordere
195 *in-plaats* van waarheid...

Wat drommel, 't is de schuld van de *waarheid* zelf, die er dan ook meestal zoo simpel en nuchter uitziet, dat men 'n trapnist moet wezen, om niet nu-en-dan haar te verwaarloozen voor 'n beetje opgeschikte leugen.

200 En – ge hebt gelyk – *uitzonderingen* te geven als *regel*, 'n *karikatuur* als *portret*... is leugen.

Het spyt me te meer dat ik deze fout in de voorstelling gemaakt heb, omdat juist ik in de gelegenheid ben geweest tot het gadeslaan van veel zendelingen, die volstrekt niet mank gingen
205 aan het euvel van *wawelary*. Ik tracht alzoo nu m'n *meâ culpâ* aantevullen met de betuiging dat nagenoeg alles wat ik heb mogen opmerken van de wyze waarop de zendelingen in *Indie* hun zaak voorstaan, den hoogsten lof verdient. Ik heb, als ik wèl reken, *veertien* zendelingen van vry naby gekend, en wanneer het my

~~~~~

210 vergund is 'n oordeel over die mannen uittespreken, moet ik verklaren dat zy allen hoogstachtenswaardige, en meerendeels zeer verstandige, menschen waren.

Voor wie my onbevoegd achten tot zulke uitspraak – er zyn er die me voor 'n poëet aanzien – voeg ik hierby dat deze myne
215 meening gedeeld werd door allen die hen kenden, en daaronder waren er velen wier kompetentie niemand betwisten zou.

Misschien ook wordt zelfs *myn* bevoegdheid niet gewraakt. Want tegenover de feilbaarheid van m'n oordeel, en de onbelangrykheid myner persoon, staat de byzonderheid dat ik geen voorstander
220 der zendingszaak ben, en dus, by voorbeschiktheid tot dwaling, eer gevaar loop en zou aftedwalen in geheel *andere* richting dan ingenomenheid met de zendelingen die ik gekend heb.

Door het schryven van bovenstaande regelen geloof ik een *plicht* vervuld te hebben. Ik heb naar m'n best vermogen getracht den
225 wisselbrief te betalen, dien gy meende te moeten afgeven op m'n loyauteit.

Voor het volgende vraag ik 'n plaatsjen in *myn* belang, in het belang myner *zaak*, die ook de *uwe* is, want gy toont 'n goed mensch te zyn.

230 Waarom zyt gy de éénige die me rekenschap vraagt van 'n *onwaarheid*? Gy beklagt u over *Seitenhiebe*, en dagvaart my. Hierin handelt ge braaf, ridderlyk, edel. Ge vraagt: „waarom slaat ge my?” en dwingt my tot de verklaring dat ik onrecht deed u te slaan.

~~~~~

235 En toch waren het maar *Seitenhiebe* die u troffen, zonder dat ikzelf begeerde u te treffen. 't Was maar wat gruis dat dwars uit afsprong van den steen dien ik wierp. 't Was maar 'n spat van m'n onweersbui, die elders moest inslaan.

~~~~~  
 Nog-eens, waarom zyt gy de éénige die zich beklagt?

240 Ge duldt geen spat op uw kleed, geen schamschot in 't ge-
 laat. Ge dwingt my u vergeving te vragen...

Waarom neemt niet iemand uit dat kamp den handschoen op,
 dien ik rinkelend neerwierp in 't strydperk?

Moet dit minachting beduiden, *dédain*?

245 Zou het lafhartigheid wezen?

Of is dat *schuldbesef*?

MINISTER VAN KOLONIEN, laat een uwer schriftuurvervaardigers
 bewyzen dat ik 'n lasteraar ben, of tred af, en maak plaats
 voor iemand die strydt en overwint, of... *toestemt* en *verbetert*.

250 GOUVERNEUR-GENERAAL in-ruste, neem m'n uitdaging aan, of...
 beken schuld, en tracht naar vermogen te herstellen wat bedor-
 ven is door die schuld.

KONING VAN NEDERLAND, doe uitspraak tusschen die menschen
 en MAX HAVELAAR!

255 NEDERLANDSCHE NATIE, sta op, en ga tot Hem, en vraag,
 op myn boek wyzende: „*is het waar o Koning, dat deze dingen*
geschieden in Uw Ryk... in uw prachtig Ryk van INSULINDE?”

Ik keer me weder tot u, loyale stryder voor uw overtuiging.
 Ge doet in uwen brief op het afstooten der sympathie die er



260 voor myn zaak bestaan zou in de harten der vrome gemoedelyke Christenen. Neen, ik stoot dat bondgenootschap *niet* van my af, zelfs niet door de betuiging dat ik geen Christen ben. Ik roep uw hulp en de hunne dringend in. Misschien zal ik overwinnen *met* en *door* die banier, al mag ik my niet voegen *daaronder*.

265 Ja, ik roep die hulp in voor de zaak waaraan HAVELAAR's veelbewogen leven gewyd was, de zaak waarvoor hy werkte en leed, en voor welke hy zoo gaarne wil bezwyken, als maar dit bezwyken het punt van uitgang worde van den weg die er leidt tot herstel!

270 Neen, gemoedelyke Christenen, ik sta niet verre van u. Hoe zou ik vèr van u staan... ik die den zichzelf vergetenden HAVELAAR schetste, van u die uw geloof hebt gegrondvest op 't altaar van 'n verheven zelfoffer?

275 Neen, ik sta niet verre van u! Want al *geloof* ik niet, ik *wenschte*, als gy, te *kunnen* gelooven wat ik eens hoopte!

En als ik geloofde? O, denkt ge dat ik my dan zou bezighouden met boeken maken? Met Ministerien van Kolonien, met *Wawelaars*-karikaturen, en zulke voddery?

280 Neen, ik zou naar *Insulinde* gaan, waar millioenen behoefte hebben aan de wetenschap van het ééne noodige.

Helaas, ikzelf bezit die wetenschap niet! Ik ben als de millioenen daarginder, zonder nog hun kinderlykheid.

Maar ik *zou* er heen gaan, als ik, Christen was.

O, ware ik een Christen!

285 Dáárheen, dáárheen, om te verkondigen wat dàn voor my, als thans voor u, zou wezen het woord des Eeuwigen Levens. Dáárheen, waar 't gemoed zoo ontvankelyk is voor indrukken van reinheid, liefde, deugd, heiligheid, onsterfelykheid...

~~~~~  
 290   Want luider dan elders verkondigen dáár de Hemelen Gods
 eer, en het uitspansel Zyner handen werk.

   Ja, dáárheen zou ik gaan, waar elke palm 'n gebed ruischt,
 waar de bloemen reukofferen, waar de geheele natuur 'n tempel
 is... één tempel vol pracht en majesteit, vol weerklank van den
 naam: *Jehovah, Jehovah...* van den naam desgenen die niet wo-
 295   nen kan in bouwsel van des menschen hand...

   Maar dit is *poëzie!* Dat alles is *my* leugen! Want ik kan Hem
 niet bevatten, noch in 'n tempel, noch in de Natuur, noch in
 'n leerstelsel.

   O, als ik geloofde, als ik Christen was, zou ik niets meer,
 300   niets anders willen zyn dan ZENDELING.

   Ik werp m'n vorm weg, en groet u broederlykt

Amsterdam,
 Augustus 1860.

MULTATULI.

~~~~~  
 (Naschrift van 1865.) Men begrypt, hoe ik er aan hecht dat
 305 deze brief bewaard blyve. Hy rechtvaardigt de verandering van
 myn toon, sedert 1860. Toen er duidelyk bleek dat er in my geen
 bondgenoot was te vinden voor de geloovery, hebben die „vrome
 gemoedelyke eenvoudige Christenen” zich voor-aan gesteld in de
 reien der SCHMOELS. Tegen 't einde van 1860 werd ik gedurig
 310 lastig gevallen door dominees. Eens telde ik elf bezoeken op één
 dag. Sommigen wilden my overhalen om Christen te worden, maar
 de meesten beweerden dat ik 't al was... op 'n klein beetje na!
 En dit kleine beetje kwamen zy me brengen, in de gedaante van
 vermaningen, preeken, verhandelingen en traktaatjes. Zonderling
 315 dat ze nooit op 't denkbeeld kwamen hoe laag ik op hen had
 mogen neerzien, by 't bedenken dat al die lui toch, eigenlyk nooit
 iets degelyks hadden uitgericht, terwyl ikzelf 'n moeielyk leven
 van arbeid, stryd en offer achter den rug had. Maar ik dacht
 hieraan niet, en behandelde hen goediger dan ze, ook zonder de

320 valsheid die later bleek, eigenlyk verdiend hadden.

Want nadat m'n onbruikbaarheid als Christen even duidelyk gekonstateerd was, als de onmogelykheid om my te maken tot *kultuurstelselaar, vry-arbeider, behouder of liberaal*, scholden ze my uit... altyd heel voorzichtig en in 't geheim, dit spreek
325 vanzelf! Openlyk optreden durven zy zoomin als 'n VAN TWIST of 'n Minister.

Ik zou kurieuse staaltjes kunnen toonen van de wyze waarop die heeren – dominees en anderen nu – hun broodwinning, buitenplaats en „geachtheid” verdedigen. Veel vertellingen die
330 HAVELAAR tot zoo'n „byzonder slecht mensch maken, komen uit zulke bron. 't Is myself vaak 'n verrassing te vernemen wat ik nu-en-dan zoo-al heb uitgevoerd, en dikwyls ben ik verdrietig by de gedachte dat ik geen geld, geen tyd en geen levenslust genoeg heb, om eens inderdaad de persoon te zyn die men van
335 my maakt. Zoo'n beetje ontspanning zou misschien gunstig werken. Toen LAURENTIUS gebraden werd, *vergenoegde* men zich met braden. Maar 't kwam den omstanders niet in den zin, hem nog bovendien te verwyten dat-i zich zoo buitengewoon amuzeerde op z'n rooster. Deze kwaadaardigheid is van later vinding.

340 Ik heb medelyden met de biografische-woordenboekschyvers van 1900 zooveel, en troost me intusschen met de geloofsbelydenis van LYSTERMANNETJE. Ik hoop dat die – zoowel in zedelyken en staatkundigen zin, als in 't zoogenaamd godsdienstige – de katechismus der toekomst moge worden, 't geen zooveel zeggen wil
345 als dat er geen katechismus noodig is, wanneer de harten slechts niet verdraaid zyn. Dominees, moeten zich tegen dien tyd maar toeleggen op 't een-of-ander nuttig ambacht. Dit zy zoo!

**WYS MY DE PLAATS WAAR IK
GEZAAID HEB!**



1 *) De heer NYGH wendde zich heden tot my, met verzoek om
een,„iets” ten-voordeele van de slachtoffers der overstroming op
Java. De brief die dit verzoek inhield, was geschreven op ’n wyze
die in my de vraag opwekte, waarom de schryver daarvan niet
5 liever zelf de voorgestelde taak op zich nam? Sommigen weten,
en allen kunnen het weten, want het staat duidelyk in den *Tyd-
spiegel*, dat ik niet schryven kan en niet van schryven houd.
Er zyn weinig zaken die me meer tegen de borst stuiten. En het
is niet dat gedeelte van schryven alleen, wat HUGO DE GROOT
10 beneden het naaldenmaken stelde, neen, ook het niet-ambachtelyk
gedeelte van het,„vak” – dat zelfs ’t meest – strydt zoo geheel
tegen m’n natuur, dat er inderdaad geringer talent noodig is om
de Nederlandsche natie te bewegen tot weldadigheid, dan om my
wegtelokken uit de tent waar ik zit te pruilen om BRISEÏS.

15 En dit toch heeft de heer NYGH gedaan.

Ik zat en morde en toefde en leed. En ik dacht aan HUYGENS.
Dit werd veroorzaakt door twee jongens die voor m’n venster ston-

*) Dit stukjen is van April 1861.

den te -, en iets schenen te willen laten beslissen door 't lot.

20 – Even of on-? vraagde de grootste.

Welnu, HUYGENS zou misgeraden hebben, wanneer hy in de plaats van den kleinste geweest was. Want „*even!*” riep deze, en in de geopende hand van den ander vertoonden zich een koperen knoop, een cent, twee kersepitten... vier stuks alzoo: *even!*

25 HUYGENS zou dus verloren hebben, hy die voorschreef altyd oneven te raden, omdat er op de oneven helft van 'n oneindig getal mogelykheden, één oneven cyfer meer is.

En ik beweere dat die kleine jongen z'n zaken beter verstond dan HUYGENS. Hy scheen te weten dat er niets waarschynlyker is dan de onwaarschynlykheid. Wilt ge bewyzen, lezer? Hadt ge 't vooraf waarschynlyk gevonden, BRISEÏS met kersepitten, HUGO DE GROOT en de Nederlandsche weldadigheid met 'n zysprong op de probabiliteitsleer, te ontmoeten op dit eerste blaadje van het gevraagde „*Iets*” over den Javaschen watersnood?

35 Ook vooral hierom heb ik 'n afkeer van schryven voor het publiek – dat niet van sprongen houdt – wyl men van den schryver verlangt dat hy zich voortbewege als 'n ander. 't Blyft de vraag of het welover 't algemeen zoozeer de eisch is, dat men iets nieuws medeetele, als dat men uitspreke wat de hoorder of
40 lezer denkt, en in dit geval is 'n schryver eigenlyk niet meer dan 'n soort van voorzanger. „Juist m'n idee!” heeft, in den mond van velen, de beteekenis eener alles overtreffende lofspraak. Ik nu, die waarachtig niet van 't blad lees, en niet goed kan wys- worden uit de hersens van 'n ander, lees of zing slecht voor.
45 Althans de maat verschilt. Niemand vindt myn toon allerliefst, omdat niemand daarin weervindt wat hy zoo allerliefst vindt in z'n eigen toon. Van hier desharmonie tusschen voorzanger en gemeente... kort-om, het gaat niet, ik ben geen schryver!

En dan over *watersnood!* Zeker schryver – wiens naam ik

~~~~~

50 niet weet – heeft in 'n allernetst gedrukte brochure den heelen
Max Havelaar omgeworpen door de eenvoudige, telkens terug-
 keerende vraag: „lezer, zoudt gy dit gedaan hebben?” De lezer
 zegt hartelyk: neen! En de lezer heeft groot gelyk! Zou hy lid
 van *Artis* kunnen wezen, wanneer-i gehandeld had als HAVELAAR?
 55 En dan de sjaallong... en het Buiten te Driebergen... en de
 ridderorden... en de kakatoea op zilveren kruk, en de schoenen
 zyner kinderen... van des lezers kinderen, meen ik. Neen, neen,
 die lezer handelt zeer verstandig met ontkennd te antwoorden
 op de vraag of *hy* zich zou opgeofferd hebben voor zoo'n mal
 60 idee? En de schryver van die brochure is 'n menschenkenner. 't Is
 zeer te betreuren dat hy niet meer voorzingt, hy die zoo goed
 den toon weet aantetlaan.

Maar nu heb ik 'n dergelyke vraag te doen. „Lezer, zoudt gy
 'n brochure hebben geschreven over water, watersnood, water-
 65 vloed?” Neen, immers? En ik doe zeker verkeerd, anders te han-
 delen dan gy, dit spreekt vanzelf.

Ja, wanneer men 't doen kon als CREMER! Ik heb de schets:
 „*Op den Zolder*” vóór me liggen. Maar gelezen heb ik die niet,
 en ik zal die niet lezen. Ik ben tot het besluit gekomen nooit
 70 iets van CREMER te lezen, nadat ik kennis had gemaakt met z'n
 „*Pauwveertje*” dat me verdrietig maakte omdat het fiktie is. Want
 ik vraag my af welke kleine plaats er overblyft voor waarheid
 in de harten der lezers, als er zooveel sympathie kan worden
 opgewekt door 'n verzinsel? O, die prostitueerende en gepro-
 75 stitueerde kunst van den romanschryver! Als den heer CREMER
 eenmaal – god beware hem, wensch ik! – 'n dieptreffende wond
 werd geslagen, zou niemand gelooven aan de oprechtheid zyner
 smart. De jammerkreet van den mensch zou onopgemerkt weg-
 sterven, omdat ieder zich den toon zou herinneren, die de ar-
 80 tist wist aantetlaan, en ikzelf acht me by 't aanschouwen van 'n
 werkelyk gebeurde ramp, niet in-staat tot dieper meegevoel dan
 de aandoening die me bezielde by den dood van 't boerejongetje

~~~~~

dat 'n offer werd van den hoogmoed zyns vaders. 't Is waar dat
ook ik... kinderen heb. De redaktie van 't *Bataviaasch Handels-*
85 *blad* zou deze zinsnede anders eindigen, en tegenspreken mag ik
hem niet, omdat het inderdaad wáár is dat ik hoogmoedig ben,
al zou 't alleen wezen op den moed dit te erkennen.

Zoudt gy over den watersnood op Java geschreven hebben, le-
zer? Er behoort moed toe, vermetelheid byna! Wat al dichtstuk –
90 ken zyn er verschenen, wat al proza! Is er niet te duchten voor
oververzadiging? Is 't nog mogelyk, variatien te leveren op 'n thema
dat zoo vaak behandeld is? Ik verzeker u dat ik zou wegloopen
uit de kerk, wanneer ik den domine hoorde dreigen met 'n preek
over NOACH.

95 Ja, wel afgezaagd is het thema, en niet heden-ten-dage voor
't eerst.

Reeds voor tweehonderd jaar schreef men:

My lust de driften der hervormde kerkelingen,
Met Hollandsch watersnood en dykbreuke op te zingen
100 En af te malen tot een errefdenktafreel,
Dat zelfs de naneef schrikke op 't hooren van 't kraakeel,
En 't zien der landschets, door een nachstorm overrompeld,
En tornlinks over hals en hoofd in zee gedompeld,
Zoo niet een zelve wind en springvloed myn gedicht
105 Verrast, en voert het op hun vlerken uit 't gezicht,
Of komt my 't onverhoeds of onvoltooit ontrukken.”

Doch wat al straffen, wat aan God verdiende plagen,
Heeft vader Nederland hierom niet moeten dragen!
Wat oorlogstormen, wat al sterfte en hongersnood,
110 Dykbreuken, watervloên...

Daar barsten ylins al Gods stormrioelen open,
En dringen 't water voor haar geesel op te loopen ;
Dat zet op dyk en dam zyn forsche hoornen aan,
En ramt met stoot op stoot... 't is met den dyk gedaan-

115 Daar helpt geen tegenweêr, als die niet komt van boven.
De zee met vollen loop ter dykbresse ingeschoven
Rukt in zyn weg omverre al wat hem gaat te keer,

~~~~~

En zet het lage land in blanke en bare meer,
 120 Neemt boomgaard, bunders, vee en menschen op zyn tanden,
 En lekt en knalbbelt aan den boord der groene stranden;
 Wat huis, wat hof is nu uw voetzool hoog genoeg,
 Nu 't aardryk u ontzinkt...

Ik neem noch die verzen, noch den maker daarvan – FOCKEN-
 125 BROCH – in bescherming, en verplaatste my alleen daarom 'n
 oogenblik in 'n, gelyksoortig verleden, om mezelf goed te overtui-
 gen van de moeielykheid der taak om iets nieuws te leveren over
watersnood.

„Op den zolder!” Wat kan dit anders zyn dan de schets van het
 vluchten eener familie naar het bovenste gedeelte van haar huis?
 130 Het water wast... zeker, dit weet ieder lezer vooruit: er is im-
 mers watersnood? Treffend zal de angst geschilderd zyn van het
 gezin dat verkleumd samenschoolt! Het water wast. Heel natuur-
 lyk! Waar bleef de watersnood als 't water niet waste? O, hoe
 zal CREMER, die zoo fyn schildert, de ontzettende nauwkeurigheid
 135 hebben weergegeven, waarmee men op „dien zolder” het leven
 berekende naar voeten, naar halve voeten, naar duimen!

Het water is tot de onderzyde van den vloer der verdieping...
 de naden zuigen het vocht naar boven... donker wordt de kleur
 der planken aan de zyden... zie, daar dryft 'n wieg... zou er
 140 'n kind in zyn? Nu zyn 't niet meer de naden alleen van de
 planken, die vochtig werden... de donkere strepen naderen el-
 kander... vloeien in-een... 't zyn geen strepen meer... het
 stroomt al! O god, hoe schudt het huis! Hoe schuurt de stroom
 langs muur en schutting! Die gil is van 'n buurvrouw... hier,
 145 kinderen, hier! Op dien stoel! Hooger... op dien balk! Hooger...
 Op het dak! Hooger, hooger, altyd hooger! Weldra zal men niet
 hooger kunnen...

En altyd wast het water. Natuurlyk! Want... er is waters-
 nood.

~~~~~

150 En wat later, wanneer men zoo hoog zal geklommen zyn als
mogelyk is, zal liet water blyven wassen...

En eindelyk zal men sterven! De vader zal het kind omhoog
houden... neen, dit zal de moeder doen: moeders zyn zoo sterk
als er nood is! De vloed helpt heffen, maar 't is huichelary
155 van den vloed, hy meent het niet! 't Is maar valsche hulp die
den doodstryd verlengt. Men rekt spier en pees, om hooger te
zyn dan het stygende water, dat tot de lippen nadert... weldra
zal men vocht ademen voor lucht... straks zal het gedaan zyn!
Wees zeker dat het gedaan is met de moeder, als ge het kind
160 ziet verdwynen.

Nog een oogeblik... het water wast. Natuurlyk! Want... er
is watersnood.

En men zal sterven! En de vaders zullen aan God denken,
en angst voelen over wat ze misdreven, en meenen dat er ver-
165 band is tusschen dien vreeselyken doodstryd en hun zonden. Er
zal gebeden worden om redding, en de kinderen zullen niet be-
grypen waarom de vader „die zoo sterk is” niet antwoordt op
hun geschrei, en de moeders...

Dan komt er hulp. Zie de laatste bladzyde van alle watersnood-
170 brochures: „god is liefde!” Maar zie met-een hoe onmogelyk het
is van dit alles 'n beschryving te geven, die beantwoordt aan
het gewicht der zaak, en aan de eischen van de kunst die iets
onverwachts verlangt.

175 Lezer, zoudt gy na dit alles den moed hebben iets te schry-
ven over watersnood?

En toch heeft de heer NYGH middel gevonden me daartoe
overt halen. O, wat ik u bidden mag, lezer, zegt het voort
dat ik slecht schreef! Herstel m'n deerlyk gehavende reputa-
tie als mensch, door de erkenning dat ik geen schryver, geen
180 kunstenmaker ben! Maak bekend dat gy de besteede pennin-

~~~~~

gen – slechts om het doel der uitgave dan – wel niet betreurt,
 maar dat ge u daarover als over 'n verspilling beklagen zoudt,
 indien het u te-doen ware geweest om myn geschrift te lezen.
 Zie, als ik eenmaal iets zal te klagen hebben, wilde ik zoo gaarne
 185 *geloofd*, en niet geprezen worden over de wyze waarop ik m'n
 klaagtoon geuit heb. Zoudt gy zóó schryven, lezer? Neen, neen,
 duizendmaal neen! Gy zoudt alles anders – en oneindig beter! –
 gezegd hebben dan ik... ge zoudt HUYGENS met rust gelaten hebben.

~~~~~

190 Het onwaarschynlyke is waarschynlyk. Ik wacht op 'n statistiek
 van Nederlandsche watervloeden, om tot 'n slotsom te komen van
 de gemiddelde kans op één overstrooming in zóóveel jaren.*)
 Naast deze berekening legge men 'n gelyke opgave van de tyd-
 ruimte waarin de jvasche rivieren op geweldige wyze zóóveel
 195 malen haar oevers overschryden. Wanneer men dan de kans be-
 rekent, in hoeveel millioenen jaren daar en hier gelyktydig waters-
 nood plaats vindt, zal men met het oog op de tegenwoordige
 konjunktie tot 'n resultaat geraken, dat ons noopt de wysheid te
 bewonderen van den kleinen jongen, die met wegwerping der
 theorie van HUYGENS „*even*” raadde.

200 Maar is deze konjunktie toevallig?

Hoe jammer nu, niet waar, dat juist op 't vernemen van die
 ramp, de weldadigheid hier-te-lande is uitgeput door 't voorzien
 in eigen nood! Wat zou de mare van de ellende ginder ons ge-
 troffen hebben, als we niet óververzadigd waren – letterlyk ge-
 205 abreuveerd – van tafreelen, even waterig. Is 't niet zoo?

*) (Noot van 1875.) In m'n *Millioenen-Studien*, en op veel plaatsen
 meer, noemde ik watersnood ten-gevolge van 't doorbreken der rivier-
 dyken in Nederland, 'n *onverantwoordelyke gebeurtenis*, en ik meen deze
 beschuldiging in 't 4^e hoofdstuk van den 5ⁿ bundel der IDEEN voldoende
 210 gestaafd te hebben. *Banjirs* in Indie kunnen niet voorkomen worden,
 maar rampen ten-gevolge van zoetwater-overstromingen in 'n vlak land.
 zyn eigen-fabriekswerk.

~~~~~

215 Nog zoekt de onteigende landman in den Bommelerwaard naar
 't weggespoelde huis en naar z'n bedolven erf. Nog dekt het wa-
 ter de polders, en gedraagt zich daar als teruggekeerd meester
 in de streken waaruit men 't vroeger met zooveel moeite verdreef.
 Is 't niet meer dan zonderling, is 't niet ontydig, dat juist
nu Java behoefte heeft aan hulp, juist *nu*? O, ware het vroeger
 geweest, kort by-voorbeeld na de mededeeling dat er, alleen wat
 220 de Gouvernements-veilingen aangaat, weer dertig millioenen ge-
 wonnen waren op één jaar Javanen-arbeid!

225 Neen, ik geloof dat de overstroming op Java, wat het ver-
 leenen van *Nederlandsche* hulp aangaat, nooit had kunnen plaats
 vinden op gunstiger uur dan juist thans. En – HUYGENS vergeve
 het my! – ik beweer dat de waarschylykheid op krachtigen
 flinken bystand aangroeit, naar-mate het ònwaarschylyker is dat
 er, na de zoo ruim toegepaste menschlievendheid hier-te-lande.
 lust en kracht is overgebleven voor het lenigen der ellende die zoo
 ver is.

230 Er is 'n stem in den Jvaschen watersnood, die den Neder-
 lander toeroept: „*we zyn van gelyke beweging als gy!*”

~~~~~

235 Niets wordt zeldzamer toegepast dan 'n algemeen, erkende waar-
 heid. En dit is natuurlyk. Iemand die 'n redeneering zou bazeeren
 op de meening dat $2 \times 2 = 4$ is, heeft weinig kans op
 de aandacht zyner hoorders, die niet gaarne toestemmen dat
 iemand een voor hen nieuwe konklusie heeft gebouwd op 'n stel-
 ling die hun bekend was. Om gelyke reden zal ik misschien moeite
 hebben u te overtuigen dat er voor Java iets moet gedaan wor-
 den, ja dat er veel moet gedaan worden voor Java, *omdat de*
 340 *welvaart van Nederland van het voortdurend bezit en van den bloei*
der Indische gewesten afhankelyk is. Dit is op zoo velerlei toon
 gezegd en herhaald, dat het geen indruk meer maakt. En toch
 ben ik verplicht op deze algemeen erkende – ik mag wel zeggen:

~~~~~  
 345 *afgezaagde* waarheid terug te komen. Maar ik zal dit doen in cyfers, of nagenoeg.

Wanneer men het twintigtal landen, die wat den handel aangaat, voor Nederland het belangrykst zyn, rangschikt naar de volgorde van dat belang, verkrygt men de uitkomst dat *Nederlandsch-Indie*, wat ALGEMEENEN invoer in Nederland betreft, alleen *Groot-Brittannie* en *Pruissen* boven zich heeft, en aan ons vaderland hooger waarde overzendt dan *Belgie*, *Frankryk*, *Rusland* (*Oost-, Witte en Zwarte zee*) *de V. S. van Noord-Amerika*, *Noorwegen*, *Hanover*, *Hamburg*, *Denemarken*, *Suriname*, *Bremen*, *Napels*, *Sicilie*, *Brazilie*, *Engelsch-Indie*, *Mauritius*, *Zweden* en *Cuba*. Ik regel hier de volgorde naar het bedrag van invoer in Nederland. Wat echter den invoer TOT VERBRUIK betreft, gaat *Java c. a.*, ook *Groot-Brittannie* en *Pruissen* te-boven, en staat, dus *boven-aan*.

360 Als gewest van uitvoer uit *Nederland* heeft *Nederlandsch-Indie* slechts *Pruissen*, *Groot-Brittannie* en *Belgie* boven zich, en bekleedt alzoo de vierde plaats.

|     |                                                                                      |                |
|-----|--------------------------------------------------------------------------------------|----------------|
|     | De totale geldswaarde van den algemeenen uitvoer uit Nederland bedroeg in 1859 ..... | f 1356.049.104 |
|     | Die van den invoer.....                                                              | „ 399.670.200  |
| 365 | <i>Java c. a.</i> deelt in deze cyfers voor .....                                    | „ 33.007.213   |
|     | en .....                                                                             | „ 79.742.872   |

of respectievelyk voor *een elfde* en *een vyfde* gedeelte.

370 Men houde evenwel hierby in het oog dat de waarde der hier bedoelde goederen, vooral wat den invoer betreft, niet moet vergeleken worden met goederen die alleen belangryk zyn uit 'n oogpunt van *reedery*, als onderwerp van te verdienen *vrachtpenningen*, maar dat deze waarde grootendeels het *eigendom* is, zoo van den NEDERLANDSCHEN STAAT als van NEDERLANDSCHE INDUSTRIEELN, en dat ze dus inderdaad alle andere verboudingen verre te-boven gaat.



~~~~~

Het is hier de plaats niet, een komplette statistiek te leveren ter adstruktie van de wys waarop de genoemde cyfers zyn samengesteld, maar ik kan niet weerstaan aan de neiging om dan toch eenige artikelen met name optegeven.

380 In 1859 is in NEDERLAND van JAVA, o. a. ingevoerd:

	Aan <i>drogeryen</i> 'n geldswaarde van.....	<i>f</i>	392.085
	„ <i>gedistilleerd</i>	„	740.974
	„ <i>huiden</i> (onbereide)	„	600.508
	„ <i>indigo</i>	„	2.951.994
385	„ <i>kaneel</i>	„	476.286
	„ <i>koffie</i>	„	24.065.726
	„ <i>peper</i>	„	207.943
	„ <i>ryst</i>	„	4.874.965
	„ <i>bindrotting</i>	„	597.858
390	„ <i>schildpad en paarlemoer</i>	„	206.000
	„ <i>speceryen</i>	„	1.031.439
	„ <i>suiker</i>	„	31.146.191
	„ <i>tabak</i>	„	1.855.470
	„ <i>thee</i>	„	3.873.058
395	„ <i>tin</i>	„	4.899.494
	„ <i>was</i>	„	413.888

en uit NEDERLAND is naar JAVA o. a. verzonden:

	Aan <i>porselein en aardewerk</i> , voor 'n geldswaarde van	„	314.762
	„ <i>ammunitie</i>	„	440.792
400	„ <i>boeken</i>	„	114.065
	„ <i>boter</i>	„	474.868
	„ <i>droogeryen</i>	„	588.356
	„ <i>fabriek- en stoomwerktuigen</i>	„	333.219
	„ <i>garen</i>	„	975.317
405	„ <i>gedistilleerd</i>	„	358.083
	„ <i>glaswerk</i>	„	210.940

	Aan goud en zilver (gemunt).....	f	5.207.003'
	„ goud en zilver (bewerkt).....	„	107.724
	„ granen.....	„	329.456
410	„ huiden (zadelmakerswerk, enz.).....	„	115.118
	„ yzer.....	„	843.817
	„ instrumenten.....	„	124.571
	„ kleederen.....	„	592.599
	„ koek- en banketbakerswerk.....	„	194.112
415	„ vleesch, enz. in bussen.....	„	111.001
	„ steenkolen.....	„	322.626
	„ koper (gemunt).....	„	857.440
	„ id. (bewerkt).....	„	395.780
	„ krameryen.....	„	441.739
420	„ manufakturen.....	„	15.280.381
	„ meubelen.....	„	311.543
	„ papier.....	„	391.323
	„ staal.....	„	161.912
	„ touwwerk.....	„	222.446
425	„ vaatwerk.....	„	100.430
	„ vleesch (gerookt, gezouten, enz.).....	„	576.119
	„ wagenmakerswerk.....	„	127.254
	„ wyn.....	„	524.667

De spoed waarmee ik deze regelen schryf, laat me niet toe
 430 *alle* artikelen op te sommen, die van den invloed getuigen welken
Java op de Nederlandsche welvaart uitoefent, noch in allen-deele
 te doen uitkomen hoe bovendien op minder rechtstreeksche maar
 even zekere wyze, ook zulke personen voordeel genieten van onze
 verhouding tot *Indie*, welke niet schynen betrokken te zyn in ban-
 435 del. Ook zou men zich vergissen, wanneer men zich bepaalde tot
 het vergelyken van de weinige cyfers die ik opgaf, met gelykstan-
 dige waarden van uit- of invoer naar of van andere landen. Het
 yzer, byv. dat Engeland naar Nederland zendt – voor ruim 7
 millioenen 's jaars – begint eerst aandeel te nemen in de omzetting

~~~~~

440 van Nederlandsch kapitaal, op het oogenblik van den afscheep of
 van de aankomst. De koffie echter die uit *Java* naar *Nederland*
 wordt overgevoerd, droeg *voor ze ryp was* het hare by tot de
 Nederlandsche welvaart, daar de belooning der bemoeienis voor
 aanleggen van tuinen en toezicht, reeds lang te voren voor 'n
 445 groot deel naar *Nederland* terugvloede. Buiten de direkte winsten
 op den verkoop der produkten uit *Indie*, buiten het bestaan der
 reederyen met al wat daarvan afhangt, berekene men de voor-
 deelen in *Indie* zelf reeds behaald op de produkten, die later de
 Nederlandsche markt zullen verlevendigen. Men lette op het aantal
 450 familien in *Nederland*, die voor 'n groot gedeelte of geheel-en-al,
 hun onderhoud vinden in bydragen uit de inkomsten hunner *In-*
dische betrekkingen. Men merke op, van hoeveel gezinnen in *Ne-*
derland, een lid daar-ginder bezig is met het verzekeren der toe-
 komst zyner achtergebleven verwanten. Men sla het oog op de
 455 vele huisvaders die van *Indie* een toekomst wachten voor hun
 zoons. Na dit alles zal waarlyk de zoo vaak herhaalde meening:
 dat *Indie* voor *Nederland* *onontbeerlyk* is, ophouden een ydele
 klank te wezen.

Hoe moet deze onschatbare bezitting bewaard blyven? Hoe moet
 460 ze beheerd worden? De aanhangers van het Behoud beweren
 hiertoe 'n middel te hebben gevonden in het *Kultuurstelsel*. Ik
 geloof dat dit stelsel inderdaad veel goeds bevat. De oppositie
 verklaart *Vryen-arbeid* noodig. Ik houd veel van *vryen-arbeid*,
 zooals van alles wat *vry* is. Maar ik ontken dat de taak wezen
 465 zou, tusschen deze beide meeningen 'n keuze te doen. Ik ont-
 ken dat *Indie* zou verloren gaan of behouden blyven door een
 van die beide systemen. *Ik beweere dat Indie voor NEDERLAND*
moet behouden worden door MENSCHLIEVENDHEID EN RECHTVAAR-
DIGHEID. Men zoeke niet ver wat naby is, niet diep wat voor
 470 de hand ligt.

Het is de vraag niet – althans *nu* niet. Later zal 't misschien
 de vraag worden – of de *Javaan* behoort koffie te planten op

last van 'n beambte (*kultuurstelsel*) of ten-gevolge eener overeen-
 475 of hy dit doe rechtstreeks uit eigen wil, gelyk de voorstanders
 van Vryen-arbeid zeggen te verlangen. De vraag is, of hy moet
beroofd worden van z'n eigendom? Of hy behoorlyk moet worden
betaald voor z'n arbeid? Of hy mishandeld moet worden? Dàt
 480 is voor'shands de vraag, en alle meer of min ingewikkelde
 kwestien van staathuishoudkunde behooren op den achtergrond
 te worden geplaatst, zoo lang er dagelyksche verkrachting plaats
 heeft van den alle andere stelsels beheerschenden regel:

ER ZY ONSCHENDBAARHEID VAN PERSONEN EN EIGENDOM.

Het is niet vreemd by het nasporen van, waarheid, 'n vol-
 485 strekte blindheid te ontmoeten voor *hoofdzaken*. Meestal houdt
 men zich bezig met het fynere, het meer subtiele gedeelte der
 kwestien, en verliest. hierby gewoonlyk de eigenlyke essentie der
 vraag uit het oog. In de praktyk zou men zich aan 'n dusdanige
 verplaatsing van het onderwerp minder gemakkelyk schuldig ma-
 490 ken. De zeeman toch, die op het oogenblik eener schipbreuk zich
 zou bezig-houden met het berekenen der wetten van den storm, en
 daarby vergeten dat er zorg noodig is voor lyfsbehoud, zou voor
 krankzinnig worden aangezien. En toch begaan de meest achtens-
 waardige mannen dergelyke fouten dagelyks, wanneer niet persoon-
 495 lyke – liefst *dadelyke, oogenblikkelyke* – ondervinding hen dwingt
 hun theorien ter-zy te schuiven voor de onverbiddelyke praktyk.

Een voorbeeld. In 'n welwillend artikel van den *Economist*
 werd ik aangemaand me toeteleggen op staathuishoudkundige be-
 handeling van Javasche toestanden. Deze aansporing is zeer ver-
 500 eerend. Welnu, ik heb daar berekeningen over den veestapel, die
 van cyfers wemelen. Ik liet me voorlichten, omtrent de eischen
 der wetenschap aangaande voortteeling, behandeling, voeding...

„*De kendangs* – 'n soort van stallen, of gewoonlyk slechts
 omheiningen – *werken nadeelig. Dat samendringen van buffels,*

~~~~~

505 *waaronder bezette wyfjes, veroorzaakt vroeggeboorten...*

Op deze aantekening volgt 'n plan om eenige honderden buffels te onderwerpen aan 'n ander régime. Dáárop weder zou volgen de vergelyking van de aldus te erlangen toename, met het normaal aangroeien van den veestapel. O, als ik drie, twee, ja, al
510 ware 't maar één ten-honderd kon winnen... dat zou 'n triomf wezen, niet waar?

Maar dan klinkt my in 't oor: „*toen die buffel hem was afgenomen door 't distriktshoofd...* en men begrypt dat alle lust tot bescherming van den veestapel op statistisch-ekonomische wyze
515 vergaat.

En men doet verkeerd, zulke wanbedryven te wyten aan 'n *stelsel*. Geen stelsel schryft voor, den Javaan te bestelen. Het ligt niet in de bedoeling der voorstanders van Vryen-arbeid, dat de Javaan worde overgeleverd aan de hebzucht van partikulieren.
520 Maar evenmin lag het in de bedoeling van den Graaf VAN DEN BOSCH, dat de inlander door de hoofden zou beroofd worden van z'n eigendom. De fout ligt niet in 'n stelsel, de fout ligt in slechte uitvoering van 'n stelsel, in beginselloosheid, in lauwheid, in schippergeest, in egoïsme, in gebrek aan veerkracht en eer-
525 lykheid by de personen die namens Nederland dat prachtig ryk besturen... de fout ligt aan de Gouverneurs-Generaal.

Indie heeft geen genie nodig... wat ook zeer ongelukkig wezen zou! Indie heeft nodig: 'n *braaf man* die WAARHEID zoekt, en *die den moed heeft de WAARHEID IN BESCHERMING TE NEMEN!*

530 Schaam u Nederland, als ge zulk 'n man niet kunt aanwyzen!*)

De vereenigde O. I. Compagnie heeft 'n zware verantwoordelykheid achtergelaten. En ook later tyden.....

*) (Noot van 1875.) Tot-nog-toe hebben die man en die schaamte zich schuil gehouden. De politiekery houdt nog altyd *le haut du pavé*.

~~~~~

535 Och, mocht ik u kunnen opwekken tot de meening dat de tegenwoordige watersnood op *Java* aanleiding geven kan tot afbetaling van 'n gedeelte der schuld die onze voorouders – en ook wyzelf, helaas! – in *Indie* hebben aangegaan, en dat alzo de woorden, die ik aan 't hoofd van dit stukje plaatste,

540 niet zoozeer – niet alleen ten-minste – werden toegepast op de wanhoop van den landman die z'n oogst ziet vernielen door watersnood, maar tevens op het denkbeeld dat eenmaal de Geschiedenis, op *Indie* wyzende, aan 't geweten van elken Nederlander de vraag zal voorleggen: „*Wys my de plaats waar ge gezaaid hebt!*”

545

Duizenden zyn omgekomen! O, *Zy* hebben geen behoefte meer aan uw weldadigheid! Er is slechts wat haast noodig in het wegruimen van de lyken, opdat er geen ziekte kome. Maar zou 't niet goed zyn, den overblyvenden te toonen dat wy den kreet der

550 smarte verstaan, waar ze hulp vraagt van hen die, met het Evangelie in de hand, de blyde boodschap brachten dat alle menschen broeders zyn?

Christenen, geeft, helpt en redt! Het geldt de eer van Uw geloof, het geldt de eer van uwen Christus! *Zyt* gewaarschuwd tegen

555 de mededeelzaamheid van den mohammedaan, van den heiden, van den chinees... Christenen, zorgt dat de vergelyking niet uitvalle in uw nadeel!*) Laat het daarginder niet gezegd worden dat uw leer is 'n leer van *stelsels* en *meeningen*, en niet 'n leer van *daden!*

560 Gy, die bydraagt aan zendingzaak en genootschappen tot Bybelverspreiding, bedenkt dat er in uw bybel 'n Samaritaan voorkomt, die den gewonden reiziger niet toesprak over de *leeringen der profeten*, maar die *z'n wonden wies, hem opnam in z'n huis*, en hem *verzorgde ter genezing!*

---

565 *) (*Noot van 1865*.) De christenen hebben – onder opzien tot den Heer, zeker – deze zorg flinkweg ter-zy gezet, Zie 't *Naschriftje*.

~~~~~

Kooplieden, die met loffelyken yver de vermeerdering van uw middelen beoogt, bedenkt dat het gebouw van uw handel geschraagd wordt door den arbeid van die millioenen handen daarginder! Bedenkt dat ge hier de vruchten plukt van den boom die dáár met moeite geplamt is! Bedenkt dat ook zy die dáár arbeiden, recht hebben op eenige vermeerdering van hun welvaart, recht althans op uw medegevoel, nu ze bezocht worden door 'n ramp als de tegenwoordige!

575 Maar het liefst wend ik my tot u, vrouwen van Nederland!
U immers behoef ik niet te herinneren aan uw *belang*, om gehoord en verstaan te worden? Gy immers zoudt gevoelen dat er hulp noodig is, al ware 't alleen om te voldoen aan de inspraak van uw eigen gemoed, en niet om den nood der bezochten! Gy
580 zoudt dien aandrang voelen, ook al ware er nadeel verbonden aan hulpe, niet waar? Verbeeldt u hoe honderde moeders – driewerf gelukkig de moeders die 't niet beleefden! – haar kinderen zagen wegsleuren door den alles vernielenden strooin...

„Moeder, moeder!” roept daar 'n Javaansch kind, juist zoo
585 als *uw* kind roepen zou, als 't in nood was...

O, geloof ze niet, die u willen diets maken dat de Javaan op andere wyze *mensch* is dan 'n ander! Hoe, hy ademt als wy, hy eet, drinkt, loopt als wy, hy gevoelt liefde, haat, vrees, hoop, geluk, smart, als wy... en men wil u opdringen dat hy ongevoelig wezen zou voor aandoeningen als de onze?

~~~~~

Zie eens dat bamboezen huisje. Wat al menschen zyn daar by-een. KARIDIEN is gastheer, hy laat *ketoepah* voordienen. Ook is er *maniessan* en *teboe* en *ayer djahi* en *kwee-kwee**) en 'n tal

---

*) *Ketoepah*, ryst in 'n hulsel van bladeren, op byzondere wyze gekookt. *Maniessan*, konfituren, zoetigheid. *Teboe*, suikerriet, hier als versnapering. *Ayer djahi*, gemberwater. *Kwee-kwee*, gebak.

~~~~~

van dingen die geen naam hebben, of waarvan ik althans u
den naam niet zeggen kan. Er schynt feest te zyn... ik geloof
het gaarne! Men ziet het den gastheer aan, dat er iets byzonders
600 is voorgevallen. Maar wat beduidt die verbonden arm, en van-
waar al dat geld op die *baleh-baleh*?*) Daar is wel twintig
gulden... *twintig gulden!*

KARIDIEN was dien morgen vroeg uitgegaan. Even buiten het
dorp ontmoette hem 'n paard in wilden galop, schoon 't maar
605 'n transportpaard was, want de ruggegraat lag bloot. Ik denk
daaraan altyd – en voel er de pyn van – wanneer ik iemand
ontmoet die z'n fortuin maakte „in” de transporten van binnen-
landsch produkt naar de stranden. Hoe dit zy, KARIDIEN begreep
dat het arme dier niet zoo hard liep zonder oorzaak. En, zon-
610 derling, daar vloog ook 'n troep buffels met ongewone haast over
den weg. En den vorigen dag had KARIDIEN sporen gezien...
o zeker, er was 'n tyger in de buurt!

KARIDIEN ging naar huis, leende van het dorpshef 'n ge-
weer, vertrok naar de plaats waar hy 't vluchtend paard ont-
615 moet had. Hy spoorde na, en snuffelde... daar blaasde iets in
't geboomte!

Voorzichtig bleef de jager staan, spande den haan van z'n
geweer... daar bewoog iets in 't kreupelhout...

Is dat schaduw van de opkomende zon, dat bruine daar tus-
620 schen de geelgroene bladeren?

Weer bewoog zich iets, maar 't kon de wind zyn, of 't kra-
ken van 'n drogen tak, die zich kromt of richt naar de veran-
derende warmte van den morgenstond...

Toch legde KARIDIEN aan. De *sarong* zyner vrouw was verpand,

625 *) *Baleh-haleh*, bamboezen rustbank, brits.


~~~~~  
 en weinig tyds geleden was de premie op het dooden van 'n tyger verhoogd van vyftien op twee-en-twintig gulden!

Maar het geweer was 'n ouwerwetsche enkelloop, met vuursteen. Zou de vuursteen goed wezen, en wèl vast geschroefd?  
 630 Zonder te veranderen van richting of blik, steunt de jager het geweer alleen met de rechterhand, hy laat de linker langs den loop terugglyden tot het slot, betast den haan, vindt den steen, wrikt dien onwillens los...

Ja, 't is wel 'n tyger die daar zit te loeren, en als kende het  
 635 dier den weerloozen toestand zyner tegenparty, hy springt toe...

KARIDIEN houdt hem ylings 't onnut geweer voor, maar vruchteloos! Daarop volgde een stryd met den *klewang*\*) waarin KARIDIEN overwinnaar bleef. Wel was hy aan den linkerarm gewond, maar toch nog wel genoeg om na 't verslaan van den vyand, z'n  
 640 buurman PA-SIMAH te roepen, om samen het beest te ontdoen van de huid. Daarop was KARIDIEN naar het kantoor van den kontroleur gegaan, die hem de uitgeloopte twee-en-twintig gulden deed uitbetalen. 't Was de moeite waard om vroolyk te wezen in dat huisje!

En AMIA, KARIDIEN's vrouw, was verheugd omdat ze spoedig dacht te veranderen van naam. Na de geboorte van het kindje dat ze wachtte, zou ze EMBOH-SARIE heeten, want op Java noemen de geringe lieden zich naar hun eerste kind, en er is iets liefs in deze gewoonte. Is 't niet of de vrouw afstand doet  
 650 van alles, om moeder te zyn, niets dan moeder, van haar eerstgeborene?

O gy die uit belangzucht den Javaan tracht wegstooten uit de groote familie der mensheid, meent ge dat 'n moeder dáár geen moeder is? Meent ge dat ze 't ongeboren kind voelt leven

---

655 \*) *Klewang*, kort breed zwaard dat de gewone inlander, meer als hakmes dan als wapen, gewoonlyk by zich draagt.

~~~~~  
 in haar lenden, zonder dat die beweging zich uitstrekt tot aan
 't hart?

660 En daar was ook PA-SIMAH, met SIMAH, z'n kleinen jongen
 wiens naam hy droeg. Wat deze trotsch was op den triumf van
 z'n vader, die meegeholpen had aan 't stroopen van den tyger!

665 Ook PA-SIMAH's andere kinderen zaten daarby. Ze waren byna
 naakt, de kleineren althans, maar dit schaadt niet. Vroolyk wa-
 ren ze, en zy hadden dien dag vol-op gegeten. En wat al meis-
 jes hurkten daar in dien hoek! Daar was de mooie AÏSSA, die
 geen vruchten wilde te-koop bieden op het erf van den kontro-
 leur, omdat DAJIK haar dit verboden had. En DAJIK zelf was
 er ook, die zoo jaloers was. En SALÉMAN en DAOUD – ko-
 ningsnamen! – en SAPILAH die zoo fraai *gamlang* en *ankloeng*
 670 speelde. *) En KROMO, die soldaat geweest was, en toen *num-*
mer zeven-en-zestig heette, omdat er zoovéél *Kromo's* zyn in 't
 stamboek van 't Indisch leger. En KERTO WIDJOYO die schryver
 worden zou by den onderkollekteur, en op deze aanstelling wachtte
 om te trouwen. En de kleine veertienjarige SITOE, zoo vlug an-
 675 ders in 't oplossen van raadsels, en die toch nu maar niet vat-
 ten wou – noch goedkeuren, waarlyk! – dat KERTO WIDJOYO's
 aanstelling zoo lang uitbleef. En dan die lange knaap, daarginds...
 LOENTAR heet hy: welgenaamd! Want dit is de naam eener soort
 van palmboom, mooier dan de kokos, maar zonder vrucht. LOENTAR
 680 is netter gekleed dan de anderen, omdat hy in dienst is van
 den surnumerair der afdeeling. Hy mocht wel iets minder hoo-
 vaardig hierop wezen, want het is geen schande te arbeiden in
 de rystvelden, en zoo 'n groote eer niet, vyftig malen daags
 vuur aantereiken tot het opsteken van 'n sigaar. Maar hy rydt
 685 goed te-paard, dat is waar! Onlangs had hy voor z'n heer 'n
 pakje te brengen naar *Samarang*, dat toch tachtig palen ver is †)

*) Muziekinstrumenten.

†) Circa 22 uren gaans.

~~~~~

690 en er ja geen spotten met den *Kodiel* en het *Jamboesche* ge.
bergte! Toch was hy terug in slechts anderhalven dag... dat noem
ik ryden!

695 En voor KARIDIEN's huis klinkt de *gamlang*. En achter hoort
men het stampen van de ryst. En er is gepraat en gelach in den
kring, zoodat het ons byna belet de *pantoens* te verstaan. En dit
zou jammer wezen misschien, want dikwyls is daar veel schoons in.

700 Men heeft waarschyglyk opgemerkt dat de spreuken van SALO-
MO meestal bestaan uit twee duidelyk afgescheiden gedeelten,
waarvan het tweede als 't ware 'n weerslag uitmaakt op het
eerste. De huiselyke dichtspelen der Javanen herinneren aan deze
eigenaardigheid. Een van het gezelschap begint met het zingen
van een regel. Door 'n ander, of beurtelings door allen, wordt,
het gezegde in recitatief beantwoord. Ik gis dat de spreuken van
SALOMO op gelyke wyze ontstaan zyn.

705 In den kleinen kring waar ik getracht heb den lezer binnen-
teleiden, speelden natuurlyk de tyger en de geschiedenis van den
dag 'n groote rol in de dichting van dien avond. *)

710 *) (*Noot van 1875.*) De hier bedoelde dichting zou men zinnerym
kunnen noemen, en staat, hoe onnoozel ook, toch iets hooger, dunkt
me, dan ons àl te kinderachtig rymen op *klank*. Dat dit laatste niet
volstrekt... *zinneloos* behoeft te wezen, kan waar zyn, maar dat het
er toe leiden kan, en dat het er dikwyls inderdaad op neerkomt, zal
voor waar worden gehouden zoodra men beginnen zal de kunst van
lezen wat beter te beoefenen.

715 Wat de *pantoens* der Javanen aangaat, ik beweer geenszins dat ze
gewoonlyk geestig zyn, maar... dit is ook 't zoeken niet. Ze maken
geen pretentie. Zeer zelden slechts wordt er in zoo'n zinnerym iets
uitgedrukt, dat in leven blyft. Veel minder nog dat het leven waard
is. Eén *pantoen* slechts, zoover ik weet, weerstond de vereenigde pogin-
gen van den „tand des tyds” van HELMERS' *Hollandsche Natie*, en van
720 de welbekende Nederlandsche oorlogsbulletins. Het luidt... ik durf
waarlyk niet! M'n vyanden zouden uitstrooien dat ik 't vod gemaakt
had. Welnu dan, men vrage aan dezen of genen die, zonder doof te
zyn, eenigen tyd in *Indie* doorbracht, wat de weerslag is op den aan-
hef: *als 't regent, loopen de geitjes weg*, en men zal de overtuiging op-
725 doen dat de roem van Neerlands braven... enz.

»*Sterk zyn de klauwen van den heer tyger!*» *) was er gezegd, en er waren veel antwoorden gekomen.

„*Sterker is de klewang in de hand van den man*” was er geantwoord, of iets dergelyks, door de meesten.

730 Maar SITOË, die op KERTO WIDJOYO's aanstelling wachtte, had gezegd:

„*Sterker is het verlangen naar 't uur van... van den padie-oogst*” had ze overluid gezegd, maar eerst mompelde zy iets anders dat niemand verstaan mocht.

735 „*Sterker zyn de spieren van m'n paard*” zong LOENTAR die aan z'n Samarangsche reis dacht.

„*Sterker is de kracht van den stroom!*” riep 'n oud man die veel *Banjirs* beleefd had. †)

En AMIA, KARIDIEN's vrouw, zeide:

740 „*Sterker is de liefde van 'n moeder.*” Want ze dacht aan het kind dat ze wachtte, en ze moest er wel aan denken, want ze voelde dat het weldra zou geboren worden. Maar dat het zoo spoedig zou geschieden, wist ze niet!”

745 Hoe kwam het, dat op-eenmaal niemand meer de *pantoens* verstond? Er was iets vreemds in de lucht... de *gamlang* klonk dof, schoon 't SAPILAH zelf was, die ditmaal speelde. En reeds

*) De Javaan spreekt van den tyger gewoonlyk met het praedikaat: *heer*.

†) *Banjir* – stipter: *banjoer* of *bandjoer*, van *banjoe* = water, en de rollende *r* – is de naam eener overstroming als die welke thans op Java gewoed heeft. In geringer doch altyd belangryke maat, komen daar zulke watervloeden alle jaren voor. Ze zyn 't gevolg van de sedert zóóveel maanden opgezamelde massa wolken, in-verband met de gesteldheid van het terrein, een *natuurlykheid* van oorsprong die – niet minder dan hun meerder hevigheid en korter duur – hen zeer specifisch van *nederlandsche* rivier-overstromingen onderscheidt. De Javaan heeft geen schuld aan z'n *banjirs*.

~~~~~

driemaal had KARIDIEN de meisjes achter het huis toegeroepen wat áántestampen, omdat hy meende dat ze luierden, wyl men maar zoo flauw geluid hoorde van 't *toembok*. *) Er was geraas
760 rondom, en 'n oogenblik scheen het of...

„Stil! zei de oude man die 'n watervloed sterker had geschat dan de klauwen van 'n tyger. Stil... luistert... hoort... daar is hy... de *banjir!*”

Alles zweeg, alles luisterde, alles schrikte...

765 BANJIR!

~~~~~

Hoe zal ik u beschryven, machtige stortvloed van 't gebergte! Waarmee zal ik u vergelyken, reus van water, die wegvoert wat u tegenstaat, die boomen ombuigt als halmen, en geheele wouden gladstrykt! O, hoe natuurlyk dat alle volken herinnering
770 hebben van watervloeden, uit de kindsheid hunner geschiedenis!

Dat doffe gesuis van 't begin maant tot oplettendheid, en wie luistert met het dichtergehoor des harten, verstaat daarin duidelyk 'n beroep op aandacht. Dat beroep hebben alle kindervolken vertaald: „HOORT HOE DE HEERE HEERE SPREEKT!” en dichters
775 hebben verzonnen waarom de Heere alzoo sprak, en priesters maakten zich de vreeze des volks ten-nutte, om winst- en gezaggevend verband te brengen tusschen de forsche krachten der Schepping, en hun eigen onmacht. Maar natuurkenners vorschten na, hoe en waarom die wolken zich samenvoegden om de kruinen
780 der bergen, en neervielen met geweld, om van beekjes rivieren te maken, van rivieren stroomen, en van stroomen 'n zee... één zee die alles, meevoert, alles vernielt!

Banjir! De aarde dreunt, de lucht perst saam, het ademhalen wordt moeielyk, de ooren susen als-of alle geluid zich oploste

---

785 *) Ryst stampen in een houten blok. 't Woord is 'n *onomatopee*.

~~~~~  
 in één klank, dien men zou beschryven als 'n reusachtige R,
 wanneer er beschryving van dien klank mogelyk was.

790 „Hoort gy dien toon vol schrikbre klem,
 Die 't angstig dal vervult?
 Het is des stortvloeds wilde stem,
 Die in de bergkloof brult.
 De wolk, die zy een rustplaats bood,
 Ontlastte er zich den zwangren schoot
 795 En voedde 't stroomgeweld;
 En onweerstaanbaar in zyn vaart,
 Komt het, gelyk een hollend paard
 De klippen afgesneld!
 Hy komt, de zwarte waterval,
 Wiens magt de rotsen slaat te mortel,
 800 En boomen afrukt van hun wortel,
 En met ver klinkend krygsgeschal
 Een meir vormt in het siddrend dal! *)

Het water ryst niet, het stuwt. Men ziet er niet op, men
 805 ziet er *tegen*, alsof 't 'n muur ware die zich voortschuift over
 de vlakke. Het leven valt hier niet te berekenen naar voeten
hoogte, doch naar *uren nabyheid*. En men meene niet dat eenige
 uren afstands de veiligheid verzekeren, in weinige minuten zyn
 die uren doorgesneld. Weg, tuinen van koffieboomen die daar
 810 zoo kort geleden nog de hoogte kroondet, en in schynbare vei-
 ligheid neerzaagt op 't zilveren beekjen in de diepte... dat beekjen
 is sterk en woedend geworden! Weg, landhuis met witten gevel,
 dat zoo vriendelyk uitstaakt boven 't omringend plantsoen: de
 hoogte uwer ligging baat u niet... de *banjir* springt en schuift
 815 over vallei en diepte, laat die gevuld achter, maar houdt water
 en kracht genoeg over, om hooger en sterker te blyven dan gy!
 Weg, dorpjen op den heuvel – zie, wat beneden lag, is reeds
 verslonden – maar de banjir is hooger dan den heuvel, die
 straks niet meer zal uitsteken boven de oppervlakte van 't water,
 820 doch slechts 'n oneffenheid zal wezen, als de zandbank op den
 bodem eener zee! Weg, alles wat weerstand biedt... weg, alles

*) MEYER, „Afscheid van Java.”

~~~~~  
 wat vlucht! Tegen *die* kracht bestaat geen kracht, tegen *die* snel-
 heid bestaat geen snelheid! Weg, rund en paard en mensch...
 weg, plant, boom, tuin, woud... alles weg, alles glad geschaafd,
 625 gemaaid, geschoren!

Maar lang duurt deze woede niet. Ze is hiertoe te hevig. Wel-
 dra zal men in 't achtergelaten slyk de brokken vinden van het
 verwoeste, en de lyken van al wat gedood is.

630 Men zal trachten optebouwen wat vernield werd. De landman
 zoekt de plaats waar hy gezaaid heeft. Helaas, de *banjir* heeft
 oogst en land tezamen meegevoerd. De heuvel die den akker be-
 paalde, is 'n meer geworden, dat in z'n schoot de vruchten ver-
 bergt van veel arbeids, en er is valsheid in de vriendelyke rim-
 peling van het water, als in den glimlach van 'n booze.

635 Wèl... is er water waar land was, ginds daarentegen is 'n
 strook gronds bloot geraakt, die vroeger niet bestond. O, hoe schyn-
 braaf is de vyand die zich houdt als wilde hy dáár teruggeven,
 wat hy hier ontnam. En die nieuwe grond is vruchtbaar...

640 Aan den arbeid, aan den arbeid! Er moet ryst zyn voor den
 honger... er moet koffie wezen voor den anderen honger, die
 handel heet in Europa! Er moet gewerkt worden, opdat de kin-
 deren...

645 Gewerkt? Waarmee? Waar is de patjol? *) Weggespoeld. Ge-
 werkt voor vrouwen kind? Zyn ze niet meegevoerd als het ge-
 reedschap? Weggesleurd als de huizen, als de tuinen, als de
 oogst?

O, gelukkige arbeider die niet gespaard bleeft om te arbeiden
 in de slibbe die zoo vruchtbaar wezen zal, omdat...

650 Ja, want uw patjol zou stuiten op geraamten! En als de land-
 man onderzoekt en nadenkt, zal de spade ontvallen aan z'n hand...
 hy zal het lyk herkennen... hy zal vele lyken herkennen...

---

*) *Patjol*, spade.

Wie zou dāt zyn, – neen, wie zou dat geweest, zyn? Het
 heeft – o vreeselyke nauwkeurigheid der taal die 'n *lyk* onzydig
 655 maakt! – het heeft den linkerarm omwonden. Dat was KARIDIEN,
 die zoo moedig streed tegen den tyger, en die zoo verheugd was
 omdat hy de *sarong* van z'n vrouw zou kunnen lossen met het
 loon zyner dapperheid!

En dāt? Dat was PA-SIMAH, met z'n zoontjen, 't zoontje dat
 660 hy zoo lief had, in de armen. En SIMAH zelf, die zoo grootsch
 was omdat toch zyn vader altyd zou megenoemd worden by 't
 verhalen van KARIDIEN's heldendaad!

Daar liggen de lyken van drie meisjes naast 'n rystblok...
 wat hadden ze lief gezongen, dien avond, helaas!

665 En wat verder het lyk van den ouden man die zoo wel ge-
 zegd had dat de *banjir* sterker was dan de klauwen van 'n tyger...

Maar LOENTAR's lyk ligt daar niet. Hy was op het hooren
 van de schrikmare weggevloten naar het huis van z'n heer, had
 'n paard uit de stallen gehaald – hy die zoo goed reed! – en
 670 voort...voort! Maar de *banjir* had hem achterhaald. Want LOEN-
 TAR had ongelyk in de meening dat de spieren van 'n paard
 sterker zouden wezen dan de watervloed!

Zie ginder SALÉMAN en DAOUD, de twee kinderen met konings-
 namen, en KROMO, die ontsnapte aan de kogels en de klewangs
 675 der Balinezen... ook hen bereikte de *banjir*!

En verder-op in het slyk liggen twee lyken, de armen in-een-
 gestrengeld... het scheiden zou moeielyk wezen, zelfs na den
 dood: men zal ze te-zamen moeten begraven! Want dat waren
 KERTO WIDJOYO, die schryver worden zou by den onder-kollekteur,
 680 en de veertienjarige SITEO, die zoo ongeduldig wachtte op die
 aanstelling, om WIDOYO's vrouw te worden...

En de jaloersche DAJIK strekte in den doodstryd de hand uit
 over de mooie AÏSSA, als om haar te beveiligen tegen de blikken

~~~~~

685 der mannen, die haar lyk zouden bloot vinden na den afloop
van 't water.

En AMIA, die EMBOH-SARIE heeten zou? Moet men 'n vrouw
zoeken, of eene *moeder*? Zou zy het wezen, zy die daar ligt met
pynlyken trek, als ware zy bezweken onder 'n dubbelen dood?
Zou dat haar *kind* geweest zyn, het vormloos klompje dat ge-
690 boren werd in het water?

O god, o god, wenden wy den blik af van die verwoesting!
We hooren die laatste zuchten, we voelen die laatste trekking
der spieren, we verstaan die laatste beden... en 't wordt ons eng
om het hart. Want, lezer, die Javanen waren *menschen*! De
695 lyken die daar liggen, en dreigen met pest, zyn de lyken van men-
schen! Zy voelden, hoopten, vreesden, als wy. Ze hadden aanspraak
op levensgeluk als wy...

Lezer, Nederlander, het waren *menschen*, die Javanen!

En de overblyvende die treurig staart op de verwoeste land-
700 streek, en vruchteloos rondschouwt naar de plaats waar hy ge-
zaaid heeft, is 'n *mensch*! En waar hy het lyk zoekt van z'n
nabestaanden, van z'n moeder, van z'n vrouw, van z'n kind,
krimpt hem het hart in-een, zoowel door de vreeze van niet te
vinden wat hy zocht, als uit angst dat hy 't vinden zàl. En waar
705 hy slaagt in z'n droevig nasporen, snydt hem de wanhoop door
de ziel, zooals dat wezen zou by *Uzelf*, lezers, wanneer gy 't
lyk vindt van uw kind, van uw bruid, van uwe moeder...

Die Javaan is 'n *mensch*, lezer!

~~~~~

710 Neen, ik legde me niet toe op 'n *beschryving* van den waters-
nood op Java., „*Daar liggen duizende lyken die moeten worden weg-
geruimd, opdat er geen PEST kome!*” Zoo melden de nieuwsbladen...
en ik vraag of men treffender beschryving verlangen kan? Voor
'n zorgend bestuur zyn die lyken schadelyke voorwerpen van on-
reinheid – en te-recht – maar voor ieder die niet geroepen is

715 tot zulke zorg, blyven het gedenkteekenen van de broosheid des
levens, en aanmaningen tot nadenken.

Nederlanders, 'n ramp als thans Java's middengedeelte bezocht,
is niet te keeren door menschelyke macht.,, *Waar Allah water-*
stroomen zendt die de akkers wegnemen... daar buigen wy liet
720 *hoofd, en zeggen: Hy wil het zoo!"* Maar wèl staat het aan u,
balsem te gieten in de gapende wonde, opdat de geslagene niet
vertwyfele. En dit is niet alleen plicht omtrent hem, het is plicht
omtrent uzelf!

Hoorden we niet onlangs in eigen taal de smartkreet van naby,
725 als wilde het toeval, door – ééns in millioenen jaren – 'n
ramp ginds te laten samentreffen met 'n ramp hier, u vooraf de
vertolking geven van de kreten die weldra om hulpe zouden roe-
pen in vreemden tongval? Hebt gyzelf niet kort geleden moeders
hooren roepen om hare kinderen, kinderen om hun ouders? Hoort
730 ge niet nog het geruisch en 't schuren van den stroom, als ware
het om u voortebereiden op 't gedonder van den *banjir*? Is u
niet alle voorwendsel ontnomen, om u vreemd te houden aan zulke
ramp? Is niet de pas bygewoonde ellende 'n hulpmiddel om u
de veel grooter ellende daarginder voor den geest te stellen, en
735 moogt, kunt of wilt ge na dit alles onwetendheid veinzen?

Of zouden uw middelen uitgeput wezen? Dit kan niet waar
zyn, dit màg niet waar zyn, Nederlanders die uzelf *eigenaars*
noemt van Java, gy die daar de rechten van eigenaars uitoefent!
Ge zyt te ryk door dat bezit, dan dat het voegen zou u te ver-
740 schuilen achter 'n armoede die kwalyk strookte met de pracht
van uw erfdeel, dat zich om den evenaar slingert als 'n guirland
van smaragd!

En zou 't u niet smarten wanneer de Javaan u verdacht van
eigenbaat, van huichelary? Wanneer hy zeide:, „gy eischt de vruch-
745 ten van onzen arbeid, en gy beweert ons te beschaven, te ver-
edelen? Ge neemt onze velden, en biedt daarvoor de boodschap

aan, dat we broeders zyn? Welnu, de arbeid is volbracht, we stonden u onze akkers af... waar is uw beschaving, waar is uw adel, waar is uw broederschap?"

- 750 Ik ben geen Christen. Ik die in liefde de *bron* zoek van alle deugden, ik kan geen godsdienst begrypen die liefde maakt tot 'n *gebod*, tot 'n *uitvloei*sel. Maar misschien zie ik verkeerd, misschien hebt gy recht, o Christenen... toont het, bewyst het, dat gy recht hebt in uw gelooven en in uw weten, tegen-over
- 755 my arme, die weinig weet en niets geloof! O, mogt ik dwalen door 't verwarren van oorzaak en gevolg! Toont me dat ik dwaal, *bewyst* me dat liefde *bevel* kan wezen, en dat er kàn voldaan worden aan zulk 'n voorschrift, wat zoo vaak wordt betwyfeld omdat sommigen meenen de inspraak van 't hart hooger te moeten
- 760 stellen dan 'n *gebod*! Maak my beschaamd, en met my de vele onwetenden daarginder, de Javanen die den arme voeden waar en zooveel ze kunnen, zonder iets te weten van belooning of bevel. Geeft, helpt, redt, vertroost... sticht u 'n eerzuil in de harten der rampzaligen die hun akkers zoeken, en troosteloos neerzitten
- 765 by de Iyken hunner betrekkingen, waarmee ze die akkers bezaaid vinden. Laat het niet herhaald worden – want gezegd *is* het – dat gy *uzelf* zoekt, en *eigen* voordeel, als ge spreekt en schryft over het heil van anderen! Laat het niet herhaald worden – want gezegd *is* het – dat ge alleen dáárom zoo gedurig op den
- 770 Hemel wylt, om te lichter u te kunnen meester maken van de aarde! Laat het niet herhaald worden – want ten-derden-male, Christenen, GEZEGD IS HET! – dat uw evangelie is 'n valsche blyde boodschap, uw godsdienst 'n spekulatie, uw Christus een profeet van leugen en bedrog, en uw god 'n gouden kalf dat gy-
- 775 zelf hebt opgericht, om te aanbidden in de dorre woestyn uwer harten!

De lyken daarginder zullen worden weggenomen. De lieve ryke natuur zal met haar groen kleed alles bedekken wat bloot lag, alles versieren wat verstoord werd. Gouden halmen zullen yredig

780 ruischen op de graven der gestorvenen. Na jaren zullen de meisjes in de dorpen by-eenzitten, en gretig luisteren naar de verhalen over den *banjir*. De ouden van dagen zullen de ellende schetsen die ze bywoonden of vernamen van hun ouders...

785 Is 't u onverschillig, Nederlanders, Christenen, beschavers, hoe het slot zal luiden van die verhalen?

790 Uw kleinkinderen zullen die mede aanhooren. Want de toekomst uwer kleinkinderen is in Indie. Is 't u onverschillig hoe zy zullen hooren spreken over hun voorvaderen? Is het u om 't even hoe *gy* zult genoemd worden in de *pantoens* van het nageslacht? Wilt ge dat er op den aanhef:

Hard is de rots die er staat aan den ingang van het dorp, een weerslag volge als deze:

Harder is 't gemoed van den blanken broeder aan de overzyde der zee?

795 Wilt ge dat?

Of wilt ge dat de oude dorpspriester z'n hand zal leggen op het hoofd van uw kind, en tot hem zeggen:

Kom tot ons... zet u neder aan ons maal, en neem uw deel van wat we hebben... want ik heb uw vaderen gekend!

800 En, ten-slotte, gy die zegt te *weten* dat er 'n onsterfelykheid is, en 'n oordeel... gy die predikt dat dit leven 'n tyd is van arbeid om te geraken tot hooger staat... gy die beweert te gelooven dat u hier 'n veld is aangewezen ter bebouwing, waarop
805 van uwen yver... u vraag ik of ge beschaamd wilt staan op de vraag die eens zal worden voorgelegd aan ieder Nederlander die *Indie* zyn *eigendom* noemde:

„WYS MY DE PLAATS WAAR GE GEZAAID HEBT!”

Amsterdam, Grasmaand 1861.

~~~~~

810 „STAD- EN LANDGENOOTEN!

Indien gy voorgaande bladzyden gelezen hebt van een man, die zegt niet te kunnen schryven, indien hy U heeft mogen duidelyk maken, wat Indie voor ons is, indien zyn krachtige taal den weg tot uw hart heeft mogen vinden, verblydt my dan met uwe giften; zoowel de geringere als milde zullen dankbaar aangenomen, en naar Indië overgemaakt worden. Van de ingekomen gelden zal in de Nieuwe Rotterdamsche Courant melding worden gemaakt. Nog slechts eene overweging druk ik U op het hart: de afstand is ver, spoedig geven is nu dubbel noodig.

820

Rotterdam, Mei 1861.

H. NIJGH,
Uitgever.”

~~~~~

NASCHRIFTJE (1865).

825   Zoo schreef de Heer NYGH in 61. Het stukje: *Wys my de plaats,* enz. werd goed verkocht, en binnen weinig tyds was de uitgever in-staat ruim f 1300 naar Indie te zenden. *) Hyzelf had daar-

*) (Noot van 1875.) In de *N. Rotterdamsche Courant* van (?) Augustus 1861, komt het volgende voor:

„Rotterdam 3 Augustus.

830   *Naar wij vernemen, heeft het werkje: **wys mij de plaats waar ik gezaaid heb**, door MULTATULI, door den heer H. NIJGH uitgegeven ten voordeele van de slagtoffers van den watersnood in Nederlandsch Indie, opgebragt netto f 1315,99.*

835   Het spreekt vanzelf dat de heer NYGH, zelf directeur van dat blad, zich door deze mededeeling aansprakelyk stelde voor de overmaking der bedoelde gelden. Dit heeft, evenwel een myner zeer edele landgenooten niet belet, in zeker Studenten-tydschrift den twyfel te opperen of die som wel terecht gekomen was waar ze wezen moest. M. a. w. hy strooit het vermoeden uit, dat *ik* die f1300 zou genoten hebben. De man heet 740 ESSER, en zal waarschyglyk hier-of-daar wel byzonder „geacht” zyn. M’n beroep op de meegedeelde annonce zal wel voldoende wezen ter toelichting dezer zeer nederlandsche liefelykheid. Liever evenwel legde ik hier stukken over van de *Indische of Nederlandsche Regeering*, waarby me – by-wyze van dankbetuiging dan – kennis werd gegeven van de ont- 745 vangst. Maar zulke stukken zyn niet tot my gekomen. Ook dit noem ik... *nederlandsch*. Is m’n verachting gegrond of niet?

~~~~~  
 toe papier, drukloon en moeite geleverd, waarvoor niets werd berekend. Ruim dertienhonderd guldens voor 'n vel druk... dit is veel, niet waar?

750 O, waarlyk, men koopt wat ik schryf, en als ik dáarop wilde spekuleeren, zou ik weldra zoo ryk zyn als de ellendigste Gouverneur-Generaal die z'n plicht niet deed.

755 „Als ik daarop spekuleeren wilde.” Dit is niet juist gezegd. „Indien ik daarvan gebruik maken kòn” had ik moeten zeggen. Want om te schryven, zóó dat m'n geschryf worde gekocht door het nederlandsch publiek, is hart noodig, genegenheid, liefde. *Pectus eat quod disertos facit*, en al zy er in stukjes als 't bedoelde geen spraak van *disertie*, ook andere hoedanigheden ontspringen
 760 alleen uit die ééne bron van 't goede, uit den *pectus*: het hart.

Toen de heer NYGH my uitnoodigde om *Nederlanders* optewekken tot iets goeds, was ik wel reeds geschokt in de naïve meening dat het slagen mogelyk was, maar geheel opgegeven had ik toen die meening nog niet. Ik overwon m'n tegenzin in liefdadighedens – die in 'n goed-geordenden Staat niet te pas komen – en ik deed wat ik kon. Het schynt dat ik me redelyk goed gekweten heb: *dat boekje was weer mooi.*” Zeker, 't is heel mooi! Nadat daarvan eenige drukken waren uitverkocht, regende het brieven aan m'n tegenwoordigen uitgever, om dat „mooie” boekje: *Wys my de plaats*, enz. De Heer NYGH – wien 't nu eigenlyk toebehoorde, vind ik, nadat Java weer droog was geworden – staat toe dat
 765 het thans op gewone wyze worde uitgegeven, en voor-zoo-ver ik er over te zeggen heb, wil ik dit niet beletten. Maar ik doe 't niet zonder protest tegen zoodanig gedeelte van den inhoud, als waarin
 775 iets goeds of edels by 't gros van de nederlandsche natie blykt verondersteld te worden. Er is 'n gemoedelykheid in m'n boekje, waarover ik *amende honorable* maak, en die ik zoo vry ben terugtenemen zooals men 'n halssnoer zou terugzoéken, dat by vergissing ware terechtgekomen – of te-onrecht – in de buurt der trichinen.

~~~~~

780 „PUBLIEK, *ik veracht u met groote innigheid!*” En daarom heb ik bitter berouw over HAVELAAR's dwaling, en over de naïve domheid van stukjes als „*Wys my de plaats.*”

Buiten en behalve *myn* aansporing om de Javanen te helpen, zullen er weloveral dergelyke uitnoodigingen verschenen zyn, niet
 785 zoo „mooi” als de myne... goed-, maar aansporingen toch! En ik ben zoo vry te gelooven dat, ook zonder dusdanige opwekkingen, het godzalig Nederland verplicht ware z'n godzaligheid eens te toonen door iets anders dan schrapen en vasthouden. Maar nu eenmaal aannemende dat het „Geloof” alle aansporing tot het
 790 goede niet geheeloverbodig maakt – wat toch, dunkt me, 't geval zou moeten zyn, als er iets degelyks stak in die geloovery – dan zal men moeten erkennen dat zulke aansporingen niet ontbroken hebben, en wie niet geroerd was door de „mooie” opwekkingen, bad gevoelig moeten zyn voor de leelyke, die er ook wel zullen
 795 geweest zyn. Ik meen zelfs dat er oproepingen tot hulp zyn uitgegaan van 't Ministerie-

Welnu, èn de mooie èn de leelyke vermaningen hebben niet kunnen bewerken dat de som der nederlandsche weldadighedens, de opbrengst van 'n voddig boekjen als „*Wys my de plaats, enz.*”
 800 tienmaal te-boven ging. Het heele goddienend Nederland heeft *elfduizend* gulden naar *Java* gezonden, dat is – om nòg 'n vergelyking aantehalen – *nog niet een negende gedeelte* van wat één Chinees te Samarang heeft bygedragen, die oogenblykelyk de waatde van 'n *ton gouds* in ryst ter beschikking stelde van de Regeering,
 805 om te voorzien in den nood van de arme lieden die door den watersnood behoefte hadden aan voedsel.

Ik verneem dat die *Boeddhist* van plan is z'n kinderen naar Nederland te zenden, om ze daar te doen onderwyzen in 't ware geloof. *P. G.* wil ik hópen? *Prosit!*

JAPANSCH E GESPREKKEN.

1 Japan is in den Haag. 't Werd tyd. Holland is zoo lang in
Japan geweest! De kontravizite liet zich lang wachten. Men zegt
dat de Japannezen bang waren voor 'n soort van *jus talionis*. Ze
vreesden dat Holland van hen vorderen zou dat ze nu ook hùn
5 god zouden vertrappen, en daarom hebben ze gewacht op 'n li-
beraal ministerie. Verbeelje, wanneer GROEN VAN PINSTERER
minister waar geweest, en als voorwaarde van toelating in de
tent van 't haagsche bosch, gevorderd had dat ze den Heidel-
berger zouden aanbidden!

10 Maar de heer GROEN zou dit niet verlangd hebben, want de
Hollanders hebben altyd zorg gedragen hun katechismus onder-
worpen te houden aan de beleefdheid omtrent „vrienden.”

Wat 'n *vriend* is, staat op pagina zooveel van de *Minnebrieven*,
die niet „mooi,, zyn, naar ik hoor.

15 Neen, de Japannezen zyn niet genoodzaakt geworden iets te
vertrappen of te aanbidden. Hoogstens viel men ze wat lastig

~~~~~  
 over den koers der *thails*, en over 't gebrek aan perspektief in
 hun,,verlakt."

Van,,verlakt" gesproken, men zegt – *men* alweer, de liegende
 20 *men* – dat ze groote bestellingen hebben gedaan by den kunst-
 lakker FRANSE, in de Schaggelstraat te Haarlem, en dat ze dien
 artist het eereburgerschap in Japan hebben aangeboden, omdat
 hy op 'n theeblad boomen had geschilderd, nog onmogelyker dan
 25 de Japansche. Maar de heer Franse zou geweigerd hebben, zegt
 men, omdat-i behoorlyk P. G. is, en dus niets wil te maken
 hebben met menschen die 'n verkeerd geloof hebben. Als 't waar
 is, schynt deze heer vaster in de leer te staan dan de hollandsche
 natie, die zich altyd wist te verdragen met allerlei gelooven, als 't
 30 maar voordeel gaf. Deze schelmery heet in de dieventaal der
 kerke: *verdraagzaamheid*.

O, men vertelt van die Japanners allerlei dingen! Zelfs dat
 ze minzaam waren in de fabriek van den heer ENTHOVEN, wat
 heel vreemd is in Heidenen, en zeker treffend voor 'n Christen.
 Ik vraag – en veel dominees vragen dit met my – hoe zyn
 35 toch die menschen zonder genadeleer aan minzaamheid gekomen?
 't Is my 'n raadsel. Ernstig gesproken, de zaak is verdacht,
 en de Japanners moeten *in morâ* gesteld worden, om de wettig-
 heid van 't bezit te bewyzen. De kwestieuse minzaamheid zou in-
 tusschen kunnen gedeponereerd worden by de policie – met sterk
 40 aanbevolen recht van gebruik – om later te worden verkocht *ad*
opus jus habentium.

Maar dit alles wilde ik u eigenlyk niet zeggen. Ik gaf maar
 wat van *men's* onwaarheden vooruit, om 't recht te koopen *men*
 natedoen, en óók wat leugens te vertellen.

45 Ziehier. Ik ben by de Japanners geweest, en heb met hen ont-
 beten. De reden myner komst was eigenlyk 'n brandende begeerte
 om te weten of ze familie waren van „*Kami*” die „van school

~~~~~  
 zou komen” volgens de verzekering van HIERONYMUS VAN ALPHEN. *)

50 Zy erkenden gulweg dat ze deze eer niet hadden, en vroegen wie en wat ik was?

'k Gaf 'n kaartje: MULTATULI, *genie*.

55 De secretaris schreef wat op. Ik gluurde in z'n boekje, en bemerkte dat ik 'n plaatsje kreeg in de rubriek: *industrieele zeldzaamheden*, juist onder 't stuk geschut dat ze hadden zien smelten en vermengen met brons, te Delft.

– *Genie...* wat is dat voor 'n beroep?

Ik hemde, kuchte, snoot en snoof, en zei heel onnoozel:

60 – Dat weet ik niet, o *Kami!*
 – Kan je uurwerken maken?
 – Neen, *Kami*.
 – Of parapluïen?
 – Neen, *Kami*.

65 *) (*Noot van 1865.*) Als 't niet sedert eenigen tyd gemeenplaats ware geworden dezen man laag te stellen, zou ik VAN ALPHEN niet noemen zonder 't zoo eerlyk praedikaat: *vervelend*. Ik bemerk evenwel dat men 't eindelyk inziet, en zou me dus de moeite kunnen sparen daarop te wyzen, schoon 'n beetje revanche op den rymelaar die – met God, kerk en verdere nauwtē – den kindertyd van zoo velen tot 'n hel maakte, niet erg te veroordeelen zou wezen. Maar nu verneem ik dat de verzenmaker BEETS – die, godbeter't, voor 'n dichter doorgaat! – de party van dien *kinderdichter* op zich neemt, en daarom dit nootje.

75 Kinderpöëzie – d. i. *poëzie voor kinderen* – bestaat niet, m'nheer de kleinzoon van den *redenaar* VAN DER PALM! Wie dit meent, heeft noch van poëzie, noch van kinderen verstand, en zekerlyk verkeert gy in dit geval. Ik mag hiertoe besluiten uit uw wel-ervuld dominees-ambacht en uw verzenmakery, die – neem 't me al of niet kwalyk – al heel ellendig is. Ik heb uw *Waterloo-vers* gelezen, en verneem dat de krant-ombregers u 'n proces zullen aandoen wegens plagiaat. Och,
 80 waarom die arme drommels zoo meedoogenloos te berooven van hun letterkundig eigendom!

~~~~~  
 – Of horlogien met ontuchtighedenS? *)

– Ach neen, *Kami!*

– Verstaje je op de keizersnee?

85 – Ook niet, *Kami!*...

Maar toch ging me 'n licht op door deze vraag, en voor nog 't dienstmeisje binnentrad, dat de *Kami* had laten roepen om de bekwaamheid te beproeven die hy in my veronderstelde, riep ik met al de verwaandheid van iemand die meent wat ontdekt te hebben:

90

– Dát is 't, *Kami*, ik ben verkeerd geboren!

Weer schreef de sekretaris wat op. Rubriek: *natuurlyke zeldzaamheden*. Ik kwam te staan onder MALCOLM uit *Macbeth*.

– Verkeerd geboren, goed! Maar wat kan je *doen*?

95 – Ik kan nu-en-dan de waarheid zeggen, o *Kami!*

't Heele gezelschap schrikte, en bekeek m'n buik. Die absent was. Hierin vonden zy dan ook de eenige versooning dat ik 'm niet had opengesneden. Maar – dit erkenden zy met Japansche gulhartigheid – waar niets is, verliest zelfs de leugen zyn recht op moord aan de waarheid.

100

Ik weet wel dat de mannen leugen vrouwelyk hebben gemaakt, maar ik verkies nu te zeggen: *zyn* recht. Ik vind niets vrouwelyks in 't liegen.

– En hoeveel inkomen geeft je dat? vroeg de *Kami* belangstellend.

105

– 't Geeft me niets, o minzame *Kami!*

Weer schreef de sekretaris in z'n boekje: „*De waarheid is in*

*) (Noot van 1865.) *Horlogien met ontuchtighedenS*. Dit kwam dikwyls voor op den jaarlykschen „*eisch*” van Japan. 't Waren horlogies met dubbele kast, waarvan de onderste 'n obsceen miniatuurtje bedekte. De vrome Hollanders leverden dat, in *myn* tyd nog, heel liberaal. Zoo zyn ze!

110

~~~~~  
Holland zoo goedkoop, dat ze niet betaald wordt. Maar die 'r leveren, hebben geen buik."

- Hebje plezier om hier te ontbyten?
 115 – Met genoeg, *Kami*.

En ik nam plaats tusschen *Kami* en *Kami*. Maar de andere *Kami*'s zaten naast elkaer, zooals in Japan gebruikelijk is. En aan 't ondereind der tafel zat 'n *Kami*. Daarop volgde 'n gesprek dat ik zoo goed mogelyk weergeef.

- 120 – Zeg me toch eens, genie van verkeerde geboorte, hoeveel goden zyn er?
 – Precies kan ik 't u niet zeggen, *Kami*. Laat zien...
Noorwegen, Zweden, Denemarken, Rusland, Polen, Anhalt-Dessau, Hildburghausen, Monaco...
- 125 – Maar dat is *geografie*. Ik vroeg je naar de goden... dat noem je hier, meen ik, *theologie*.
 – Zeker, *Kami* Maar de theologie berust op de geografie, en wel op de politieke. Ieder Staat heeft z'n eigen god, of wel twee... één antieke en één moderne. Als 't prinsdom *Hechingen*
- 130 oorlog krygt met *Rusland*, komt er een konflikt tusschen de goden van die landen. De god van *Nederland* is de beste.
 – Waaruit bewys je dit?
 – *Kami*, het staat in alle nederlandsche schoolboekjes. En het bleek bovendien by veel gelegenheden. Hy heeft de *Armada*
- 135 verstrooid, en toen moest de god van *Spanje* beschaamd afdruppen. En toen WILLEM DE ZWYGER vermoord werd...
 – Waarom noem je dien man, „*de Zwyster*?”
 – Om al de schoone dingen die hy niet gezegd heeft, *Kami*. Nu, toen was 't volk van *Nederland* erg verlegen om 'n stad-
- 140 houder, en zocht overal naar iemand die 't wezen wou. Niemand durfde de betrekking aanvaarden, maar *Neerlands-god* was terstond gereed. Hy meldde zich aan...
 – Hoe weet je dit?

~~~~~  
 – VAN ALPHEN heeft 't hem hooren zeggen:

145 Lalà... lalà... la, *schrik!*
 En Neerlands God zei: IK!

Dit is duidelyk, *Kami*.

– Ja, zeer duidelyk en overtuigend. En ik zal je niet meer
 zoo telkens om bewys vragen van wat je zegt. Ik zie dat je
 150 vry-wel reden van wetenschap weet te geven...

– Vanwaar ontleent ge die plechtige uitdrukking, *Kami*? Dat
 voorname: „*reden van wetenschap?*” 't Klinkt...

– Notarieel? Juist! Wy putten...

– Putteden, zei de tolk.

155 – Puttédèn. Wy putteden dat woord uit de handboeken voor
 't notarisambt, die ge ons toezondt, gelyk met de geneeskundige
 werken, 't politiek jaarverslag van Europa *) en de horlogien
 met...

– Met dubbele kast, *Kami*. Doch we dwalen van den weg,
 160 o gy onderzoekende vreemdeling. De god van *Nederland*...

– Ik begryp 't nog niet! Want, eilieve, hoe gaat het dan met
 zoo'n theologischen geografie-god, by scheuring van 'n land, zoo-
 als by u in 1830? En by annexatie, zooals daarginds onlangs,
 en misschien hier weldra?

165 – Dat weet ik niet, o *Kami!* Doch juist dáárom is de theo-
 logie zo moeielyk. Als men 't begrypen kon, was 't geen theo-
 logie meer. Dit is dan ook de reden dat de theologen vry zyn
 van militie en schuttery...

*) (*Noot van 1865.*) Jaarlyks werd er te BATAVIA ten-behoeve van de
 170 Japansche Regeering 'n uitvoerig verslag gemaakt van 't voornaamste
 dat er politiek terrein in EUROPA en AMERIKA was voorgevallen. Vóór
 de openstelling der Japansche havens, was HOLLAND niet de vriend of
 bondgenoot, zooals men voorgaf, maar de *makelaar*, de *kommissionair*,
 de *zeer gehoorzame dienaar en spion* van JAPAN. De Japanners kozen
 175 daartoe de natie van welke zy 't minst te vreezen hadden, en die hun
 't onderdanigst was voor 'n beetje koper, zyde en verlakt.

~~~~~  
 – Militie? Wat is dat?

– *Kami*, de Franschen – die voor 't meerendeel verkeerd geboren zyn – heerschten voor vyftig, zestig jaren in dit land,
 180 en voerden allerlei slechte wetten in. Daartoe behoorde ook dat alle jongelieden van achttien jaren moesten loten, om uittemaken wie lust had in het soldatenleven, en aanleg voor krygsroem. Toen die verkeerd geboren Franschen eindelijk waren weggejaagd door WELLINGTON, BLUCHER, den prins van ORANJE, de huzaren van
 185 BOREEL en den god van NEDERLAND, bepaalde men dat de door hen gegeven slechte wetten zouden worden gehandhaafd om by 't volk de afschuw levendig te houden van geweldenary. Is dat Japansche thee, o minzame *Kami*?

– Ja, wy hebben ze van OTTO ROELOFS, die 'n depôt heeft te *Jedo*. Kan je 't proeven, o verkeerd geborene?

– Ja, ze smaakt als 'n wandeling door de wei... drie dagen na 't maaien.

De *Kami*'s klapten in de handen van verrukking, nagenoeg als 'n Hollander die zyn nationalen roem bazeeren zou op in-
 195 en weer uitgevoerden Keulschen Schiedammer.

– Thee is de verheuging des harten, o *Kami*.

– Wat noem je een hart, jy die geboren bent ter slechter ure?

– 't Is 'n boek zonder bladen, welwillende vreemdeling die minzaam waart in de yzergietery. 't Is 'n boek waarin
 200 alles geschreven staat wat we doen en laten moeten.

– Is dat te-huur in leesbibliotheken?

– Neen, *Kami*, te-huur is 't niet, maar wel wordt het nu en dan verkocht, vooral wanneer 't slecht geschreven is.

– En wie 't verkoopt?

– Die behelpt zich zoolang met *principes*, met *dogmen*, met gewoonten, met omzien naar *men*'s oordeel.

– *Men*? Wie is dat?

– 't Is 'n dier met veel koppen. 't Voedt zich met bloemen en vruchten – de fynste, o *Kami*! – en 't spuwt venyn, pre-

~~~~~

- 210 cies anders-om dan de byen die honing zuigen uit gif. *Men* is yzer
als-i slaat, wolk als ge 'm wilt terugslaan. *Men* is de man die
'r niet is. *Men* spreekt waar-i niet gevraagd wordt, en zwygt
waar-i wordt aangesproken. *Men* schuilt in hoekjes die kleiner
zyn dan hyzelf, en als ge 'm daaruit wilt halen is-i weg, juist
215 als wand...
– Ik weet al! We zyn te Parys geweest. Maar heb je dan
geen insektenpoeier hier?
– Zeker, neerbuigende *Kami*, maar 't helpt eerst als *men* dood
is. *Men* zou kunnen verdreven worden, als-i niet altyd zorgde
220 dood te zyn, begraven en vergeten, vóór de nederlaag. Dan zyn
er nieuwe *men's* in de plaats, en ze meende dan met 'n paardui-
zend pond gegoten yzer, in de vorm van 'n pop die ze neerzet-
ten op de een of de andere markt, de schuld der oude *men's* te
betalen. Of liever, ze meenen dit niet eens. De bedoeling is alleen
225 zich uittegeven voor beter dan de vorigen. De onoprechtheid van
zoo'n nahulde blykt onder anderen hieruit, dat ze, yzer gevende
voor eerloos onthouden goud, ter-zelfder-tyd steenen werpen op
hen die later weer aanspraak zullen hebben op onnoodig yzer.
– Maar hoe doe je dan om niet te bezwyken?
230 – Dit is moeielyk genoeg, *Kami* die gekomen zyt van verre.
Zeer enkelen voeren stryd tot het uiterste – dat zyn de ver-
keerd geboren en – maar de meesten loopen over, en maken ge-
meene zaak met *men*, schoon niemand dit onder vier oogen erkent.
Integendeel, ieder spreekt over *men*, alof-i daartoe niet behoorde.
235 – Hoe kan je dan weten wie 'r toe hoort, en wie niet?
– Dit ziet ge veelal aan den buik... die 'r niet is, o *Kami*
wiens gemoed lust heeft in onderzoek. Wie 'n buik heeft, dik,
rond, *formosus* – dat is: vol van vorm, o *Kami!* – vooral on-
opengesneden als 'n bundel preeken, kan verondersteld worden
240 tot *men* te behooren. En wie geen buik heeft, is verkeerd gebo-
ren. Maar 't gaat niet altyd door, o *Kami* die wysheid vergadert
als 'n regenbak het water, 't gaat niet altyd door. 't Is daarmee
als met fatsoen...

~~~~~

– *Fatsoen?* Wat is dat?

245 – Dat is iets als de lynen die den inhoud beteekenen, en daarvoor worden in-plaats gegeven, omdat 'n lyn goedkooper is dan inhoud. *Fatsoen* is 't stroo dat *men* in papier wikkelt, en waarop men schryft „*heele mans met klink*” om 'n kouzenwinkel te kunnen opzetten met klein kapitaal. *Fatsoen* is 'n speelfiesje dat waarde
250 voorstelt, maar nooit wordt ingewisseld. *Fatsoen* is gekristofleerde deugd...

– Ah, *deugd!* Neem nog 'n kop thee, jy die verdiende open-gesneden te zyn... drink, verheug je, strek de beenen uit, en zeg me wat deugd is?

255 – Ik wil 't u gaarne zeggen, *Kami* die wysheid opslurpt als aftreksel der bladeren van den struik des levens, maar eilieve... 't is gevaarlyk! Beloof ge my, *Kami*, niet te zullen òververtellen wat ik u zeggen zal over deugd? Dat ge 't zeggen zult, noch aan den koning, noch aan den minister, noch aan den eigenaar
260 van uw hotel, noch aan 't meisje dat ge zoo-even liet roepen, noch aan den man die uw laarzen schoonmaakt?

– We dragen geen laarzen. Zeg vry op, jy die geen buik hebt, wees onbeschroomd! Al droegen we laarzen, toch zouden we 't niemand zeggen. Wat is deugd?

265 – *Kami*, ik weet niet wat deugd is.

– Dat dacht ik wel, toen ik vernam dat je niet eens in-staat was horlogien te maken met ontuchtighedens. Maar als je 't dan niet weet, waarom was je dan zoo bevreesd dat we zouden overzeggen wat jyzelf ons niet zeggen kunt?

270 – Dit is 't juist, o deugdzoekende *Kami* die ontuchtighedens liefhebt... op horlogien, dit is 't juist! *Men* weet precies wat deugd is, *men* mishandelt den verkeerd geborene die 't niet weet

– Maar zeg me dan, o jy wiens ziel onrecht geboren is, zeg me dan wat *men* voor deugd houdt?

275 – Dit is iets anders, *Kami* van zedelyke waarde en Japansch koper, maar die vertelling is lang, omdat *men* zoo vaak verandert, en de deugd van *men* met-een. Er zyn veel deugden van

~~~~~  
men verloren gegaan – de meeste deugd werd niet opgeschreven,
Kami – doch over wat er bewaard bleef, wil ik gaarne alles
 280 zeggen wat ik weet.

In den beginne was er deugd... niemendal. Men was deugdzaam,
 zoolang er niemand sprak over deugd. Deugd is de eigenschap
 van *deugen*, o taalkundige *Kami*. In den beginne nu, deugde al-
 les. De koe at gras, zonder dat iemand tegen het beest zei hoe 't moest
 285 doen om dat te verwerken tot melk en boter. *Men* handelde goed,
men deugde... tot 'r menschen kwamen die handleidingen gaven
hoe 'n koe gras moet eten, en *hoe* men doen moest om te deu-
 gen. Die handleidingen voor koeien deden geen kwaad. De stomme
 dieren lazen ze niet. Dit is 'n groote deugd in koeien, o *Kami*. Maar
 290 *men* las wel de handleiding om te deugen. Dit was *men*'s eerste
 ondeugd, o *Kami* die wetenschap opslikt als morgendrank. Want
 de natuur van den *mensch* was goed...

– Zeg eens, onwelgeschapen vreemdeling, is 't waar, dat je
 295 *mensch* schryft zonder C. H.? Dat verweet je de knecht by 't aan-
 dienen.

– Helaas, ja, o *Kami* wien niets ontgaat. Ik laat nu-en-dan
 die C. H. liggen, als 'n wintermantel in zomertyd. 'k Begryp
 evenwel dat zoo'n knecht dien opneemt, en daarmee heel mooi is.*)

– De eerste natuur dan van den mensch was goed, o *Kami*
 300 die taalkunde samensmelt met wysbegeerte, maar *men* kwam ver-
 tellen *wat goed was*, en van dit oogenblik af had *men* zooveel
 deugden als *men* koppen had, dat is: *legio*, zooals ik reeds zeide,
 o *Kami* die bedreven zyt in onbegrypelykheden. De moeder had
 haar kindje lief. *Men* zei: „hoort, moeders, ge moet uw kinde-
 305 ren beminnen." Als van toen af 'n moeder heel lief was voor
 haar kindje, dacht dit al heel gauw: „je moet wel, *men* heeft
 't je gelast.” 't Lag in de natuur dat er hartelykheid werd

*) (*Noot van 1875.*) In vorige uitgaven van dit stukje had ik den
 310 ballast der *ch*'s e. d. over-boord geworpen. Zie over de oorzaak der latere
 veranderingen *Voorbericht by de vyfde en latere uitgaven der Ideën.*

~~~~~  
 geboren uit den omgang tusschen de geslachten. Dit was ook 't geval by de ganzen die samen hun jongen bewaken. Maar by de ganzen is 't zoo gebleven, omdat er niemand was die 't voorschreef. Kortom, o *Kami* die beminlyk zyt als 'n echtgenoot

315 der broeiende ganshèn... zyt gy gehuwd?

– Neen, man van tuchteloze wordingsmanier.

– 't Doet 'r niet toe, gy dan die beminlyk wezen *zoudt* met de gegevens van die gans... de deugd verdween na 't spreken òver de deugd, zoo als de stilte verdwynt door geschreeuw òver de stilte.

320

Man maakte deugdEN, die in de plaats kwamen van *deugd*. En die gemaakte deugden veranderden met de saizoenen, ja by de week. Wat heden deugd was, werd morgen ondeugd, en omgekeerd. Wie vandaag de deugd omhing van verleden jaar, zou uit de mode wezen, en worden aangezien voor verkeerd geboren. Wie zich kleedt in de deugd van de toekomst, wordt uitgefloten als WAGNER's muziek te Parys. De hoofdzaak is, dat men zich omhangt met de deugdEN van den dag. Wie dit goed in acht neemt, is *modern*, deugend, deugdzaam.

325

330 Voor jaren, byv. o *Kami* die zyden stoffen ten-geschenke geeft, voor jaren droeg men geloof in JUPITER, VENUS, VESTA, en zulke dingen... zomerstoffjes die door dichters geweven werden in de open lucht. Er waren hier-en-daar schoone teekeningen in die weefsels, maar de kleur verschoot in de kou.

335 Daarop volgde 'n tyd lang een warboel van allerlei andere godsdiensten...

– Ik vroeg je naar *deugd*, o man die de zaken verwacht...

ik vroeg naar deugd, en je spreekt van *godsdienst*...

340 – Ge hebt gelyk, *Kami* die prins zyt in juistheid van onderscheiding. 't Was eenmaal hier-en-daar deugd, z'n medemenschen op te eten. *Men* was daar tégen, en bepaalde dat *verbranden* beter was... om de vroolykheid. Want vuur geeft licht, o *Kami* die natuurkunde inzuigt als 'n spons, en licht geeft opgewektheid. *Men* verbrandde al wat andere deugden had dan *men*zelf. Op 't

~~~~~

- 345 laatst verveelde dat voortdurend illumineeren – ge kunt dit weten, o *Kami* die rondgevoerd zyt tusschen de reien gasvlammen voor de tent in 't bosch – 't voortdurend illumineeren verveelde, men sloeg de menschen 't hoofd af, dat voor velen 'n klein verlies is. Nog later bedacht *men* andere middelen om
- 350 te dwingen tot *men's* deugdEN. *Men* smoorde de patienten. Dat is *men's* goedkoopste en de thans gebruikelyke manier.
- Welke andere deugden meer zyn thans in de mode, o man die òndeugend zyt ter-wereld gekomen?
 - Ge hebt bemerkt, vorschende *Kami* die 't onderste be-
- 355 geert uit de kan van m'n gemoed, dat ik huiverig was u te spreken over dit onderwerp. 't Heeft me niet mogen gelukken uw scherpzinnigheid te ontwyken, daar ze doordringt tot de diepte myner ziel, als 'n belastinggaêrder tot de bodem van de geldla. Doch nu, o *Kami*, voor ik my uitlaat over de deugden van
- 360 den dag, eisch ik van u 'n plechtigen eed. Zweer me by...
- Goed, goed, we zweren. Ik zweer, en *Kami* zweert, en ook wordt er gezworen door *Kami* die daar in den hoek zit.
 - Gylieden zweert my niet te verraden?
 - Dat zweren we, man die lankdradig zyt door verkeerde
- 365 geboorte.
- Hoort my; *Kami*, gy die aan 't hoofd staat der boodschappers van verre: en gy *Kami* die in 't midden staat, en gy *Kami* die daar staat aan den staart des gezantschaps, er zyn thans *twee* deugden. Hare namen zyn *kuischheid* en *eerlyk-*
- 370 *heid*. En die twee zyn één, o *Kami*. En de naam van die eene deugd – die twee is – de naam van die deugd...
- Ga voort, man van onmogelyke daarstelling!
 - De naam van die eene deugd, o *Kami*... hebt ge 'n paar duizend *thails* voor my te-leen?
- 375 – Onmogelyk! We hebben juist onzen laatsten *thail* uitgegeven.
- Dan durf ik u den naam van die ééne deugd niet zeggen, o *Kami* die meenen zoudt dat ik u uitschold voor òndeugend, omdat ge uw laatsten *thail* uitgaaft.

~~~~~  
 380 – We zullen 't ons niet aantrekken. Wy Japanners behelpen ons met Japansche deugd. Zeg op, man wiens ziel krom is...

– De naam van die deugd, o *Kami*...

Juist kwam de knecht binnen, die de courant bracht.

– Zou je ons de courant willen voorlezen en verklaren jy vreemdeling in 't land van je geboorte?

385 – Met genoeg, deugdzame *Kami*.

– Waarom noem je my nu deugdzaam?

– *Kami*, ik zag dat de knecht die u de krant bracht, terzelfder-tyd u 'n brief overreikte. Dien brief hebt gy geopend, en ik bemerkte den weerschyn der deugd op uw gelaat, toen ge daarin een wissel ontdekte...

390 – Tèt, zei de *Kami* die tolk was.

– Zooals ge verkiest, *Kami*, *Té, é, té, tèt*, als dit aangenamer klinkt in uw ooren die ge ongeschonden meebracht van zóóver! Ik zag, o *Kami*, hoe gy u verheugdèt en verblyddèt toen gy bemerkèt dat die brief den wissel bevattède, dien gy verwachtèt.

De tolk was opgetogen over m'n getèt.

– Ja, *Kami*, ik zag den gloed der eerlykheid op uw gelaat, en verheugde my over den welstand uwer ziel. Daarom noemde ik u deugdzaam.

– En de kuisheid?

– Die zal niet achterblyven, o *Kami*. Met uwen wissel... hoe groot is hy?

– Dertien-duizend *thails*.

405 – Met uwen wissel kunt ge alle afwykingen van onthouding bedekken, die men u zou aanrekenen als *onkuisheden*, indien gy dezelve niet bedekte..

– Tèt, zei de tolk.

– Als gy die *niet* bedektèt met uwen wissel. Meent ge, o *Kami* die de deugden ontvangt in wissels, over de post, dat het Ne-

derlandsche gouvernement, steeds uitblinkende in allerlei deugden van den dag, uw leverancier zou geweest zyn in *ontuchtigheden*, indien gy *ondeugdzaam* genoeg waart geweest, die niet te betalen in japansch koper en verlakte prezenteertrommeltjes?

415 Neen, *Kami!* Wat gemeen zou gevonden zyn in 'n armen drommel, werd in Nederlandsche oogen, edel, groot en kuisch, zoodra 't uitging van 'n bestuur, zoo ryk in verlakte deugd als 't Japansche. En meer nog, *Kami...* mag ik u verzoeken 't kamermeisje te laten roepen? En de knecht ook? Maar één voor één.

420 De knecht kwam eerst, omdat het kamermeisje les nam in 't Japansch.

– Zeg me, o knecht, zyt ge deugdzaam.

– Ja, m'nheer, heel deugdzaam.

– Dat zou 'k hem niet aangezien hebben, riepen alle

425 *Kami*'s. Hy ziet er niet uit als iemand die behoorlyke wissels in z'n portefeuille heeft.

– Een oogenblik, o belangwekkende vreemdelingen die te hoog staat om 't kleine te verachten. Er is groote deugd, en kleine deugd. Ik gis dat we hier 'n voorbeeld hebben van kleine

430 deugd. Zeg my, o knecht die in deugden gezegend zyt boven veel knechten en heeren, zyt gy eerlyk?

– Ja m'nheer, want dat duurt het langst. 'k Heb hier zes gulden in de week, en vollen kost.

435 – Ziedaar de eerlykheid in eenvoudigsten vorm, o *Kami*. Zoo eenvoudig als 't lampekapje, dat ge op uw hoofd hebt gezet in plaats van 'n hoed. De man berekent... zeg eens, knecht, als ge *niet* eerlyk waart, hoeveel hadt ge kunnen stelen op-éénmaal?

– Eens wel duizend gulden, m'nheer! Maar dan was ik weggejaagd.

440 – Juist. Let nu goed op, *Kami*. Deze man verdient zes gulden in de week, en „den kost.” Stellen we dit op vyfhonderd 's jaars. De gemiddelde knechts-carrière zal wel dertig jaar zyn. De belooning der eerlykheid van dezen man komt derhalve neer

~~~~~  
op vyftienduizend gulden. 't Is dus geheel naar de mode van
445 den dag, om deze belooning voortetrekken boven 't weinige
dat z'n òneerlykheid hem zou opbrengen, gezwegen nog van
de onaangenaamheden die ze hem berokkenen zou. Gyzelf hebt
gehoord, *Kami*, hoe hy in de taal der volkswysheid de eerlyk-
heid prees als „langer durende.”

450 – Dit is zoo, vreemdeling die niet ontbloot zyt van eenige
scherpzinnigheid. Maar nu de andere helft van die eene deugd,
die twee is?

– Daarvoor heb ik 't meisje noodig...

– Om de keizersnee?

455 – Neen, *Kami*, om de kuisheid.

De knecht vertrok, en 't meisje kwam. Ze zag rood van al 't
Japansch dat ze zoo-even scheen geleerd te hebben.

– M'nheer, wil u aan die gele heeren vragen, of 't waar is
dat hun knecht in zyn land 'n beklanten winkel heeft? En of
460 ik 'r op rekenen kan dat-i behoorlyk voor me zal zorgen? Want
ik ben niet zoo mal als GRIETJE, die loopt te bedelen met 'r
kind zonder vader... gut né! Eerst moet ik weten... want, ziet
u op me fatsoen ben ik gesteld. En om nou 'n goeie dienst te
verliezen, voor 'k zeker ben da'k niet zal rondloopen als GRIETJE,
465 die nergens te-recht kan omdat ze geen eerlyk meissie is...

– Genoeg, o dienstmaagd die 'n eerlyk meissie zyt, ge kunt
gaan. Neen, dit nog: hoe staat het met uw japansche les?

– Och, dat zou wel schikken, m'nheer... als ik maar zeker
ben dat-i in zyn land 'n beklanten winkel heeft, en dat ik niet
470 als GRIETJE...

– En uw hollandsche lessen?

–... Hyzelf heeft maar zes gulden in de week, m'nheer, en den
kost. U begrypt dus dat, 'k later niet graag als GRIETJE...

– 't Is wel, ge kunt terugkeeren tot uwe lessen, o deugdzame
475 dienstmaagd! Hebt ge begrepen, *Kami*, hoe deze kamerstoffende

vrouwspersoon vervuld is van de deugden des daags, als 'n hollandsche Regeering?

– Zeer wel, o buikelooze onderzoeker die waarheid perst uit maagden en dienstknapen. Maar mag je deze twee exemplaren
480 beschouwen als toonbeelden van 't geheel?

– Ik geloof ja, *Kami*. Ge hebt gehoord hoe 'n volksspreekwoord de eerlykheid meet by de el, zooals gylieden de stukken zyde die ge my niet ten-geschenke gaaft, en hoe de deugdlievende maagd haar Japansche studien afhankelyk maakte van de ge-
485 goedheid des onderwyzers. Zóó, *Kami*, is 't overal. In de hoogere klasse der maatschappy is men niet gewoon de dingen zoo by den rechten naam te noemen, doch in den grond der zaak komt alles neer op... GELD!

Wanneer ik, die niet deugdzaam ben, iemand vond die zwaker was dan ik, en 'k zou zoo-iemand dwingen voor my te arbeiden zonder loon, om zelf in luiheid te leven van de vruchten zyner handen, zou dit worden gehouden voor oneerlyk, tot op 't oogenblik dat ik spoorwegen kon aanleggen van 't gestolene. Dit kunt gy weten, o *Kami*, die sterkte en geduld hadt om zittingen bytewonen van de Kamers die 't Nederlandsche volk niet
495 vertegenwoordigen.

Als ik iemand sloeg en geeselde, of opsloot en deed omkomen van honger, zou dat worden beschouwd als ondeugdzaam, wyl men my vragen zou naar 't batig saldo, dat ik niet zou kunnen toonen. Maar in den Haag hebt gy gezien, hoe de eerlykste mannen uit zeventig dorpen heel tevreden zyn over de deugd eener Regeering die 'tzelfde doet zonder de minste schaamte. Hebt ge in de Kamers iemand zien blozen, o *Kami*, om 't verdeelen van 't batig slot?
500

– Neen, 'k moet erkennen dat die heeren 'n rustig geweten schenen te bezitten. Er waren 'r by, die buiken hadden... o, zwellende van deugd!
505

– En die ze nooit opensnyden, *Kami*, dat jammer genoeg is. En 't ander gedeelte van de deugden des daags die met 'r tweën


~~~~~  
 510 één zyn, ook dat, *Kami*, is overal 'tzelfde. Ziehier de krant:

*Getrouwd: M'nheer Jansen*

met

*Juffrouw Pieterse.*

Juffrouw PIETERSE is nu mevrouw JANSEN. Dit wil zeggen:

515 m'nheer JANSEN heeft aan juffrouw PIETERSE *beloofd* dat-i 'r niet zou laten rondloopen als GRIETJE. Dit heeft-i beloofd onder getuigen, op 't stadhuis. En z'n naam heeft-i in 'n boek geschreven, waarin men later precies vinden kan wie de vader is van juffrouw PIETERSE's kinderen, om uittemaken wie 't schoolgeld

520 moet betalen, en de rekening van 't vaccineeren.

Wanneer nu juffrouw P. was gaan samenwonen met m'nheer J. vóór of zonder die belofte in dat boek op 't stadhuis, zou ze beschuldigd zyn van onkuisheid. Haar kindertjes had men dan onecht genoemd, of: *natuurlyk...*

525 – En hoe heeten die kinderen nu?

– Onnatuurlyk en echt, o *Kami* wiens geest onverzadelyk is als de roofzucht van 'n christenstaat. Nu zyn die kinderen *echt* uit overmaat van onnatuurlykheid. Maar de hoofdzaak komt neer op geld. Toen de heer JANSEN op de knieën viel, om op gepaste wyze aan juffrouw PIETERSE te vertellen dat-i 'r wou verheffen tot de moeder zyner aanstaande kinderen, hing haar kuisheid af van de vraag of-i in staat was haar te bewaren voor 't rondloopen als GRIETJE.”

De heer JANSEN schynt 'n welbeklanten winkel gehad te hebben. Als juffrouw P., zonder dien winkel, geantwoord had: *met plezier!* of: *je bent wel vriendelyk!* of zelfs: *ik zal 'r me op beslapen...* dan ware juffr. P. heel onkuisch geweest. Nu is ze deugdzzaam, en zelfs grootsch op 'r deugd, want, ge ziet het, ze vertelt aan de heele wereld dat ze voortaan samenwoont met m'nheer

535

540 JANSEN.

– Wie heeft die deugd uitgevonden, of is daarover verschil van gevoelen, zooals over de boekdrukkunst.

~~~~~

– Noch die deugd, noch die kunst *is* uitgevonden. De omstandigheden noopten tot de *toepassing* van iets dat bestond, o
545 *Kami*. De behoefte aan kennis noopte tot sneller verspreiding van denkbeelden, en men koos daartoe de lang bekende manier van 't drukken, die vroeger alleen dáárom niet werd aangewend, wyl de mindere behoefte de kosten niet zou vergoed hebben.

En de kuisheid, o *Kami* die verkeerd deedt my afte leiden
550 van m'n onderwerp, de kuisheid bestaat *niet*. 't Is de toepassing van een der vele manieren waarop men zuinigheid verheft tot 'n principe, en deugd maakt uit de duurte der voedingsmiddelen.

In den beginne, o *Kami*, waren alle kinderen onecht, en 't kwam niemand in den zin, 'n meisje te verachten omdat ze
555 moeder was. 't Zou geweest zyn, alsof men boos werd op 'n bloem, wyl ze zich verstout had overtegaan van knop in bloem.

Dit bleef zoo, tot 'r schraalte kwam aan voeding.

Men beduidde de jonge meisjes dat zy te zorgen hadden voor 't onderhoud van hare kinderen.

560 Zy namen daaruit aanleiding, vooraf te informeeren of de kandidaat-vader 'n beklanten winkel had?

Velen zeiden ja, en soms wàs 't ook zoo. Maar er waren er, die in weerwil hiervan, toch geen zorg droegen voor hun kinderen. Ze hielden zich als wisten ze van niets, wanneer deze of
565 gene jonge moeder hen uitnoodigde om de zorgen voor 't gezin met haar te deelen.

Om deze ontkenning voortekomen, stelde men vast dat 'r huwelyken zouden gesloten worden, en dat ieder die vader worden wou, dit eerst moest verklaren. Hierin, o *Kami*, ligt wel
570 iets goeds. Maar niet goed is 't, dat men 't deed voorkomen alsof 'n meisje dat iemand geloofde op z'n woord, zònder die openlyke verklaring, minder braaf was dan 'n ander. Hoogstens is ze schuldig aan onvoorzichtigheid, omdat ze vergat dat de harten der menschen boos zyn, 'tgeen toch ieder weten kan.

575 Ik zeide u, in den beginne was dit anders, o *Kami*. De uitvinding van 't woord kuisheid...

~~~~~  
 – Ge zeydet, die eene helft van de algemeene deugd – die twee is – was niet uitgevonden?

– En dit zeg ik nog, o *Kami* die overvloeit van halve oplettendheid. De *zaak* is niet uitgevonden, kon niet uitgevonden worden, wyl ze niet bestaat. Maar 't *woord* om dat niet bestaande aanteduiden, kwam in toepassing toen men 'n schrikbeeld noodig had om te waarschuwen tegen de inkrimping van de portien voedsel, ten-gevolge der verhooging van 't deeltal aanzitters. De onnoozele meisjes zelf die nu verschrikken om den klank van dat woord, weten niet dat eenmaal haar onvoorzichtigheid niet werd geteld als zonde.

Maar by ons is dit lang geleden, *Kami*. Elders was 't nog zeer onlangs niet de minste schande natuurlyk te wezen. \*) Ziehier 'n boekje dat zeer belangryk is †) en waaruit men zien kan dat nog voor zestig jaren in Noord-Amerika de kuisheid, in beschaafdhongerlydenden zin, niet bekend was. „Geen onvoorzichtigheid – aldus spreekt 'n Amerikaansch Hoofd – kan 'n vrouw uit haar ouders huis verbannen; 't maakt geen verschil hoeveel kinderen zy te huis brengt ; zy is altyd welkom ; *de ketel is altyd over 't vuur, om hen te voeden.*” Ziet ge wel, o *Kami*, de heele kuisheid zit in dien ketel. Neem dien ketel weg, en terstond zult ge zien hoe de ouders 'n *woord* maken, dat 'n vloek beduidt tegen 't meisje dat 'n kindje thuis-brengt, zonder opgeschreven vader.

– Denken die roodhuiden nog zoo?  
 – Ik gis neen, *Kami* van gele gelaatskleur. Ik denk dat de blanke Amerikanen hun de ketels hebben afgenomen, en daarvoor wat uitgevonden woorden óver deugd in de plaats gegeven. Als nu een meisje 'n kindje krygt, dat schuldig is aan verregaande

\*) (Noot van 1865.) Ik ben in landen geweest waar kindermoord uit schaamte, onbekend was. En ik heb die opgedrongen schaamte, en de daaruit voortvloeiende moorden, zien invoeren en toenemen met het christendom.

†) (Noot van 1865.) Levensgeschiedenis van *Makatai-Meshekie-Kiak* of *Zwarte Havik*, uit officieele bronnen vertaald door R. POSTUMUS. Leeuwarden, bij D. MEINDERSMA Wz.1847.

natuurlykheid, zal ze dit zeker doodmaken, zooals gebruikelijk is in beschaafde landen. Ziehier, o *Kami* die begeerig waart beschaving te putten uit de krant: „*uit de prinsengracht is heden morgen opgehaald het lykje van 'n pas geboren kind.*” Dit, of zoo-  
 615 iets, leest men minstens alle weken, en wanneer men bedenkt hoeveel pasgeboren kinderen niet worden *gevonden*, die toch even onlief behandeld werden als dat wicht in de vuile prinsengracht, dan, o *Kami*, betreurt men de uitgevonden woorden óver deugd, en benydt den Amerikanen hun ketels die, steeds over 't vuur  
 620 hangende, den mensch toelieten mensch te zyn in-stee van deugdzaam. \*)

\*) (Noot van 1865.) Ik ben gewoon, verkeerd begrepen te worden. Ik beweer niet dat *toegeven in lust*, als zoodanig, loffelyk is. Ik weet dat men my deze meening aanwryft, en 't is zeer zonderling dit verwyte  
 625 hooren doen aan den man die alle levensgenot opgaf voor z'n plicht, door lieden wier geheel leven één streven was naar voordeel. Doch dit daargelaten, en nu alleen doelende op 't bepaalde onderwerp in den tekst, er heeft begripsverwarring plaats. Een meisje dat moeder wordt, is schuldig aan onvoorzichtigheid in gelyke mate als de koopman die  
 630 krediet geeft zonder voldoende wettelyken waarborg. Geeft hy dat vertrouwen aan *ieder*, aan *den eersten den besten*, dan is hy zeer insolide. Schenkt hy 't naar z'n beste weten aan wien hy 't waardig keurt, dan is hy verantwoord voor zichzelf, doch niet altyd voor de aandeelhouders in z'n zaken. Deze zyn – de vergelyking overbrengende op 'n  
 635 meisje – hare ouders, betrekkingen, en dat gedeelte van haar omgeving, dat mèt haar de steenen opvangt, die de maatschappy werpt op den tegenspoed. Ën de koopman, èn 't meisje dragen – noodzakelyker-wyze! – de gevolgen van hun verkeerd geplaatst vertrouwen.

Maar er is 'n wyde kloof tusschen *ondeugd* en *bedrogen geloof*. Het  
 640 domme vooroordeel der wereld maakt tot schande, wat zeer dikwyls *eer* zou blyken, als men wist hoeveel zielenadel vaak leidde tot het trotseeren van de maatschappy. En, omgekeerd, veelal is de zoogenaamde deugd niets dan dorheid van hart. In zeer veel gevallen heeft, by de vrouw, de zinnelykheid weinig of geen deel in het toegeven. Later verandert  
 645 dit, ik weet het wel, doch in den aanvang is meestal verkeerd geleidde offerzucht de oorzaak van wat de wereld zoo wreed veroordeelt als misdryf. Er worden *zelden* meisjes verleid. Wat men daarvan leest in de boeken, is valsch – als de meeste boeken-moraal. *Ze geven zich!*

Wie te braaf is om de eenvoudige schoonheid van de amerikaansche  
 650 moraal te begrypen, koope zich 't hoogstbelangryk werkje van Dr. Co-

~~~~~

– Maar wat is de belooning van die deugzaamheid, vroeg *Kami*.

655 – Geene, *Kami*, en ook weer om en door geld. Ouders, wetgevers en vorsten begrypen zeer goed dat het beloonen der deugd even duur zou uitkomen, als 't dragen der gevolgen van het tegendeel. Daarom heeft men iets uitgevonden – 'n woord alweer, *Kami* – doch zeg eens, hebt ge m'n IDEEN gelezen?

– Wel neen, we hebben aan de hoogleraren te Jedo moeten belooven ons daarvan te onthouden.

670 – Dan kunt ge niet weten wat ik gezegd heb in nummer **88**: woorden regeeren de wereld, *Kami*. Zoo'n „woord” nu heeft men by-gebrek aan 'n ketel over 't vuur – ook uitgevonden om deugd te beloonen. Als uw kamermeisje vol kuisheid blyft, als de knecht van uw hotel blyft overvloeien van eerlykheid, laat men de stumperts, zoodra

675 RONEL, over de fabrieken in 't GOOI. Daar zal men voorbeelden vinden van zeer on-amerikaansche, echt-beschaafd-maatschappelyke zedelykheid!

680 Die christelyke fabriekarbeiders trouwen daar zeer jong en allerzede-lykst. Waarschynlyk laten ze hun huwelyk inzegenen volgens 'n muurlingsch formulier (IDEEN, 279) en dan? Dan kontribueeren zy aan 'n begrafenisfonds, liever nog aan meer dan een, en laten – of doen? *de kinderen sterven, om 'n bron van inkomst te maken uit den dood van hun met dat doel in 't leven geroepen kroost!*

685 Niet dan huiverend durft men dit gelooven, niet waar? Maar het-werk van Dr. CORONEL draagt alle blyken van konscientieus onderzoek, en we moeten z'n bevinding wel als wáár aannemen, wanneer we 't oog slaan op de manier waarop ook elders veelouders hun kinderen behandelen. Liefderykheid is *uitzondering*. Byna overal schynt het bezit van kinderen een lastpost op de levensbegrooting van geluk. Ik heb vaders – uit den beschaafden stand, ditmaal – zich in tegenwoordig-
690 heid hunner dochters hooren beklagen „dat het zoo moeielyk was met. fatsoen van 'n meisjen *aftekommen*, dat jongens zooveel beter konden zorgen voor zichzelf, enz.

695 *Moet niet 'n meisje zich getroffen voelen door de betuigingen van liefde, die ze ontvangt van 'n vreemde; wanneer deze de ouderlyke liefdeloosheid z~ in de schaduw stellen? Mag men haar streng veroordeelen als ze geloof?*”

Alles wel bezien, geef ik de voorkeur aan de amerikaansche ketelmoraal. (*Vgl. overigens nummer 448 myner IDEEN, vooral de noten.*)

- ze niet meer kunnen arbeiden, rortdlopen, precies als GRIETJE
 700 die *geen* deugdzaamheid bezat, of als iemand die dom genoeg
 was *om duizend gulden in-eens* – onder drukkende servituten! –
 voortetrekken boven *dertig jaren* rustigen „kost.” Maar ’t ver-
 schil begint na den dood. Dan, *zegt men*, komen die verkeerde
 rekenaars en GRIETJE beneden, en de anderen boven. Of ’t waar
 705 is, weet ik niet. En zy die over de plaatsen beschikken, weten
 ’t eigenlyk ook niet. Meer nog, zyzelf gelooven er niet aan.
 – Hoe kan je weten dat ze ’r niet aan gelooven?
 – *Kami*, daar zat ’n man in den schouwburg, en trachtte ’t
 schouwspel te zien. Maar dit was hem onmogelyk, omdat er zooveel
 710 menschen daar waren, die vóór hem zaten en boven hem uit-
 staken. Hy wilde gaarne ruimte maken vóór zich, om beter te
 kunnen zien, en tevens om niet te worden afgedrongen van z’n
 plaats, die wel goed wezen zou als ’t maar wat minder vol ware
 geweest om hem heen.
- 715 Wat zou hy doen, *Kami*? Hy bedacht ’n woord, dat betee-
 kende: „*na dit schouwspel wordt er ’n veel mooier stuk vertoond.*
Wie nu hier z’n plaats bewaart, zal dat mooier stuk niet zien,
maar wie terstond opstaat en heengaat, zal ’t stuk wel zien.”
 Velen geloofden hem, en gaven hun plaats op...
- 720 – En hyzelf?
 – *Kami*, met handen en voeten klemde de man zich vast aan
 z’n plaats. Hy vreesde te worden mee-weggedrongen door de me-
 nigte die hem geloofde, en die wegliep! van ’t stuk dat vertoond *werd*,
 om recht van toegang te verkrygen tot de vertooning die komen
 725 *zou*. Me dunkt, hieruit blykt dat die man niet geloofde aan z’n
 eigen *woord*.
- En daarom, o *Kami* die vergelykingen weet overtegieten in
 nuchterheid van tale, daarom geloof ik *niet* aan ’t woord der-
 genen, die de deugdzaamhedens welke zy verkondigen, betalen
 730 met ’n munt die niets kost. En hieruit ziet ge ook op-nieuw, hoe
 de godsdienst die allerlei deugden voorschryft, eigenlyk niets an-
 ders is dan ’n aanwyzing op ’n onbekenden kassier, dien niemand

- ter verantwoording kan roepen. Ook dat woord *godsdiens*t is 'n uitvinding der zuinigheid, o *Kami* die reeds zult opgemerkt hebben hoe 'n christen-bedelaar met z'n „God zal 't je duizendmaal loonen!” 99900 % winst biedt, op den cent dien hy u vraagt.
- 735 – Zyn er velen in dit land, die zoo denken?
 – Ik zeide u reeds, o *Kami*, dat ik verkeerd geboren ben, en dus 'n uitzondering maak. Maar deze verkeerdheid openbaart
- 740 zich in 't zeggen, meer dan in 't denken. Zoodra de mode der deugden die geld opbrengen en weinig kosten, begint te veranderen, zullen zeer velen beweren dat ze precies van m'n idee waren. Doch thans zwygen zy, alsof ze den man geloofden, die zich vastklemt aan z'n plaats.
- 745 – En staan op?
 – Geenszins, o *Kami*! Ook zy klemmen zich vast, en vinden 't niet onaangenaam dat er 'n *Woord* werd gesproken, dat hun wat ruimte zal verschaffen. Daarom juichen zy de verkondigde boodschap toe, al weten zy even goed als ik dat ze valsch is.
- 750 – En de arme geloovers die opstonden, en weggingen om later terug te komen?
 – Waarschynlyk vinden ze 'n gesloten deur, o diep-onderzoekende *Kami*. Of beter, Ik gis dat ze niet in de gelegenheid zullen wezen terug te komen in 't geheel.
- 755 – En vinden je wetgevers 't goed, dat men alzo de lichtgeboovigen bedriegt met onware woorden.
 – Zekerlyk, *Kami*. Zelfs laten ze 't volk belasting opbrengen om de menschen in 't leven te houden, die zulke woorden spreken. Ziehier in de krant 'n verslag der zitting...
- 760 – Om 's hemelswil, vreemdeling van ongepaste begrippen, bedenken dat we die zitting bywoonden...
 – 't Is waar, zeer geduldige *Kami*... *non bis in idem!* Wilt ge dus heden liever niet hooren wat er in de krant staat.
 – Een andermaal! Nu gaan we de een-of-andere zeldzaamheid bezoeken... 'n diamantslypery, of 'n vondelingshuis.
- 765 – Ik heb u reeds gezegd, *Kami*, dat men hier de pasgebo-

ren kinderen in 't water gooit. Van uw scherpzinnigheid had ik,
verwacht dat ge, nu eenmaal in zoo'n deugdzaam land zynde, niet
gelooven zoudt aan vondelingsgestichten die de zeden bederven.

770 – Wat noem je zeden?

– Zeden zyn monsterbiljetten waarop men de deugden van
den dag schildert, de modeplaatjes van 't hart.

– Wie maken die?

775 – Dit is 'n geheim, *Kami*. Maar volgen moet men ze, op-straffe
van doortegaan voor tuchteloos, en verkeerd geboren. Hebt ge wel
eens iemand gezien die 'n bochel had?

– Heel dikwyls, vooral hier-te-land.

– Welnu, 'n bekwame kleermaker weet zoo'n bochel nagenoeg
onzichtbaar te maken met watten en balein. Wie nu 'n bochel

780 heeft in z'n ziel...

– Op z'n ziel, zei de tolk.

– Op z'n ziel, *Kami* die nauwkeurigheid beoefent in voor-
zetsels. Wie nu zoo'n gebochelde ziel heeft, abonneert zich op 't
een-of-ander zedenreglement, dat tevens de adressen opgeeft

785 waar de watten en 't balein te-koop zyn. Er is in dien handel
veel konkurrentie.

– Welke watten zyn de beste?

– Dit hangt af van 't Geloof, *Kami*.

– Wat is dat?

790 – Geloof is de vrywillige cellulaire gevangenis van 't verstand.

– Bedoel je hiermee dat de menschen die gelooven, geen
verstand hebben.

– Wel neen... dan viel er niets optesluiten. Integendeel, hun
verstand komt heel goed voor den dag zoodra er belang in 't

795 spel is. 't Is hiermee aldus, *Kami*. Wanneer ge 'n knecht uit-
zendt naar den winkel van 'n geldhandelaar, met de boodschap:
„kompliment van *Kami*, en *Kami* laat vragen om fondsen” dan
zal die wisselaar uw knecht terugzenden met 'n verzoek om be-
wys dat hy werkelyk door *U* is gezonden. Dit nu is 'n blyk dat

800 zoo'n geldman inderdaad verstand hééft. Maar zoodra iemand hem

~~~~~

komt vertellen dat-i gezonden is door God om z'n ziel te repareeren, dan sluit-i dat verstand op, en betaalt heel gewillig watten en maakloon, zonder te vragen of de boodschapper behoorlyk gekwalificeerd is.

805 En nu, *Kami*, neem ik afscheid, ik ga *Ideën* schryven. Komt ge te Amsterdam?

– Ach... ja.!

– Daar hoop ik u weertezien in Artis... in 't Park... of by deze of gene andere tentoonstelling van nederlandsche beschaving. *) Dag, *Kami*, bewaar uw buik.

810

– Dag, man van verkeerde geboorte, tracht er een te krygen.

– 't Is niet de moeite waard, *Kami*.

---

*) (*Noot van 1865.*) Sommigen zullen zich herinneren hoe fyn beschaafd de nederlandsche christenen en christinnen zich by die gelegenheden hebben aangesteld. De JAPANERS hebben uitgeroepen: „de leer die zulke menschen vormt, moet zeker wel de ware zyn!” En ze hebben zich terstond bekeerd tot een van de ware gelooven, die sedert eeuwen HOLLAND maken tot 'n lusthof van den HEER, met recht, voor z'n belyders, van privatieve jacht op welvaart, ten-koste van de arme drommels die verkeerd gelooven.

815

820

(*Noot van 1875.*) Het eerste gedeelte van dit stukje verscheen als feuilleton in 't „*Handels- en Effectenblad*.” De aandeelhouders liepen te-hoop, en bedreigden den Direkteur van die courant met allerlei akeligheid, indien hy niet terstond 'n eind maakte aan de publikatie van zulke infame denkbeelden. Men ziet, als feuilletonist heb ik weinig *chance*. Ook m'n *Millioenen-studiën* immers in 't „*Noorden*” moesten afgebroken worden, en wel: „*omdat de lezers er niets van begrepen.*” Er bleek alzoo... neen, ik weet niet wat er uit dit alles blykt, en m'n onzekerheid omtrent de respektieve hoedanigheden van m'n werk en van zekere lezers of „aandeelhouders” wordt te grooter, omdat zoowel de *Millioenen-Studiën* als deze *Japansche Gesprekken* nog altyd springlevend zyn – wat ze waarschyntlyk blyven zullen – terwyl de couranten waarvoor die stukken niet goed genoeg waren, aan uitteering bezweken. 't Schynt alzoo dat „aandeelhouders” zich wel eens vergissen in hun eigen zaakjes,

825

830

835

Wat me met het oog op 't slot van m'n *Idee 1249* groot genoeg doet. Wat overigens den inhoud, en vooral wat den *vorm* dezer „*Gesprekken*” aangaat, ook hier alweer moet ik aandringen op 't beoefenen der moeielyke kunst van lezen. We mogen, geloof ik, voor 'n *satire* minstens

de aandacht vorderen, die men vroeger gewoon was aan 'n preek te besteden.

840 Het is volstrekt m'n bedoeling niet, stukjes als 't hier behandelde uittegeven voor zoo diep van zin, dat de lezing daarvan byzondere inspanning vereischen zou, maar wel mag ik voor 'n publiek als 't onze de opmerking maken, dat 'n satire behoort te worden opgevat... als 'n
845 *satire*. Men is gewoon – nog-al napraterig soms, en zeer dikwyls op betwistbaren grond – den geest der franschen te roemen. Met minder onnauwkeurigheid drukken anderen zich uit, wanpeer ze spreken van fransche *geestigheid*, 'n eigenschap die van naby gezien gewoonlyk neerkomt op woordspelingen, en meestal slechts 'n uitvloeisel is van de armoede der taal. Vanwaar echter komt het, dat 'n hollandsch auteur die
850 iets geestigs voortbrengt, zich als 't ware moet verontschuldigen over z'n stoutheid, om niet – zooals my by die twee overleden couranten te-beurt viel – buiten de deur te worden gezet? Wat is de reden dat men in Holland geen geest – of geestigheid dan, als men wil – begrypt? Is 't 'n fatsoenszaak? In dit geval verklaar ik me gaarne inkompetent. Laat ons op letterkundig terrein blyven, waar:

tous les genres sont bons, hors le genre ennuyeux.

Of men 't met de in deze *Japansche Gesprekken*... geenszins ontwikkelde, maar kaustiek aangeroeerde denkbeelden ééns is, mag voorloopig
860 'n kwestie blyven. De vraag is of er niet in onze litteratuur gebrek heerscht aan dergelyke losse, luchtig behandelde, stukken? Of we niet in den regel wat houderig zyn, wat preekerig, wat verkathechizeerd? Velen zullen dit met my eens wezen, en juist daarom moet ik hier haastig de waarschuwing byvoegen: *ne forcez pas votre talent!* Valsche geestigheid... nu, zóó misselyk als zoeterige valsche gemoedelykheid is ze wel
865 niet, maar toch niet aantebevelen. Hoofdzaak is voorloopig dat men niet terstond iemand aan de deur zet, omdat-i ook op luchtigen toon iets weet te zeggen, dat de moeite van 't overwegen waard is.

Wat de voor-de-hand liggende – zeer geestige – aanmerking aangaat, dat ikzelf m'n *Japansche Gesprekken* geestig schyn te vinden...
870 wel zeker, zóó kwamen ze my onder de korrektie dezer nieuwe uitgaaf voor. Wie 'r anders over denkt, mag 't zeggen. Hy zal wel doen, by die gelegenheid als geloofsbrief vóór z'n gezag in-zake „letterkundige smaak” 'n beter staaltjen overteleggen van z'n eigen geest, dan dat afgorgeld deuntjen over bescheidenheid. Dan zal de leek kunnen vergelijken en wyzer worden. Ik ook. Hierom namelyk is 't me – met of
875 zonder bescheidenheid – te doen.

GELOOFSBELYDENIS.

1 Een vader zou voor 'n oogenblik het huis verlaten. Om de scherpzinnigheid zyner kinderen op de proef te stellen, gaf hy hun te raden wat hy zou gedaan hebben gedurende z'n afwezigheid.

Een der kinderen, die een blauw buisje droeg, zeide:

5 – Ik weet het al. Vader is naar den kleermaker, om zich 'n blauw buisje te laten aanmeten.

Het tweede kind, dat gaarne zoetigheid at, werd boos op BLAUWBUIS, die zoo dom kon zyn te gelooven dat de vader een blauw buisje droeg, als hy.

10 – Ik weet beter, zeide het. Vader eet zoeten koek met stroop.

Het derde kind, dat in 'n donker hoekje zat, kneep 'n kat in den staart, en schold KOEKETER uit, die zoo dom was te denken dat vader koek at als hy.

– Ik weet beter, zeide het. Vader slacht 'n os.

15 Het vierde kind, dat zeer twistziek was, trok KATTEKNYPER de haren uit, omdat hy zoo dom was te gelooven dat de vader 'n os slachtte.

– Ik weet beter, zeide het. Vader is naar buurman Pieterse gegaan, om dien eens flink afteranselen.

20 Het laatste kind verpleegde een lyster die haar pootje had gebroken, en had hiermee zooveel te doen dat het verzuimde aan 't raadsel te denken.

25 Toen nu de vader thuis kwam, bleek er, dat noch BLAUWBUIS, noch KOEKETER, noch KATTEKNYPER, noch HAARTREKKER goed gegist hadden. Maar 't laatste kind had nog niet gesproken.

– Ik weet het waarlyk niet, zei LYSTERMANNETJE. Zie, daar richt zy zich op, en ziet ons dankbaar aan...

– Juist, riep de vader... dát deed de zieke weduw die ik bezocht!

30 Niemand had getroffen. Maar LYSTERMANNETJE was het naast aan de waarheid, zonder te hebben meegeraden. (VgI. *Ideën* **101, 440.**)

HET GEBED VAN DEN ONWETENDE.

1   Ik weet niet of we zyn geschapen met 'n doel,
      Of maar by toeval dáár zyn. Ook niet of een God
      Of... goden, zich vermaken met ons leed, en schimpen
Op de onvolkomenheid van ons bestaan. Als dit zoo waar
5   Zou 't vreeslyk zyn! Aan wien de schuld
      Dat zwakken zwak zyn, kranken krank, en dommen dom?

      Wanneer we zyn gemaakt met opzet, met 'n doel,
      En door onze onvolkomenheid dat niet bereiken...
      Dan valt de blaam van al 't verkeerde op ons niet,
10   Op 't *maaksel* niet... maar op den *Maker!* Noem hem ZEUS,
      Of JUPITER, JEHOVAH, BAÄL, DJAU... om 't even:
      Hy is er *niet*, of *hy moet* GOED zyn, en vergeven
      Dat wy hem niet begrypen. 't Stond aan hem
Zich te openbaren, en dit deed hy *niet!* Hād hy 't gedaan,
15   Hy hadde 't zóó gedaan dat niemand twyflen kon,

~~~~~  
 Dat ieder zeide: ik ken hem, voel hem, en versta hem. *)

Wat anderen nu beweren van dien God te weten,
 Baat *my* niet. Ik versta *hem niet!* Ik vraag waarom
 Hy zich aan andren openbaarde, en niet aan *my*?
 20 Is 't eene kind den vader meer naby dan 't andre?
 Zoolang één menschenzoon dien God niet kent,
 Zoolang is 't laster te gelooven aan dien God!
 't Kind dat vergeefs den vader aanroept, doet geen kwaad...
 De vader die vergeefs zyn kind laat roepen, handelt wreed.
 25 En schooner is 't geloof: daar is *geen* vader,
 Dan dat hy doof zou wezen voor z'n kind!

Misschien zyn we eenmaal wyzer! Eens misschien
 Zien we in dat Hy er is, dat Hy ons gadesloeg,
 En dat z'n zwygen oorzaak had, en grond. Welnu,
 30 Zoodra wy 't *weten*, is de tyd van loven daar,
 Maar *eerder* niet... *thans* niet! 't Zou God verdrieten,
 Te ontwaren dat we hem aanbaden zonder grond,
 En dwaasheid is 't, de donkere onwetendheid van heden
 Te willen helder maken met een licht... dat nog niet schynt.

35 *) *Noot van 1865.*) Lees: *ik voel hem, ken hem, en versta hem.* Het gevoel behoort vooraf te gaan, (ID. 503), en dit geschiedt ook by wie gelooven. Maar verder dan gevoel, komen ze niet. Ze zien hun rekrut voor 'n soldaat aan. Het geloof aan God heeft geen vaster grond dan 't geloof aan spoken.

40 „Maar... zouden dan zooveel bekwame geleerde kundige menschen zich vergissen?”

M'n antwoord is eenvoudig: ja! En dit is zoo vreemd niet, als men, nagaat dat KEPLER, de groote wiskunstig denkende KEPLER, aan heksen geloofdel Toen z'n eigen moeder beschuldigd was van heksery,
 45 verdedigde hy haar, zonder uittegaan van de *ongerymdheid* der beschuldiging. Die *major* scheen te gewaagd voor den man die z'n naam durfde schryven op ons zonnestelsel!

50 Waar 't *geloof* meespreekt, zwygen logika en wetenschap. Daarom legge men dat geloof het zwygen op, althans wanneer 't ons om WAARHEID te doen is.


~~~~~

Hem *dienen*? Dwaasheid! Had Hy dienst begeerd,
 Hy hadde ons geopenbaard *op welke wys*,
 En ongerymd is 't, dat Hy van den mensch verwacht:
 Aanbidding, dienst en lof... terwyl Hyzelf
 55 Omtrent de wyze koe, ons in 't onzekre liet.
 Wanneer wy God niet dienen naar zyn zin,
 Dan is 't *Zyn* schuld, *Zyn* schuld, en onze schuld is 't NIET!

Intusschen – tot we wyzer zyn – is goed en kwaad dan één?

Ik zie niet in waartoe een God ons dient, in 't scheiden
 60 Van 't booze en 't goede. Integendeel! Wie 't goede doet
 Opdat een God hem loonen zou, maakt juist daardoor
 Het goede tot iets kwaads, tot handel. En wie boosheid vliedt
 Uit vrees voor de ongenade van dien God, is... laf!

Ik ken U niet, o God! Ik riep U aan, ik zocht,
 65 Ik smeekte om antwoord, en Gy zweegt! Ik wou zoo graag
 Uw wil doen... niet uit vrees voor straf, uit hoop op loon,
 Maar zooals 't kind den wil zyns vaders doet... uit liefde!
 Gy zweegt... en altyd zweegt Ge!

En ik dool rond, en hyg
 70 Naar 't uur, waarop ik weten zal dat Gy bestaat...
 Dan zal ik vragen: „Vader, waarom nu voor 't eerst
 Uw kind getoond dat het een vader had!
 En dat het niet alle en stond in den stryd.
 Den zwaren stryd voor menschlykh eid en recht?
 75 Of waart Ge er zeker van, dat ik Uw wil zou doen
 Ook zonder dien te kennen? Dat ik, onbewust
 Van Uw bestaan, U dienen zou, zooals Ge wilt gediend?
 Zou 't waar zyn?

Antwoord, Vader, als Ge daar zyt, antwoord!
 80 Laat niet Uw kind vertwyften, Vader! Blyf niet stom
 Op 't bloedig afgeperste *lama sabacthani*!

~~~~~

Zoo kermt de onwetende aan z'n zelfgekozen kruis,
En krimpt van pyn, en jammert dat hem dorst...

85 De wyze – hy die wèl weet... wèl God kent – bespot den dwaas,
En reikt hem gal, en jubelt: „hoor, hy roept z'n vader!”
En prevelt: „*dank, o Heer, dat ik niet ben als hy!*”
En zingt 'n psalm: „*welzilig hy die in der boozen raad*
Niet zit, en niet op 't vuile pad des zondaars gaat...

De wyze... sluipt ter-beurze, en schachert integralen.

90 De vader zwygt... o God, er is geen God!

's Hage, 26 Februari 1861.

95 (Noot van 1875.) Men zoeker vooral in dit stukje geen *dogmatiek*, geen openbaring van *meeningen*. Het is 'n schets van de aandoeningen die de oprechten waarheidzoeker heen-en-weer slingeren en martelen, gedurende den stryd dien hy te voeren heeft met de wereld en... zichzelf. Ik kan de ware strekking van dit *Gebed eens onwetenden* niet beter omschryven dan met de woorden van den heer Mr. C. VOSMAER, die daarvan op blz. 19 van z'n „*Zaaier*” zegt:

100 „Dit is een afscheidskreet van het geloof, waarin de smart nog niet heeft plaats gemaakt voor nieuwen vrede uit hoogere waarheid. En voor ieder die ernstig de waarheid wil, en de werkelykheid in 't aangezicht durft zien, komt die vrede.”

105 Juist! Het *durven* aanzien van werkelykheid, de *moed* om waarheid te erkennen, zal ons verlossen van de spokery des *Geloofs*, en inderdaad VRY maken. Wie denkt, overwint.

—————

Pagina 129, Verspreide Stukken, 5e druk, 1875, G.L. Funke

DE SCHOOL DES LEVENS.

(Laura Ernst.)

1 Niet waar, Amsterdammers, ge wist het niet dat eergister-
avond in de Amstelstraat 'n stuk gespeeld werd, dat „*de School
des Levens*” heet?

5 O, zegt dat ge 't niet wist! Zegt dat uw aandacht was bezig-
gehouden elders, toen uw blik onachtzaam weggleed over de aan-
kondiging van „publieke vermakelykheden” aan den voet uwer
kranten. Zegt dat ge niet wist wat er zou worden gespeeld in
den schouwburg die *grand théâtre* genoemd wordt, en dezen naam
verdient, als er zulke stukken worden gegeven, en zóó!

10 Ge wist niet wat er gespeeld werd?

Nu weet ge 't... *de School des Levens*.

Gespeeld? Is dat 'n spel?

Eilieve, daar ginds in de vervelende stad met te ruime stra-
ten... in de stad die haar schrale bevolking om de lenden hangt

~~~~~

15 in slappen plooi, als 'n uit de naden gezakt kleed dat eenmaal
paste misschien... in de stad die om haar dapper hongerlyden.
door, 't vaderland werd veroordeeld tot eeuwigdurende dwangge-
leerdheid... ziet, daar komt 'n fonkelnieuwe professor in slecht
20 om wat plaats, en helpt handenklappend mee in 't vermoorden
van CICERO en gezond verstand. *)

Dat zou ernst wezen!

En gister-avond kwam LAURA ENRST – 't spyt me dat zy
dezen naam draagt: men zou daardoor op 't denkbeeld kome
25 voor woordspeling te houden, wat heilige ernst *is* – daar kom

---

*) Noot van 1865.) Een malle vergissing heeft my bewogen OOSTERZEE.
overteplaatsen naar *Leiden*. Niet daar, maar te *Utrecht* zal de man
z'n hooggeleerde kunsten vertoonen. Misschien ook vergiste ik my met
opzet, om plaats te vinden voor die prachtige vergelyking van *Leiden*
30 met 'n oud kleed. Schryvers zyn zoo.

Om nu 't nageslacht behoorlyk voortelichten, verklaar ik hier uit-
drukkelyk dat de ClarissimUs z'n tent heeft opgeslagen te Utrecht, en dat
dus van dat hoofdkwartier is uitgegaan de vreeselyke kruistocht tegen
die vervloekte twyfelary. Het woord *Utrechtsch* zal voortaan beduiden:
35 *geloovig*, en de *utrechtsche* geleerdheid zal zich toeleggen op *unbedingt*
aannemen van alles wat de heeren theologen zoo-al gelieven te vertellen.
De oude juffrouw die my m'n ontbyt brengt, heeft sedert OOSTERZEE's
inauguratie 'n vuurrood lint op 'r muts, ter eere Jan 'n nieuwgerechtshof
dat, volgens haar, zal worden opgericht, en waarvoor zullen terecht-
40 staan alle personen die zich schuldig maken aan twyfelary. OOSTERZEE
zal voorzitten. De leden zouden reeds benoemd zyn, en 't mensch dood-
verwt als zoodanig BOSCO, DE LINSKY, GASTON, ROBERT HOUDIN EN BAHBERG
den hof-mechanikus. Deze zal de openingsrede houden, en wel: *de*
scepticismo, atque onder-tafel-kykbegeerto hodiernis goochelaars-tentbezoekèndis
45 *caute vitando*.

Volgens m'n juffrouw zal de aanhef zyn: *quousque tandem, o panphilosophi*
recalcitrantissimi, ochlocratissimi, panem nostrum welverdiendum, ex ore
nostro wydgapendo wegstelébitis? Quousque tandem opligtébitis tafelkledum toer-
bedekkèndum? Quousque tandem vilipendetis hof-mechanicos theologicos, toga-
50 *tos, medaillatos, brevetatos, nec non gratiâ regis, legis ac morum, stipendatos?*
En hierop zou dan volgen 'n vriendelyke waarschuwing om die heeten
niet zoo op de vingers te kyken, op-straffe van *auto-da-fe's*.

~~~~~  
'n rykbegaafde kunstenaress ons onderrichten in den moeielyksten
eisch des levens, in 't *leven zelf*... en dat onderricht zou maar
55 'n grap zyn, 'n klucht, 'n dwaasheid, 'n *spel*?

Beste OOSTERZEE, professor in twyfelvrees en buitenissigheden,
verruil eens uw spel voor haar spel, uw ernst voor haar ernst,
uw diepte voor haar diepte... en als ge daarna u beklagt over
dien ruil, wees dan ten eeuwigen dage gedoemd tot onmogelyke
60 bewysvoeringen in 'n taal die ge niet verstaat.

Maar wel heb ik uw taal verstaan, LAURA, en ik heb *ge-*
leerd by 't bezoeken van de hoogeschool die gy opendet om les
te geven, al dacht gyzelf niet aan onderwys. Was uw meening
slechts 'n *spel* te spelen? Was u die voorstelling maar 'n afscheids-
65 gastrol? Was ze u 'n benefiet-representatie alleen?

Of *wist* gy, dat ge daar stond als 'n verheven priesteres van
de waarheid?

Hebt gy 't *gevoeld*, hoe het tooneel door u werd verheven tot
leerstoel, om wraak te nemen – schooner wraak is er niet! –
70 over 't verknoeien van zoo menigen kansel tot 'n poppekast?

Wist ge 't, LAURA, dat ge daar meer waart dan artiste,
meer dan vrouw zelfs – wat toch zoo hoog staat – wist ge 't,
dat ge daar op die paarhonderd voeten planks, u hebt opgevoerd
tot het hoogste wat we bereiken kunnen: tot 'n *mensch* die 't
75 goede onderwyst aan z'n medemensen?

Zeg my, LAURA ERNST, wist ge dat?

Of was 't *geen spel*, ook in dien zin dat gyzelf inderdaad de
scholier waart, gy LAURA, de arme miskende kunstenaress, op 't
oogenblik toen ge u voordeedt als de verstoten, gesarde, al te
80 hard beproefde koningsdochter?

~~~~~  
 Waren 't misschien *uw* tranen, uw *eigen* tranen, die er vloeiden, toen ge scheent te weenen om de smarten van ISAURA?

85 Hebt gyzelf misschien u vergist in de bron uwer droefheid, geen vrucht meer van duurgeleerde kunst, maar veel duurder nog betaald als ongeleerd voortbrengsel van uw hart? En viel 't dáárom misschien u lichter, de ellende voortestellen van de door 't slyk gesleurde hoogheid, juist wyl uw eigen hoogheid gekrenkt was by 't aanschouwen der onbezette banken!

90 Ik vraag het u, heeft LAURA haar tranen uitgeleend aan de *Prinses van Kastilie*? Heeft de werkelykheid kleur gegeven aan de verbeelding? Heeft de *tooneelspeelster* smart geborgd by de *vrouw*?

95 Ik weet dat gy geschreid hebt... geschreid – niet uit jok, en met *schyn* van tranen, als 't vermiljoen gewoon is te verdragen zonder schaê – ge hebt geschreid, ware heete bytende tranen, àchter de schermen, daar waar geen publiek was om u dat pynlyk vocht te betalen met uitbundig gejuich over *gemaakte* smart.

Dat weet ik! Hoe ik 't weet? Dit is myn geheim.

100 En toen ik uw tranen zag met m'n hart, dat heenvoelde òver de planken, dóór de schermen... toen zeide ik, met 'n malle begeerte om de smarten der, wereld te dragen: die tranen zal *ik* u, betalen!

105 – Betalen... hoe? Dit wist ik nog niet toen ik me boog over de pauken, en mezelf opdrong dat ik me verdiepte in de muziek-party van den timbalist die maar twee noten heeft te spelen, telkens gescheiden door oneindige rust.

– En hoe stem je dat instrument? vroeg ik, en lette op 't antwoord niet, want ik was bezig mezelf te stemmen tot de muziek die 'k ruischen hoorde in m'n gemoed.

~~~~~

110 En, als altyd, in dat gemoed was minder rust en meer verscheidenheid van klank, dan in de half-sferen van den trommelslager. Ja, *te* veel verscheidenheid, en *te* weinig rust misschien, maar dit *is* nu eenmaal zoo! Wy allen moeten, de party spelen, die ons gegeven werd door die groote komponiste: de *Natuur*.

115 Ik ken u, niet, LAURA, en niet gaarne zou ik u leeren kennen. Och, 't zou me zoo spyten wanneer ge al te laag stondt onder 't gevoel dat ge wist optewekken by allen die u hoorden en zagen. Want dit hebt gy gedaan... hier ben ik zeker van!

O, wees getroost! De zaal was leeg, niet waar? De voorstelling had niet opgenomen... noemt ge 't zoo niet? Welnu, LAURA, dit zeg ik u: de harten waren *vol*, en wèl werd de heerlyke indruk van uwen arbeid opgenomen in de *gemoederen* der weinigen die u hoorden.

Zie, ik wil niet gelooven dat het u liever ware geweest wat indruk te maken op vélen, dan véél indruk op weinigen. Ge hebt immers meer genot van 't besef der waardeering uwer scholieren, dan ooit het *tellen* dier, leerlingen u zou kunnen geven, als de zaal beter bezet ware geweest?

„Van 't waardeeren?” Hoe kan ik dit weten, vraagt ge?

130 Ik zal u helpen in die schatting. *Uw* tranen verklapte ik aan 't publiek... ik wil die onbescheidenheid goedmaken door 'n nieuwe, onbescheidenheid: ook 't publiek was aangedaan, LAURA!

Gy hebt slechts 't gejuich gehoord, eens 't *beteekenisvol* gejuich – och mocht het verstaan zyn in elke vorstelyke residentie! –
135 toen ge tot den schynbaar onwaardigen koning zeidet:

So leg' die Krone nieder!

Maar *ik*, LAURA, ik heb de tranen gezien in de oogen van

~~~~~

kooplieden, van dagbladmakers en mannen, toen gy u boogt onder de ruwe plagery uwer schoonmoeder... toen ge den armen
 140 blinden echtgenoot koost boven den koning van Navarre... toen ge met vasten wil, na slechts één vergeefsche poging, uw stem – stokkend in de keel, dat is waar, maar ge dééd't het! – toen ge met vasten wil en heiligen hoogmoed uw zwakheid maakte tot kracht, en uw trots neerboogt tot ootmoed, om brood te vra-
 145 gen, *gebedeld* brood, ter voeding van den arme dien ge liefhad't!

Die tranen heb *ik* gezien, LAURA, en ik bied daarvan de verzekering aan, als balsem voor de pyn der uwen.

Ik hoorde wat men zeide, by 't opstaan en vertrekken. *Ik* bestudeerde de ernstige plechtige stemming, waarmee uw klein
 150 publiek – groot ditmaal door de waardeering van 't goede – de zaal verliet. En, LAURA, op het oogenblik toen gy mismoedig het tooneelpak van u wierpt, gereed gemaakt in blyde hoop op wat kunsttriomf, bedacht ik 'n middel om 't u nog eenmaal te doen klaarleggen, tot 'n herhaling van den schoolkursus die door
 155 te weinigen is bygewoond.

De School des Levens!

Wèl had de man gelyk, die naast me zat, en zeide: „als ik dat geweten had, zou 'k m'n vrouw en kinderen hebben meegenomen!” Wèl had de oude dame gelyk, die by 't uitgaan ha-
 160 ren man toeriep: „'t spyt me dat ze niet meegegaan zyn.”

Ze... wie? Dat is 't geheim dier dame. Zyzelf zal 't best weten, wie ze onder haar betrekkingen waardig keurde – wie van hare betrekkingen noodig had, misschien! – die school te bezoeken.

Wèl eindelyk had ook zy gelyk, dat jonge belangwekkende
 165 meisje, dat haar hals zoo vooruitstrekke om 'n spanne nader te zyn aan den stryd dien ze aanschouwde, den stryd dien ze meestreed in haar hart. Wat was dat lief gelaat welsprekend! Hoe,

~~~~~  
 zogen die blikken elke beweging met begeerigheid in! Hoe rekte
 zich die leest tot deelnemen aan ISAURA's kamp!

170 O, LAURA, dat alles hebt gy niet gezien, niet gehoord! Maar
 ik die 't hoorde en zag, *ik* zeg het u, en tracht aldus den wis-
 sel te betalen, dien ik afgaf op mezelf toen ik de paukenparty
 bestudeerde.

175 Wat 'n rust! Eens telde ik honderd-en-drie maten! Zoo'n party
 zou me lyken! De man had best even naar huis kunnen gaan...
 honderd maten rust!

Neen, om godswil... neen!

180 Geen rust! Neen, stryd! Stryd voor het goede, voortdurende
 stryd! Miskend, verstoten, vertrapt als ISAURA, goed! Ja, als
 't wezen moet, vertrapt en mishandeld als zy, maar... rust?
 Rust als in de muziekpary van den paukenslager, wiens arbeid,
 voor zeven-achtste deel bestaat in onthouding van werk? Om-gods-
 wil, neen!

185 Voort met my die dit schryf, voort met u die dit leest, voort
 met ons allen naar de banken van de school des levens. *Leven*,
 dat is: *opmerken, ondergaan, lyden, kampen en overwinnen...* dat
 is onze roeping, dat is onze taak!

190 En gy, vrouw, die de ISAURA hebt voorgesteld als alleen kan
 geschieden door wie de bitterheid van die taak geproefd heeft *in-*
derdaad... byna zou ik wenschen dat ge iets misdaan hadt, om
 uit naam van myn god u toeteroepen: *de School is uit, Ge hebt*
geleefd, geleden, geleerd... ga in vrede, uw zonden zyn u vergeven!

Want zóó hebt gy gearbeid, dat er liefde en vergevingsgezind-
 heid woondell in de harten van wie u hoorden.

195 „*Die Schule ist aus!*” zei de nar in 't laatste bedryf...

200 Neen, neen, de school is *niet* uit! Noch de groote school des levens voor ons allen, noch voor u, LAURA, de kleine school die ge hebt doorloopen, tydens uw onbeloond bezoek in deze stad. Ik heb u laten verweken de proef te herhalen, en 't zal niet *myn* schuld wezen, als ten-tweeden-male de vernederde vorstin haar tranen moet putten uit het gewonde hart der kunstenaars.

Amsterdam, 5 Februari 1863.

205 (*Noot van 1865.*) Ze heeft nog eenige malen gespeeld. En ik had m'n zin: de zaal was vol.

DE ZEGEN GODS DOOR WATERLOO.

1 Ik ben een eenvoudig burgerman (P. G.) die 't goed meent
met THORBECKE, Koning, burgemeester, vaderland, godsdienst
en verdere gekonstitueerde aanbidenswaardigheden. Ik dank den
5 Heere dagelyks voor al de verlossingen, die wy herhaaldelyk heb-
ben moeten ondergaan, of nog zullen ondergaan; en als oprecht
vaderlander houd ik my overtuigd, dat (zonder de overwinning
by Waterloo, waar Prins WILLEM DE GROOTE van ORANJE, met
Godes hulp, ondanks zyn prille jeugd – ik bedoele: des prinsen
10 prille jeugd – waar die prins, zegge ik, dien geweldenaar over-
won) ik houde my overtuigd, zegge ik, dat, zonder die over-
winning, ons dierbaar vaderland nog altyd zou behoord hebben
tot eene groote natie; en dat ieder Nederlander (alsdan geen Ne-
derlander zouden de geweest zyn) zich even ongelukkig zou gevoeld
15 hebben, als thans de bewoners van het graafschap ZUTPHEN, van
FRIESLAND, van 't bisdom UTRECHT, van 't land van KUYK;
van KUILENBURG, van AMELAND, van PROVENCE, van BRETAGNE,
van CHAMPAGNE, van NORMANDIE, en verdere dergelyke ver-
weesde onderdanen meer, die door annexatie, agglomeratie, fusie
en arrondisseering, beroofd zyn van 't genot der aanschouwing en

20 alimentatie hunner vroegere privatieve hertogen, graven, potes
taten, bisschoppen, baronnen en verdere gealimenteerden.

Ik geloove vastelyk dat wy, zonder de groote overwinning (die
prins WILLEM DE GROOTE van ORANJE, met Gods hulp, behaald
heeft op den Overweldiger, te Waterloo) dat wy, zonder die
25 groote overwinning, tot heden toe zouden verstoken zyn gebleven
van een behoorlyk Wetboek; van de instelling des Burgerlyken-
stands; en dergelyke heilzame instellingen meer, die nu (met
Gods hulp) alleen te danken zyn aan het dierbaar vorstenhuis
van ORANJE. Tevens geloove ik dat wy, zonder de verlossing van
30 het Fransche juk, thans ons niet zouden kunnen verheugen in
een zoo billyk belastingstelsel, en in een zoo gemakkelyk te dra-
gen Nationale Schuld, als wy thans (met Gods hulp) de zegen
hebben te bezitten. Zelfs geloof ik, dat de geweldenaar (wanneer
hy niet – met Gods hulp – ware verslagen geworden door
35 Prins WILLEM DEN GROOTE van ORANJE) dat die geweldenaar hier
de konskriptie en de ronde hoeden zou hebben ingevoerd ; pla-
gen en gruwelen waarvan wy alsnu (door gezegde groote Over-
winning by Waterloo) met Gods hulp zyn bevryd gebleven. Ook
hadden wy nooit de KAAP DE GOEDE HOOP teruggekregen, noch
40 DEMERARY, noch ESSEQUEBO, noch BERBICE, noch ST. EUSTA-
TIUS, noch MALAKKA, noch CEYLON, als prins WILLEM van
ORANJE, DE GROOTE, den Overweldiger niet had verslagen (met
Gods hulp) te Waterloo.

Bovendien, ik geloove dat zonder die overwinning, (ik bedoele
45 de groote overwinning van prins WILLEM DEN GROOTE, met Gods
hulp, by Waterloo) ik geloove, zegge ik, dat zonder die over-
winning, misschien hier-en-daar in de Kolonien gruwelen zouden
gepleegd zyn, en dat de aanleggers en medeschuldigen zouden
zyn beloond en geëerd, terwyl men (indien niet, met Gods hulp,
50 prins WILLEM DE GROOTE van ORANJE den overweldiger had ver-
slagen, te Waterloo) terwyl men dan, zegge ik, misschien hen

~~~~~  
die zich zouden verzet hebben tegen die gruwelen, zou hebben gesmaad en mishandeld.

55 Wyders geloove ik vastelyk, dat, als niet de Heer ons genediglyk hadde beschermd (door het verleenen van de groote overwinning by Waterloo, waar de gruwelyke Overweldiger werd overwonnen door den grooten Prins WILLEM van ORANJE) dat alsdan, zegge ik, in ons vaderland onbeduidende lieden zich zouden meester hebben gemaakt van het gezag, en dat misschien, 60 nu-en-dan, iemand die geene andere, verdiensten had dan onaanstootelyke middelmatigheid, zou belast geworden zyn met de belangrykste betrekkingen in den Staat; terwyl thans (nu die overweldiger verslagen is – door Prins WILLEM van ORANJE alleen ware verdiensten worden erkend, en niemand toegelaten wordt 65 tot de raadzalen des Konings, dan de personen die, met Gods hulp, staatkunstige levensgangen hebben beschreven, of die blyk gaven van byzondere bruikbaarheid, door de snelheid waarmede zy wisten ryk te worden op Java, met Gods hulp.

70 Tevens geloove ik, dat ons dierbaar vaderland (als niet by Waterloo, met Gods hulp, de Prins van ORANJE – ik bedoel prins WILLEM van ORANJE de groote – als niet die prins, zegge ik, den Overweldiger had verslagen, met Gods hulp) dat alsdan misschien gezegd vaderland zou gebukt hebben gegaan onder een zedebedervenden stortvloed van allerlei *gelooven*; terwyl we nu te 75 danken hebben aan die heilryke overwinning by Waterloo (waar Prins WILLEM van ORANJE de groote den Overweldiger versloeg, met Gods hulp) terwyl wy nu, zegge ik, aan die groote overwinning te danken hebben, dat alle nederlandsche Christenen en Joden gelooven op eenerlei manier.

80 Het is vervolgens myn vaste overtuiging, dat wy, zonder die groote overwinning waarvan ik gesproken heb (namelyk de overwinning by Waterloo, waar prins Willem van ORANJE de groote, met Gods hulp, den overweldiger heeft verslagen) dat wy, her-

85 zegge ik, dan misschien waren overgeleverd geworden aan een
souverein die zich bemoeid had met den toestand des volks; ter-
wyl we alsnu (door de groote overwinning die prins WILLEM van
ORANJE de groote behaalde, met Gods hulp, op den overweldiger
te Waterloo) bewaard zyn gebleven voor zulke schandelyke in-
menging, door een grondwet die den Koning de hooge roeping
90 oplegt, zich met niets te bemoeien, en die 't handhaven van de
rechten en belangen der natie opdraagt aan een zeventigtal zeer
fatsoenlyke menschen, wier namen grootendeels anders nooit zou-
den genoemd zyn, en die nu (dank zy der groote overwinning
die de Heer behaalde te Waterloo – ik bedoel, de overwinning
95 die de Heer dééd behalen door prins WILLEM DEN GROOTE, van
ORANJE – op den afschuwelyken overweldiger, te Waterloo) die
nu, zegge ik, in de gelegenheid zyn, lange redevoeringen te
houden, en zich voortedoen als mannen van gewicht ; onvermin-
derd de mogelykheid om door hun invloed de leden van zeventig
100 fatsoenlyke familien hier-en-daar behoorlyk te plaatsen.

Ook geloove ik, dat in ons dierbaar vaderland (als niet de
Overweldiger ware overwonnen geworden door Prins WILLEM, by
Waterloo, met Gods hulp), ik geloove zegge ik, dat er alsdan
in ons vaderland vele armen zouden gevonden worden (wat nu,
105 met Gods hulp, niet het geval is) en dat er geen behoorlyke
voeding zou te verkrygen zyn voor matigen of zelfs bovenmatigen
arbeid (wat nu wel het geval is, met Gods hulp) alle welke zegenin-
gen ons niet zouden zyn ten-deel gevallen, indien niet Prins WIL-
LEM DE GROOTE van ORANJE (van wien ik reeds gesproken heb)
110 den Overweldiger met Gods hulp (ik bedoel: indien gezegde
Prins dien Overweldiger niet had overwonnen met Gods hulp)
te Waterloo.

Wyders houde ik my overtuigd, dat in ons dierbaar Vader-
land, als niet de Heer den gruwelyken Overweldiger had laten
115 overwinnen... ik meen, als Hy dien Overweldiger niet had *doen*

overwinnen... ik bedoele, als niet de Heer had besteld dat die
 gruwelyke Overweldiger zou overwonnen geworden zyn (door den
 grooten Prins WILLEM van ORANJE, te Waterloo, in prille jeugd)
 dat alsdan, herhale ik, in ons dierbaar Vaderland zou ontstaan
 120 zyn een allerverderfelykste geldregeering, die 't volk zou hebben
 uitgezogen in de gedaante van krediet-vereenigingen, maatschap-
 pyen, banken, associatien, kompagnien, societeiten en allerlei
 doorgravende genootschappen; en dat thans (omdat de Heer den
 prillen Prins van ORANJE heeft laten overwinnen – ik bedoel om-
 125 dat de Heer den Overweldiger heeft laten overwinnen dóór dien
 Prins – by Waterloo) dat thans, zegge ik, alleen soliede onder-
 nemingen worden aangemoedigd en beschermd, zoodat slechts wei-
 nige afzetteryen niet *limited* zyn, en het volk door de ruime ge-
 legenheid om vaderlandsche bankiers en zaak-opzetteren te verry-
 130 ken, bewaard blyft voor de verzoeking om z'n geld te steken in
 buitenlandsche zwendelary.

En ook mag ik niet voorbyzien, hoe onze nederlandsche taal
 en letterkunde, door Gods hulp, een ruim deel heeft erlangd in
 de Zegeningen, die de Heer (door 't schenken van de Overwin-
 135 ning, te Waterloo, aan Prins WILLEM van ORANJE den GROOTE)
 hoe die taal- en letterkunde heeft gedeeld, zegge ik, in den Ze-
 gen die de Heer (door die Overwinning) over ons dierbaar Va-
 derland heeft uitgegoten. Indien toch de Overweldiger niet ware
 overwonnen geworden door den Prins van Oranje*) zouden wy
 140 misschien vervallen zyn in allerlei gruwel van slechte spelling, er
 – wat meer zegt – wy zouden misschien doktoren en professo-
 ren bezitten in de letteren (ik meen, dat wy professoren en dok-
 toren in de letteren zouden bezitten) die zich zouden toeleggen

---

*) Hier wordt bedoeld op de groote Overwinning die PRINS WILLEM DE
 145 GROOTE VAN ORANJE behaalde op den gruwelyken Overweldiger, te Wa-
 terloo. Bedoelde Prins namelyk heeft gezegden Overweldiger, by Wat-
 loo, met Gods hulp, overwonnen.

~~~~~

op 't voortbrengen van ydele meesterstukken, in-stee van zich te
 wyden aan 't opleiden hunner kweekelingen tot doktoren en pro-
 150 fessoren, opdat deze later op hun beurt weer in-staat zouden
 wezen tot het africhten hunner kweekelingen op de kunst om zich
 te onthouden van zulke verderfelyke meesterstukken. Ook zoude
 thans het nederlandsche volk hoogstwaarschynlyk een valschen
 eeuwgeest hebben aangebeden, en knielend dien afgod hebben ge-
 155 eerd door 't schryven van: *aaltolletje*, terwyl wy nu, dank zy
 der diepzinnige en gewichtige nasporingen van de heeren DE VRIES
 en TE WINKEL, onze knieën gestrekt mogen houden, en (onder
 opzien tot de Bron van alle ware taalkunde) vertrouwend en ge-
 loovig den Heere dienen met een rechtscholig: *A-al-tolletje*, zoo-
 160 als den volke openlyk verkondigd is in 't nieuw Evangelie voor
 de spelling van de nederlandsche taal, op pagina 29. Ik bedoele
 kolom 29.

Maar, bovenal verheuge ik my, en danke ik den Heere (in-
 dien het overigens geoorloofd zy, maat en regel te brengen in
 165 verheugenis en dank waar 't de weldaden des Heeren geldt, daar
 elke verheugenis en elke dank gelykelyk oneindig behoort te we-
 zen) maar bovenal dan zou ik my willen verheugen óver, en
 danke ik den Heere vóór de liefalligheden der beschaving, die
 't gevolg zyn van de overwinning te Waterloo, met Gods hulp,
 170 op den Overweldiger behaald door Prins WILLEM DEN GROOTE
 van ORANJE.

Want als die overweldiger niet, met Gods hulp, ware over-
 wonnen geworden door Prins WILLEM van ORANJE, den GROOTE,
 te Waterloo, dan zou allicht het Nederlandsche volk ruw, laag
 175 en gemeen zyn geworden door aanraking met de Fransche over-
 heerschers (die nu echter door Prins WILLEM DEN GROOTE zyn
 overwonnen, te Waterloo) dan zou, zegge ik, dat volk, na vyftig
 jaren onderdrukking, zedeloos zyn geworden, en vuile liedjes
 hebben gezongen op de straten; terwyl nu datzelfde volk (na de

~~~~~  
180 overwinning, met Gods hulp, by Waterloo) vrome liederen zingt,  
en gezangen die den fynsten kunstsmaak streelen, en 't vader-  
landsch hart aangenaam prikkelend opwekken tot godgevallig  
meegejubel.

O, indien niet Prins WILLEM DE GROOTE, met Gods hulp, den  
185 Overweldiger had verslagen, te Waterloo, dan zou thans het Ne-  
derlandsche volk, in stede van eerebogen opterichten (zooals met  
Gods hulp thans geschiedt) rondgaan met blikken bussen om centen  
aftepersen van de voorbygangers, die dan dienen moeten (ik be-  
doel dat die *centen* dan zouden moeten dienen) om jenever te  
190 koopen, waarmede zy lieden (ik bedoel niet de voorbygangers,  
maar de lieden die zouden rondgegaan zyn tot afpersing van centen,  
indien niet Prins WILLEM DE GROOTE den overweldiger had ver-  
slagen, by Waterloo) om den jenever te koopen, zegge ik, waar-  
mede zy zich zouden hebben bedwelmd, om een oogenblik de  
200 ellende te vergeten, waaraan zy *zouden* zyn overgeleverd, indien  
niet, by Waterloo, Prins WILLEM DE GROOTE, van ORANJE, den  
Overweldiger verslagen had, met Gods hulp.

Nergens ook zal men ontwaren, dat iemand gemolesteerd wordt,  
om 't niet dragen van leuzen, strikken, kokarden of wat dies  
205 meer zy; gelyk voorzeker 't geval zou geweest zyn, als de Over-  
weldiger niet ware verwonnen geworden (met Gods hulp) door  
Prins WILLEM DEN GROOTE van ORANJE, by Waterloo.

Dit alzoo is de strekking van myn schryven, dat ik myn zeer  
geachte landgenooten wenschte optewekken tot rechtmatige dank-  
210 baarheid aan den Heer, die door het schenken van de overwin-  
ning te Waterloo (waar de overweldiger werd verslagen door Prins  
WILLEM van ORANJE, DEN GROOTE) dankbaarheid aan den Heer,  
zegge ik, die door het schenken van de Overwinning, te Water-  
loo, ons volk heeft bewaard voor de liederlykheid, waartoe het  
215 onmisbaar zou vervallen zyn, als niet Prins WILLEM DE GROOTE

den Overweldiger had verslagen te Waterloo; optewekken tot rechtmatige dankbaarheid, zegge ik, aan den Heer, voor al de liederlykheid, die Hy in zyn Genade van ons afwendde, en die zekerlyk nu zou worden geopenbaard op de straten, als niet, met  
220 ZYN hulp, Prins WILLEM van ORANJE DE GROOTE, den Overweldiger in zyn prille jeugd (ik bedoel de jeugd van den prins) als niet die prins, zegge ik, dien gezegden Overweldiger (met Gods hulp) had verslagen by Waterloo.

225 *Amsterdam,* *A. Z.*  
*Juni, 1865. (Lauriergracht, naast 37, en elders.)*

(*Noot van 1875.*) Dit schetsje van den waanzin waarmee men in '65 den val van NAPOLEON herdacht, kan nog altyd dienen tot karakterisering van 't leuterparoxisme waaraan een geïdiotizeerd volk zich zoo gaarne overgeeft. De krankzinnigheid der hedendaagsche thorbeckomanie  
230 past (met Gods hulp) precies in 't kadertje der verstandelyke ontwikkeling en der uitdrukkingswyze van den snuggeren A. Z., en van z'n groot aantal geestverwanten.

---

**DE MAATSCHAPPY TOT NUT VAN  
DEN JAVAAN.**

1      *Aan het bestuur der Haagsche afdeeling van de maatschappy  
tot nut van den Javaan.*

Wel-Edele Heeren!

5      Ik ontving zoo-even Uwe uitnoodiging om bytedragen aan een  
„fonds voor het Onderwys onder de Javanen,” en ben zoo vry  
U daarover myn verwondering te betuigen.

10     Het konde U toch, naar ik meen te mogen veronderstellen,  
bekend zyn dat ik aan het welzyn der inlandsche bevolking van  
Nederlandsch-Indie heb ten-offer gebragt wat een mensch offeren  
kan, en derhalve iets meer dan de velen die met het oog op  
pensioensreglement of arrondisseering van fortuin, de misbruiken  
op Java rustig aanzagen – zoo niet erger! – tot op den dag,  
dat het bestryden – daarvan zou kunnen plaats hebben zonder ge-  
vaar, of zelfs met voordeel.

15     Ik meen het dus zonderling te mogen vinden, aangesproken te  
worden om hulp, namens de door U vertegenwoordigdeMaat-  
schappy, die naar myn innige overtuiging, door de oogen des  
volks afte leiden van de ware oorzaken der kwaal, het hare by-  
draagt om die kwaal te bestendigen en ongeneeslyk te maken.

~~~~~

20 Wie inderdaad prys stelt op beschaving, tracht haar niet bespottelyk te maken door het uitreiken van geïllustreerde schoolboeken, printjes en hand-atlassen aan de slachtoffers van stelselmatige knevelary, mishandeling en moord.

25 Met nog eenige andere elementen – valsch liberalisme: (vryarbeidswindel) „baarsheid”, kleinstädtereï,,geloof”, geldzucht, e. d. – is de maatschappy tot Nut, enz., *onbewust* een der werktuigen in de hand van het booze, en als zoodanig een domme, wreede satyre op de Havelaarszaak, waarin de kanker die Indie opvreet, met den vinger is aangewezen.

30 Onbewust? Ik geloof het!

Maar *niet* geloof ik dat die onkunde als verschooning gelden mag, sedert ik ieder die lezen kan in de gelegenheid stelde minder onnoozel te wezen.

35 Zeer gaarne wil ik naar myn zeer beperkt vermogen iets bydragen, zoodra er gelden worden verzameld voor een fonds om lezen te leeren **aan het Nederlandsche Volk.**

40 Het doet my intusschen zeer leed te moeten ontwaren dat achtenswaardige personen, als waarvoor ik de onderteekenaars der my geworden circulaire houde, zich hebben laten verlokken, ten-behoeve van Droogstoppels bezwaard gemoed de trol van Tetzal te spelen,

Met de meeste onderscheiding heb ik de eer te zijn:

UWEd. Dw. Dienaar,
DOUWES DEKKER.

45 's Hage, 5 October, 1869.

**BRIEF AAN DEN KONING OVER DE
OPENINGSREDE.**

1

Aan den KONING!

SIRE!

De Openingsrede die de Ministers Uwe Majesteit dezer dagen in den mond legden, bevat onwaarheden.

5 Onwaarheid door omissie, is 't verzwijgen van den ellendigen
toestand der zoogenaamd-lagere Volksklasse, en zelfs van den
Burgerstand. Weet Uwe Majesteit niet, dat verreweg het grootste
gedeelte der Nederlandsche Staatsburgers versterven in bloedarm-
moede (*starvation*) omdat ze, bewoners van een weideland, nooit
10 dierlyk voedsel gebruiken?

Uwe Majesteit behoorde dit te weten, en Uwe Majesteit *zou*
het weten, indien U niet gedurig door een vervalschte Volksver-

tegenwoordiging, Ministers werden opgedrongen, die evenmin op de hoogte hunner roeping zyn als de Kamers zelf.

15 Onze tyd, Sire, heeft mannen noodig van àndere soort!

Uwe Majesteit zelf schynt dit te erkennen door de verklaring: „dat het gehalte van 't Leger behoefte heeft aan verbetering.” Aan het hoofd van dat Leger stond altyd een Minister. Altyd bemoeiden zich de Kamers met dat Léger. Uit het minder goede
20 gehalte dáárvan, mogen we dus besluiten tot het gehalte van andere personen en instellingen.

Deze beoordeeling werd, ons dezer dagen byzonder gemakkelyk gemaakt door Uwen Minister van Binnenlandsche Zaken, die, by 't sluiten der zittingen van de Staten-Generaal, die heeren ge-
25 komplimenteerd heeft met de verzekering:

„Dat hun arbeid gedurende het laatste zittingjaar NIET GEHEEL ONVRUCHTBAAR *was geweest.*”

Het zou inderdaad moeilyk zyn, de zedigheid verder te dryven. Ik echter neem nota van die woorden, omdat ze een zoo uit-
30 drukkelyke rechtvaardiging bevatten, van den toon waarop ik me dikwyls over dergelyke Sprekers en Aangesprokenen uitliet. Uwe Majesteit zal gewis met my erkennen dat het Volk behoefte heeft aan, en tevens recht op, iets anders dan *volstrekte* onvruchtbaarheid der werkzaamheden zyner Vertegenwoordigers en
35 Staatslieden.

Wat nu in Uw Openingsrede, Sire, het verzwynen aangaat in den toestand des Volks... ik geef toe dat deze zeer standvastig-periodieke omissie, met wat goeden wil zou kunnen worden toegeschreven aan domheid en onkunde. De vleitaal die ik
40 aanhaalde in de voorlaatste alinea – want vleierey wàs het, on-

~~~~~
danks de nederigheid! – geeft aanspraak op deze min eervolle
verlichtende omstandigheid. Van de verstandelyke ontwikkeling
der personen, Sire, welke U door onze Staats-inrichting als Raads-
45 lieden worden ter-zyde gesteld, zou ik dergelyke stalen kunnen
leveren by dozyne.

Doch ook op ander dan intellektueel gebied, draagt de zonde-
derlinge Grondwet waaronder Nederland gebukt gaat, bittere
vruchten. Men durft Uwe Majesteit in Uw laatste Openingsrede
een *pertinente* onwaarheid in den mond leggen.

50 De Ministers hebben Uw vertrouwen misbruikt, door U te
doen verklaren:

„VRIENDSCHAPPELYKE VERSTANDHOUDING KENMERKT ONZE BE-
TREKKINEN MET ALLE MOGENDHEDEN.”

55 Hier hebben Uw Ministers gelogen, Sire! Opzettelyk, tegen
beter weten aan, gelogen!

We staan op zeer gespannen voet met de Mogendheid die, ge-
durende onzen worstelstryd met Spanje, het eerst ons erkende
als onafhankelyk Volk. Met de Mogendheid die Uwen Voorzaat
60 MAURITS begroette als Souverein, toen deze nog – ten-onrechte
zeker! – in de oogen van geheel Europa niet veel anders
was dan een oproerling en een avonturier.

Uw Gouverneur-Generaal, Sire, staat op het punt, onder ge-
zochte voorwendsels, *hoogstens op grond van kunstig geprovoceerde*
redenen, den oorlog te verklaren aan den Sultan van ATJIN, met
65 het voornemen dien Souverein te berooven van zyn erfdeel.

Sire, dat is noch dankbaar, noch edelmoedig, noch eerlyk,
noch verstandig.

- 70   Waarschynlyk is de tyd niet ver, dat een machtige nabuur
Nederland aanvalt, en trachten zal ook U de kroon te ontstelen.
Is 't niet gevaarlyk, aan Europa een voorwendsel te leveren
– een *grond*, Sire! – tot onverschillig toezien? En dit toch
zou het zyn, indien er tegen dentyd van dezen voorgenomen
aanslag, een zoo versch voorbeeld in 't geheugen lag van een
gelyksoortigen *door onszelf beganen* roof.
- 75   Het belagen van den zwakkere is misdad in den sterke. In
den zwakke zelf is 't bovendien een verregaande onhandigheid.
We zyn niet machtig genoeg, om ons de weelde der gewelde-
nary te veroorloven.
- 80   Reeds te lang, Sire, hebben wy door onze wanbedryven in
Indië, alle aanspraak op de sympathie van Europa verbeurd. Het
aanvallen van ATJIN, zou een door uwe vyanden gewenscht zegel
zetten op de algemeene verachting.
- 85   De Minister die U durft voorstellen ATJIN te stelen, behartigt
noch de rechtvaardigheid, noch de belangen van Nederland, noch
die van Uwe Majesteit. Hy behartigt de belangen van Pruisen,
door aan dat Ryk de gelegenheid te verschaffen zich voort-
doen als tuchtvreker der geschonden gerechtigheid. Zou niet
die rol te schoon zyn? Is het ònze taak, den vyand die rol
toetedeelen?
- 90   Sire! Met een beroep op Uw belang zoowel als op Uwe eer,
neem ik de vryheid U voortestellen, de mannen van U te ver-
wyderen, die een zoo... zonderling spel spelen met de door U
gereprezenteerde waardigheid en belangen des Nederlandschen
Volks.
- 95   Daar ik noch Minister ben, noch lid van een der Kamers,
zou het my inderdaad leed doen, de in dezen brief vervatte wel-

meenende waarschuwing veroordeeld te zien tot meer of min vol-
slagen onvruchtbaarheid.

Ik heb de eer te zyn

100

Uwer Majesteits dienstwillige dienaar,
DOUWES DEKKER.

Wiesbaden, September 1872.

(*Noot van 1875.*) Toen deze brief gepubliceerd werd, waren er maar
zeer weinig Nederlanders die ooit van dat Ryk op Sumatra's Noord-
105 hoek gehoord hadden. Dat myn waarschuwing in den wind werd ge-
slagen, spreekt vanzelf, en ik zou onrecht hebben me daarover te ver-
wonderen, te meer daar ik nu eenmaal weet hoe slecht de *Havelaar*
gelezen is. Eenigszins méér bevreemdde het my, dat het alweer aan be-
langhebbenden gelukt is, dezen brief doodtezwygen, of nagenoeg, toen
110 er *bleek* dat ik de waarheid gezegd had omtrent het misdadig zwygen
der ministers in de troonrede. Flagranter konden ze niet betrappt wor-
den, en toch... de Natie neemt genoeg met zulk geknoei.

Wat overigens zoowel van Regeeringszyde als in de Kamers over de
Atjineesche zaken verhandeld werd – om nu niet te spreken van de
115 zonderlinge overwinningsbulletins! – is even *intègre* als die Openings-
rede. Ook de kranten – nu op-eens *au fait* van de zaken! – haspelen
dapper mee om 't Volk te bedriegen. Maar... dat Volk *wil* bedrogen zyn!

Van Atjin begint de neerlaag. Ik weet er iets meer van dan m'nheer
VAN DE PUTTE en z'n opvolgers. *On l'aura voulu!*